

منگولیککه قاووشگن دوستلیک

(علیشبرنویایی و سلطان حسین بایقرا دوستلیگی)

Mangolikka qoushgan dostlik

غلامسخی وکیلزاده یورتداش اندخویی

قویاش 1405 / 2026 - ییل

کتاب شناسنامه سی:

کتاب نامی: منگولیککه قاووشگن دوستلیک

یازووچی: غلامسخی وکیلزاده یورتداش اندخوی

کامپیوتر: دیپلوم انجنیر توران وکیلزاده

مقوا طرحی: محمدعاطف همدم

نشر ایتووچی: احمد (سعید) اندخویی

چاپ بیلی: 2026/1405

چاپ پیری: کابل، انتشارات سعید باسمه خانه سی

سان: (500)

یازووچی نینگ تیلیفون رقمیری: 0783526728 _ 0799441208

بسم الله الرحمن الرحيم

احمد (سعید) اندخویی

قۇلینگیزدهگی اثر نینگ چاپ اېتیلیشیده مالی یاردم کۆرستگن لندن دن استقامت اېتووچی حرمتلی دوستیم احمد (سعید) اندخویی دن اۇز متتدارچیلیگیمنی بیلدیره من.

ایچیده گیلر:

بیتلر

باش سؤز ..... ج

بیرینچی بؤلیم 1

تیموری سلاله لری دَوریده ادبیات و مدنیت نینگ اولغهبییشی 1

امیرعلیشبرنویایی 12

علیشبرنویایی سمرقند ده 25

علیشبرنویایی هراتده 28

علیشبرنویایی دهبانده 32

علیشبرنویایی استعفاسی 48

علیشبرنویایی آسترآباد ده 51

مُقَرَّب حضرت سلطانی 55

حج سفری التماسی 58

علیشبرنویایی وفاتی 64

علیشبرنویایی نینگ استادلری، دوستلری و مصاحبلری 67

شکل و شماییلی 85

امیرعلیشبرنویایی و سلطانحسین بایقرا دوستلیگی 96

منبعلر 155

باش سۆز

معلوم کیم، اؤتگن اېللیک ییلگه یقین مدته، اؤزبېک قلمکشلری تمانیدن، افغانستانده، تورلی موضوعلرگه عاید بدیعی - تحقیقی اثرلر، حکایه لر، طنزی و شعر تۈپلملری چاپ اېتیلیشی نینگ گواهی بۆلدىک. اچىقراق ایتىلگنده، بو باسیلیب چىققن اثرلر نینگ دېمک بیر قسمی، دولت مالی یاردملری، خصوصی نهادلر و فوندلر حمایه سیده نشر اېتیلگن اېرسه، باشقه تماندن بو کتابلر نینگ کۈپراق قسمی، اؤزبېک و تورکمن خلقلری نینگ فرهنگ سپور شخصیتلری، ملی تاجرلری، قالدوېرسه شاعرلر و یازوویچیلر نینگ اؤز شخصی امکائیتلری ییلن چاپ اېتیلدى دېسه تۇغرى كېلهدى.

قوانرلیسى شونده كه، بو چاپ قىلىنگن اثرلر قطاریده، اولوغ شاعر، بویوک متفكر و دولت اربابى امیرالكلام نظامالدين میرعلیشېرنوایی نینگ تورلی اثرلری جمله دن: بویوک خمسە، تۇرت دېواندن عبارت خزاین المعانی(غرایبالصغر، نوادرالشباب، بدایعالوسط و فوایدالكبر)، مجالس النفایس، نسایم المحبه من شمایم الفتوه، تاریخ ملوک عجم، محبوب القلوب، محاكمة اللغتين، میزان الاوزان، لسان الطیر، قیرق حدیث، دېوان فانی، مناجات، رسالۃ تیر انداختن و باشقه بیر نېچه اثری نشر اېتیلدى. قیسقه قیلیب ایتگنده، کۈپراق اؤتگن ییگیمره ییل مابینیده، علیشېرنوایی نینگ حیاتی و ايجادی حقیده هم، افغانستان اؤزبېک شاعر و یازوویچیلری تمانیدن دېیرلی، تورلی ساحه لرده اؤنلبدیعی، تحقیقی مستقل و ترجمه اثرلر، ايجاد اېتیلیب و بیر قطاری، کیریل و لاتین دن (عربچه اؤزبېکچه) الفباسیگه اؤزگرتیریلب، نوایی مخلصلری اختیارىگه قوییلدى. اوندن تشقری، اؤزبېکستان، تورکیه، قزاقستان، آذربایجان، ایران و باشقه بیر قطار تورکی دولتلرده هم کۆزگه

کۆرینرلی سطحده بو تۇغریده اېزچیل اېزلیشلر یۇلگه قۇییلیب، شاعر نینگ کۇپراق اثرلری، دنیانینگ اۇنلب تیللریگه ترجمه اېتیلدی.

اگرده بیز بویوک بابامیز علیشېرنوایی حیاتی نینگ تورلی قیررهلری و اثرلریدهگی، یوزلب معنای افاده اېتووچی موضوعلر حقیده، خامه یوریتماقچی بۇلسک، بو مقصد اوچون، اوزاق مدت، کۇپ فرصت و چېکسیز محنت طلب قیلهدی. شونینگ اوچون هم، یوقاریده ایتیلیب اۇتیلگن ثمرهلی فرهنگی و تحقیقی ایشلر یانیده، حاضرگچه افغانستانده، بو تۇغریده اونچهلیک تحقیق آلیب باریلمهگن موضوع یعنی (علیشېرنوایی و سلطان حسین بايقرا دوستلیگی) حقیده بیر اثر یریتیش، اۇته مهم اېدی. شو باعث، کمینه، شوندهی بیر اهمیتگه اېگه تحقیقی اثرنینگ ایجاد اېتیش اوچون، تورلی معتبر منبعلرگه مراجعت اېتیب، قۇلینگیزدهگی اثرنی حال به قدرت تیارلب، سیز، نوایی اخلاصمندلریگه ساوغه صفتیده تقدیم اېتمن.

ایتیش لازم کیم اوشبو اثر نینگ تألیف اېتیشده (54) ته معتبر منبعگه مراجعت اېتیلدی. دېمک منبعلر یانیده، علیشېرنوایی نینگ کۇپراق منظوم و منثور اثرلریدن هم فایدهلنیب و اولردن کتاب پاورقیلریده یا ده اثر نینگ بېتلریده «منبعلر» عنوانی آستیده کۆرسه تیلدی. اساساً آلگنده، اوشبو دفتر ایکی بۇلیمدن عبارت بۇلیب، هر بۇلیمده تورلی موضوعلر علیحده عنوانلر بیلن شرحه آلینگن. بیرینچی بۇلیم موضوعلرینی تانیتماقچی بۇلسک بو قسمده: تېموریلر دوریده ادبیات و مدنیت نینگ رواجله نیشی و اۇسیشی، قالدیه و برسه، تېموریلر سلاله لری نینگ خراسان و ماوراءالنهر ده ایکی یوز بیلگه یقین مدته بیلیم، مدنیت، ثقافت و هنر حاملری صفتیده، آلیب بارگن ایاوسیز سعی و مجادله لری، اینیقه اوشبو آلتین عصر نینگ پارلاق یولدوزی حسابلنمیش علیشېرنوایی و سلطان حسین بايقرا میرزا نینگ حمایتی بیلن، هرات علم و مدنیت اوچاغیگه ایله نیشی و شونینگدېک بو زمانده، قوردیریلگن یوزلب تاریخی ابدهلر و ایجاد اېتیلگن بیماند علمی

و بدیعی اثرلر، شو ترتیبده، سلطان حسین بايقرا وعلیشبر نوایی نینگ، بالهلیک آوانی، مکتب دوری، بیگیتلیک چاغی و بولر نینگ تورلی شهرلرگه ایتگن سفرلری و کسب ایتگن تحصیللری و سلطان حسین نینگ تختگه تیه ننگدن کپین، علیشبر نوایی نینگ رسمی لوازمردده آلیب بارگن سعی و فعالیتلری و حسین بايقرا سرايیده خلق آسایشته لیگی، یورت فراوانلیگی، دولت مستحکم لیشی اوچون اونینگ آلیب بارگن خالصانه ایتگن خدمتلری و اثر نینگ ایکینچی قسمیده، ایکی شخصیت نینگ دوستلیک مناسبتلری و اؤز ارا بار صمیمی ایناقلیک و دوستلیک، شوکی شاعر نینگ عزیز دوستیگه اتب یازگن اثرلری و هر بیر بیتده اؤز عکسینی تاپگن سلطان حسین بايقرا لقبلی و صفتلری، مدحیه شاه بیتلر، وصفی رباعیلر و قطعه لر، دوستلیک حقیقه صمیمی و محبتدن تؤولیق اتمه لر، بیر - بیرگه نسبتاً ایشانچ و روادارلیک نامه لری، پند و اندرز بیلن یوغریلگن مثنویلر، ساقینامه دن بندلر و استقبالیه و نظیره غزللر و شونگه اؤخشش اؤنلب موضوعلر اؤرین آلگن.

طبیعی کیم، هر بیر اثر خطا دن مبرا و سهو دن معرا اېمس. تابوغيگه چپکسیز تتنالر ، درگاهيگه سناقسیز حمد و دعالر بؤلسین کیم، اؤزی نینگ غایت عنایتی ایله بو اثر ایجاد ایتیلیب، تېزلیکده قؤولینگیزگه یېتیب باره دی دېگن امیدده من.

رباعی

المنه حمل آییده کمتر بو اثر

اتمامیگه پیتدی، محتیم بېردی ثمر

گر اېرسه خطاسی، لطف ایله عفو ایلنگ

ای سیزکه ادب اهلی و هم نور بصر

ایتیش لازم کیم، اوشبو اثر نینگ چاپ ایتیلیشیده مالی یاردم کؤرستگن، لندن ده استقامت اېتووچی عزیز دوستیم احمد «سعید» اندخویی جنابلریدن اؤز صمیمی منتدار چیلیگمی بیلدیریب اوکیشیگه کونده لیک ایشلریده اولوغ ظفرلر آرزو قیله دن. شونینگدېک

اثرنینگ یازیش و آتینی تنلشده، فکر بیلدیرگن صاحب نظر شخصیت قلم اربابی ذواللسانین
شاعر پوهنوال دکتور سیدمحمدعالم لیبب جنابلیرگه هم منتدارلیک بیلدیره من.
6 حمل، قویاش 1405 - بیل
اندخوی شهری
غلامسخی وکیلزاده یورتداش اندخویی

بیرینچی بؤلیم

تېموری سلاله لری دۆریده ادبیات و مدنیت نینگ اولغەیشی

(میلادی 1335/ هجری قمری 736) ییللردن باشلب، معرفت پرور و مدنیت سېور حکمدار سلطان حسین میرزا بايقرا دۆری (میلادی 1510/ هجری 911) سؤنگگی ییللریگه قدر، تاریخ صحیفه لرینی بیر-بیر آغدهریب کۆرگنده، ماوراءالنهر و خراسانده حکم سورەیاتگن حربی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی وضعیتلر، باشقه بیر عبارە بیلن یازگنده بو ایکی عصرگه یقین مدتده یوز بېرگن حادثه - واقعه لردن قطع نظر، خلق آسایشته لیگی، یورت آبادانلیگی، بیلیک و فرهنگ، ثقافت و مدنیت نینگ اؤسیشی و رواجلەنیشی اوچون، تېموری سلاله لری حامی لیگیده عملگه آشیریلگن بې تکرار ایشلر نی خراسان و ماوراءالنهر حدودلریده بې مانند دەسه مبالغه بۆلمەیدی. دېمک بو اؤرینده صاحبقیران امیرتېمور نینگ (میلادی 1336 - 1405) ییللرده، اؤز حاکمیتینی اؤرنەتیش و کېنگەیتیریش و بویوک مملکتلرنی اؤزیکه قرەتیشدن تشقیری، علم و مدنیت، آبادانلیک و آسایشته لیکنی عامە لشتیریش یۆلیده آلیب بارگن اساسی و بنیادی ایشلریگه بشریت تاریخی گواھلیک بېرەدی. چونکه صاحبقیران امیرتېمور حاکمیتی دۆری؛ یعنی اؤن تۆرتینچی عصرنینگ ایکینجی یریمی و اوندن کپینگی دۆر لردە قوریلگن مستحکم دولتلر، عامە خلق حیاتی اوچون، اقتصاد و سودا - ساتیق عرصه لریده آلیب باریلگن چوقور سیاست، شونینگدېک،

علم و معرفتنی اؤستیریش و کسب اېگه لری نینگ قدریتینی کؤتریش نتیجه سیده علم و مدنیت یؤکسک و بلند پاغانه لرگه یېتیب باردی. بو مدنی یوکسهلیشلر، هم امیرتېمور زمانی و هم اونینگ فرزندلری زمانیده خراسان و ماوراءالنهر نینگ کېنگ حدود لریده دوام اېتدی و اؤسدى.

عبدالحمی عمروف نینگ یازیشیچه: «... امیرتېمور جهانگیرلیک سعی و تلاشلری بیلن، اولکن مرکزلیگن دولت قوریب خراسان و ماوراءالنهر نی آبادانلشتیریش، مملکت پایتختی سمرقند نی جهان نینگ اېنگ اولوغ و کؤرکم شهرگه ایلنتیریشگه بؤلگن حرکتی حقیده یازگنلری نینگ دېبرلی همه سی، صاحبقران بو نیتگه ضبط اېتیلگن بیر لردن کېلتیریلگن معمار و قوروچیلر، صنعتچیلر و هنرمند، عالم و فضلاء اهلی حسابیگه اېریشگن دېب قید قیلیشه دی... امیرتېمور اولاده لری نینگ دؤریده بؤلگن بی مانند مدنی، علمی و تاریخی ایشلر نورالدین عبدالرحمان جامی نینگ «بهارستان» اثری، علیشېر نوایی نینگ «مجالس-النفیس» تذکره سی، دولت شاه سمرقندی نینگ «تذکره الشعرا» ناملی کتابی، خواندمیر نینگ «بدایع الوقایع» و باشقه یوزلب تاریخی اثرلرده اؤز عکسینی تاپگن...» دېمک، امیرتېمور نینگ اولاده لری سنه لمیش شاهرخ میرزا (وفاتی هجری 853)، اولوغ بېگ میرزا (وفاتی 1449 / 853)، بایسونغور میرزا، ابوسعید میرزا، ابوالقاسم میرزا، بویوک سرکرده سلطان حسین میرزا بایقرا (وفاتی هجری 911) و باشقه تېموری شهزاده لر نینگ علم و معرفتگه نسبتاً چوقور و صمیمی قره شلری اظهر من الشمس دیر. چونکه تېموری شهزاده لر نینگ درباری، یېتوک عالم، بویوک شاعرلر، بیریک تاریخچیلر، تانیقلی نقاشلر و هنرمندلر مرکزیکه ایلنگنیگه هیچ قنده ی شېهه یوق. دېمک بو ایکی عصرگه یقین مدته یوزلب علمی، دینی، ادبی، تاریخی کتابلر و موسیقی و فلکیات حقیده اؤنلب ارزشلی اثرلر ایجاد اېتیلیب و حاضرگی کونده اوشبو اثرلر نینگ قول یازمه نسخه لری دنیا نینگ اېنگ معتبر کتابخانه لریده سقلنماقده دیر. ایتیش لازم کؤرینه دی کیم اوشه دؤرنینگ

اؤزیده یاق «مجمع التواریخ» کتابی نینگ مؤلفی حافظ ابرو، «مأثرالملوک، خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار، مکارم الاخلاق، دستورالوزراء، قانون همایونی یا همایون نامه، نامه نامی، منتخب التواریخ، روضة الصفا نینگ (بیتینچی جلدی)، حبیب السیرفی اخبار افراد بشر» اثر لری نینگ صاحبی غیاث الدین بن همام الدین خواندمیر، «تذکره الشعرا» کتابی نینگ مؤلفی دولت شاه سمرقندی، «ظفرنامه» تاریخی نینگ اېگه سی شرف الدین علی-یزدی، «ظفرنامه تېموری» تاریخی نینگ یازوچی سی نظام الدین شامی، سعد الدین-تفتازانی، «زبده التواریخ» اثری نینگ مؤلفی جمال الدین ابوالقاسم عبدالله بن علی کاشانی، «مجمل التواریخ» کتابی نینگ صاحبی فصیحی خوافی، «تاریخ اوسط» و «تاریخ کبیر» کتابلری نینگ ایجادچیسى جعفر بن محمد نردی، «جامع التواریخ» اثری نینگ مؤلفی حسن بن شهاب الدین یزدی (اوشبو تاریخ محمد بن باى سونغور میرزا گه بغیشلنگن)، «تاریخ خیرات» کتابی نینگ صاحبی محمد بن فضل الله موسوی، «مطلع-السعدین و مجمع البحرین» اثری نینگ مؤلفی عبدالرزاق سمرقندی، «عجایب المقدور- فی نواب تېمور» کتابی نینگ اېگه سی ابوالعباس احمد بن عبدالله (ابن عربشاه)، مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی، علیشېرنوایی، مولانا ترخانی، استاد کمال الدین بهزاد، محمود مذهب، علی مشهدی، میرخاوندشاه، مولانا بنایی، آغا بېگه، مهری (مهر النساء)، آفاق جلایر، نهانی، حجابی و یوزلب باشقه عالمی، مؤرخلر، شاعرلر و هنرمندلر تېموری شهزاده لر نینگ حمایتی آستیده ایجاد اېتنگلر. بیر نکته نی اېسدن چيقرمسلیک کبره ک کیم، بویوک سرکرده امیر تېمور نینگ اؤزی هم بیتوک عالم و قرآن کریم حافظی بؤلگن. او صوفیلر و عالمیگه حرمت قوییب، اولردن حمایت اېتگن و دولت ایشلریده اولرنینگ مصلحتینی آلگن. دېمک بو بی تکرار شخصیت نینگ کېنگ قلمرویده یؤلگه قوییلگن معمارچیلیک، تېموریلر دوره سیگه خاص بیر سبک حسابلنه دی. او (1370 / 771) ییلی سمرقند نی اؤز پایتختی اېتیب تعیینلهدی و خوارزمگه غلبه قازانگنیدن کپین، او یېرده گی

کۆپل صنعتچی و هنرمندلرنی اؤزی بیلن پایتخت سمرقندگه آلیب کبلیب اولردن هر تمانلمه حمایه اېتدی. شونینگدېک او سمرقند ده اؤنلې تاریخی بنالرنی قوردیریب، شهر اطرافیده عجایب کوشک و ایوانلر، باغ و راغلر بنیاد اېتتیریب اؤز عیاللری نامیگه مسمی قیلدی. سمرقند ده گی «بې بې خانیم» جامع مسجدی، قراباغده گی بویوک نهرلر و بازارلر اولر جمله سیدن دیر. اوندن تشقری امیرتېمور تاریخ نویسلیککه کتّه اعتبار قره تگن. اؤنلې تاریخی و تحقیقی کتابلر صاحبقران نینگ بویروغی اساسیده ایجاد اېتیلگن. دولت دارلیک و سپاه تۇغریسیده ایجاد اېتیلگن «امیرتېمور توزوکلری» ناملی کتابی بیزگچه یتیب کبلیگن. بو اثر هر جهتدن کتّه اهمیتیگه اېگه کتابلردن بیری سنهله دی. قالد و برسه، بو بویوک فرمانروا دوریده سمرقند، بخارا و هرات و باشقه شهرلرده علم و مدنیت یانیده، صنعت و هنرگه هم کتّه اعتبار بېریلگن. بو مسئله، امیر تېمور سراییده بویوک دولتلر اېلچی لری جمله دن اسپانیا اېلچیسى «کلاویخو» تمانیدن هم تصدیقلنگن. کلاویخو اؤز کۆزی بیلن کۆرگن حادثه - واقعه لرنی موندهی دېب یازده دی: «... اکتوبر آیی نینگ تۇقیزینچی سی، پنجشنبه کونی پادشاه اؤز نبیره لری نینگ تویی مناسبتی بیلن بوتون شهر اهالیسیگه معلوم قیلیب، سوداگرلر، دکاندارلر، حتی گزمال ساتوویچلر دن تارتیب زرگرلر گچه، برچه کسب اېگه لری و کسبه لرنینگ همه سی اؤرده اطرافیده اؤز چادرلرینی تیکیب، کتّه سیل اؤتکزیسلر و هر بیر کسبچی اؤز هنریگه مانند اویینلر کورستیب همه نی خرسند قیلسینلر، دېب فرمان بېرگن. بو وسیله گه اېلچیلر هم تکلیف اېتيله دی. سیلنی اؤتکزیس اوچون اؤرده اطرافیکه اؤن تورت یا که اؤن بېش مینگه یقین چادر قوریلیب، اؤرده اطرافی بی نهیاهه گؤزلیک کشف اېتگن اېدی.» کلاویخو اؤز یازووی دوامیده ینه یازده دی: «... اروپا اېلچیلری اوچون قوریلگن چادرلر بی نهیاهه قیمت بها شاهیدن یسه لیب،

اونده اؤرته ایاقلی آلتین میز قوئیلگن... امپراتور اؤلتیرگن خیابان یانیده جوده کؤپ سازنده، حافظلر، رقاص و رقاصه لر اؤلتیرماقده. موسیقه صدالری کؤکنی کؤترماقده اېدی...»¹

یوقاریده یازیلگندېک، امیرتېمور و اونینگ فرزندلری و نییره لری هم عیناً آته - بابا لری نینگ یؤلرینی ایزلب علم و معرفتگه چوقور و کتّه اعتبار بېرگنلر. هرات شهزیده قیرق بیل حکم سورگن شاهرخ میرزا و اونینگ بیلیم سبور خاتینی گوهرشاد بیگیم زمانیده، هرات «شرق رنسانسی» دېب ناملندی. بو مدنیتلی دیار (هرات) باشقه شهرلرگه قره گنده، هر جهتدن پاغانه لر چؤقیسگه ییتدی. بو آلتین دورده نه یلغوز هرات؛ بلکه مشهد، بلخ و قندهار ده یوزلب مسجد و مدرسه لر، خانقاه لر، کاروان سرایلر، حماملر، کؤپریکلر، حوضلر، موسیقی و هنر مرکزلری قوریلدی و اولردن هر تمانلمه حمایت اېتیلدی. بو ایکه له معرفت پرور شاه و ملکه حامی لیگیده ییتوک تاریخچیلر، شاعرلر، دین عالمی، موسیقه شناس استادلر، نقاشلر و تذهیب کارلر تربیه لندی. هرات (میلادی 1407 - 1447) یعنی قیرق بیل مابینیده بیلیک و معرفت کانونیگه آیلندی. اوشبو دورده شاهرخ میرزا نینگ بو پروغی بیلن «لشگرگاه» شهزیده شاهرخ میرزا سگّه لری ضرب اېتیلدی. و «یزد» شهری آبادان شهرگه اؤز گردی. هرات و دارالسلطنه سی دنیا نینگ اېنگ معتبر مرکز یگه آیلندی. حافظ ابرو، معرفت پرور شاه شاهرخ میرزا عصرینی قوییده گیچه تعریفله ییدی:

در خراسان هری بهشت برین شد به عهد معین دولت و دین

شاهرخ پادشاه هفت اقلیم خلا بعد ملکه آمین

شو ترتیبده اگرده بیز اوندن کبیینگی دورلر؛ یعنی امیرتېمور نینگ اینگ اېرکه نییره سی اولوغ بېگ میرزا (1421/824) دورینی کؤزدن کبچیرماقچی بؤلسک، اونینگ زمانی

1- امیرتېمور و تیموریلر دوریده مدنیت و صنعت اثری، (8 و 9 بیتلر)، محمدجان رحمانوف و باشقه لر تألیفی، محمدهارون نظام اهتمامی بیلن، پوهنیار محمد یعقوب قره ش نظری آستیده، مزار شریف، قویاش 1396 ییل.

هم آته - بابالری زمانی ایزیدن ابرگه شیب باره دی. زیرا بو هم جد بزرگوار لریدهی علم و معرفت، مدنیت و ترقیات ارقه تاغی ابدی. اونینگ ابتکاری و بویروغی بیلن قوریلگن «رصدخانه» یا «زیچ اولوغ بېگی» تېموریلر تاریخیده بې مانند علمی ایشلردن بیری حسابلنهدی. اوندن علاوه میرزا اولوغ بېگ نینگ دقت و اعتباری بیلن ایجاد ایتیلگن مقدسه مکانلر حسابلنمیش غجدوان، بخارا و رخ آباد شهرلریده گی «بې بې خانیم» مسجدی، شاه زنده بنالری و بوپوک مدرسه دن یادلش لازم. تاریخچیلر، اولوغ بېگ میرزا نی «اسکندرثانی» نامی بیلن یاد ایتگنلر. بوپوک متفکر شاعر و اولوغ دولت اربابی علیشېرنوایی اؤز تذکره سی «مجالس النفایس» ده اولوغ بېگ میرزا نی «دانشمند پادشاه» دېب خطاب ایتگن. موندن معلوم بؤلشیچه بو پادشاه نینگ علم و معرفت، مدنیت و ترقیانگه قنچه لیک علاقه سینی کؤرسته دی. چنانچه علیشېرنوایی یازهدی: «دانشمند پادشاه اپردی. کمالاتی کؤپ اپردی. یبتی قرائت بیله قرآن مجید یادیدا اپردی. هیات و ریاضی نی خوب بیلور اپردی، اندا قکیم زیچ بیتیدی و رصد باغلادی و حالا ایننگ زیچی ارا دا شایع دور، با وجود بو کمالات گاهی نظم غه میل قیلور اپردی، بو مطلع ایننگ دور: هر چند ملک به زیر نگیں تُست شوخی مکن که چشم بدان در کمین تُست» موندن معلوم بؤلشیچه، اولوغ بېگ میرزا شعر بیلن هم شغلنگن و عجایب شعرلر یره تگن. شوکی تېموری شهزاده لر نینگ کؤپراغی شعر و ادبیات شیفته سی بؤلگنلر و تورکی و پارسی ده گؤزل و سېرمضمون شعرلر یازگنلر. امیرالکلام علیشېرنوایی «مجالس النفایس» ناملی تذکره سی نینگ بیتینچی مجلسیده شاعر و عالم شهزاده لر حقیده معلوماتلر بېرگن. بو مجلسده بای سونغور میرزا، ابوسعید میرزا، ابوالقاسم بابر میرزا و باشقه شهزاده لر تۇغریسیده تۇخته لیب اؤتگن.

دېمک (هجری 771 ییلدن 914) گچه، یلغوز هرات و سمرقند ده دوام ایتگن تېموریلر سلسله سی حکمرانلیگینی انابتگه آماقچی بؤلسک، اوشبو اوزاق مدت مایینده،

تېموریلر نینگ ییگیرمه بیر حکمداری سلطنت قیلیب کېلگنلر. جمله دن صاحبقران امیر تېموردن آلیب اونینگ اؤغیللری و نبیره لری جمله دن جهانگیر میرزا، عمرشیخ میرزا، میران شاه، شاهرخ میرزا، بایقرا میرزا، خلیل سلطان، قیدو میرزا، اولوغ بیگ میرزا، بای سونغورمیرزا، ابوسعید میرزا، سلطان حسین بایقرا میرزا، بدیع الزمان میرزا، پیر محمد میرزا و باشقه لر علم و فن حامیسی ابدیلر. بولر زمانیده هرات و سمرقند ده یوزلب تاریخی بنالر قوریلیب، یوزلب بیلیم اربابلری یوزه گه کېلدیلر.

بو یوک تحقیقچی «مارتین martin» نینگ نظریچه:

«تېموریلر خاندانی و سلاله سی کؤپ پاکیزه و مدنیتلی طایفه لر حسابلنوب و علم و صنعت دنیاسی نینگ اینگ یخشی حکمدارلری اؤله راق لطیف و مهیین فنلر شیداسی ابدیلر. اوندن تشقری، لطیف فنلر اوچون اولرنینگ، کؤنگیللریده پاکیزه توغو و ذوقلری کؤپ ابدی. همه دن قیزیقرلی سی شونده که، تورکلر، طاقت فرسا و قتیق اوروش میدانلریدن قیتگچ، شعر و ادب بزملرینی توزیب، عالملر و شاعرلر بیلن اؤلتیرر ابدیلر. قیسقه قیلیب آیتگنده اولر نینگ هر قیسیلری اوروش میدانیده، شہسوار بؤلسه لر، شهر و ادب عرصه سیده هم اولکن مقامگه اېگه ابدیلر....»

منبعلر:

1 - امیرعلیشیرنویای، واحدی جوزجانی، دکتور محمد یعقوب، نشر اېتووچی: تاریخ انجمنی، قویاش

1346 ییل، کابل.

2 - تېموریان، تاکستن، حیدر، دران، راکسپورو، کومارف، گرونکه، گولومبک، منز قوشمه تألیفلری،

آزند، دکتور یعقوب ترجمه و تدوینی بیلن، (74 بیت)، قویاش 1384 ییل، تهران.

اگرده تېموریلر دوری نینگ خراسان و ماوراءالنهر؛ اینیقسه هرات و سمرقند شهر لریده مدنیت و علم و هنر جهتدن نظر دن اؤتکزماقچی بؤلسک، اولرنی بیلیم مرکزی، هنر اوچاغی و مدنیت بېشیگی دېب اتهسک، بونگه هیچ شېهه یؤق. دېمک بو اؤرینده

صاحبقران امیرتیمور، شاهرخ میرزا، اولوغ بیگ میرزا و سلطان حسین میرزا بایقرا دور لری علیحده مقامنی اېگلهیدی.

شاهرخ میرزا دوریگه اؤخشش، قیرق بیلگه یقین دوام اېتگن سلطان حسین بایقرا پارلاق دوری هم تیموری سلاله لری آرهسیده ترقیات و رواجله نیش عصری حسابلندهدی. چونکیم بو زمانده، سلطان حسین بایقرا و عزیز دوستی حضرت امیرالکلام نظام الدین میرعلیشبرنواپی (فانی) حامیلیگیده خراسان، اینیقسه هرات بیلیک و مدنیت مرکزیکه آیلندی.

سلطان حسین بایقرا (میلادی 1438 - 1506) دوریده هرات شهری، شرق نینگ اوزیگی صفتیده، علم و فن دیاری، دیوان و سخن یورتی، مدنیت و ترقیات دایره سیگه آیلنگینی کیم رد قیله آلهدی دیسیسیز؟! چونکه بو دور ده یوزلب بیتوک عالم و فاضلر، تانیقلی هنرمند و مذهبلر، دنیا نینگ هر چېگه سیدن هراتگه کلبیب، سلطان حسین بایقرا و علیشبرنواپی حمایتی آستیده تورلی ساحه لرده اؤز استعدادلرینی نمایشگه قویدیلر. اوشبو مدتده هرات و خراسان نینگ باشقه شهرلریده چېکسیز خیرییه بنالر، مسجد و مدرسه لر، خانقاه و مکتبلر قوریلیب، یوزلب بیلیمدان سېمالر، شاعر و یازووچیلر، دین عالمی، تاریخچیلر و مفسرلر، هنرمندلر و مصورلر یوزه گه کلبیب اؤز استعدادلرینی میدانگه قویدیلر. بو اؤرینده حضرت نوایی نینگ نقشی اؤته مهم بؤلگن. حتی که حضرت نوایی نینگ اؤزی هم اؤز شخصی امکانتلری بیلن (370)ته خیرییه بنا قوردیرگن. خواندمیر، دولت شاه سمرقندی، میرخواند دېک تاریخچیلر، استاد بهزاد و میرک دېک مذهب لر، مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی و لطفی سېنگری بویوک شاعرلر ایکهله دوست و برادر، ایکهله عادل پادشاه و وزیر (سلطان حسین میرزا بایقرا و امیرعلیشبر نوایی) حمایتی آستیده اونوتیلیمس اثرلر ایجاد اېتگنلر.

شرق رنسانسی، تجدد دوری نینگ بنیادینی

قۇیدیلر حضرت نوایی همده میرزا بايقرا

قد چپکیب تورگن بنالردن سؤره نگ بو قصه نی

دبیدیلر، اولکن نوایی دن ابرور بو اعتلاء

بلخده آسمان اؤیر گنبد گه کیم باعث ابرور؟

برچه بیلگی میرعلیشبر اونگه اولکن رهنما

بو «هری» بگریده قد چپککن مصلا لرنی کؤر

هر بیرى رنسانس دوریدن ابرور بی مدعا²

علیشبرنوایی اؤز کتابی «میزان الاوزان» ده تیموریلر دوری؛ اینیقسه سلطان حسین

بايقرا میرزا دورینی قوییده گیچه تصویرلگن:

«... بو خجسته زمانه کیم زمان پادشاهی دپوان ترتیب بپردیلار، مبارک خاطر لارین

شعر وزنیغه و بیت تقطیعیغه مشغول قیلدیلار، بو جهتدین شعرنینگ پایه سی یبتی کؤکدین

اوتتی و بو بیت نینگ مرتبه سی بیت الحرامغه یبتی؛ هر آینه کیم ملایم طبعلیغ آزاده لار،

بلکه قابل فهم و ذهنلیک شهزاده لار بو شریف علمغه اشتغال کؤرگؤزا دور اپردیلار و

بحور اوزانی و تقطیعی و زحافاتی و دوایری علمی دین که عرب فصحا سی و عجم بلغا

و شعرا سی اول علمده کتابلار تصنیف قیلیدورلار که آنسیز بو فنغه وقوفی و شعوری

بؤله آلمس، بو الفاظ نظمیده یوق اپردی و سلطان السلاطین نینگ مبارک خاطرلاری

مونگا ملتفت بؤلوب، اندا که کتاب نینگ ابتدایی (ده) واقع بؤلمیش بؤلسه، اثبات بؤلدی

و بو سببیدن بو علم ضابطه سیغه قلم سورولدی....»

منبعلر:

– مؤلف نینگ «درد نشیده سی» ناملی شعر تؤولمیدن.²

- 1 - امیرسخن علیشبرنواپی، وکیل زاده، اندخویی، غلامسخی، قویاش 1398 ییلی، کابل، کاروان باسمه خانه سی.
  - 2 - علیشبرنواپی نینگ حیاتی و ایجادی، تازه گل، مت یعقوبووه، نشرگه تیارلاوچی: پوهنوال نورالله آلتای، محرر: پوهنوال دکتورسیدمحمدعالم لیبب، نشر ایتووچی: بیانی اجتماعی و فرهنگی جمغرمه سی، قویاش 1402 ییلی، امید باسمه خانه سی، مزارشریف.
  - 3 - تاریخ ایران، دوره تیموریان، کمبریج بلیم یورتی تحقیقاتی، آژند، دکتر یعقوب ترجمه سی، قویاش 1379 ییلی، ایکینچی باسیم، تهران، ایران.
  - 4 - تورک ها در گستره تاریخ، وکیل زاده اندخویی، غلامسخی، قویاش 1392 ییلی، کابل، عزیزی باسمه خانه سی.
  - 5 - تیموریان، کارگر، عبدالله تالیفی، نشر ایتووچی: محمدصابر کارگر، الازهر موسسه سی چاپی، قویاش 1387 ییلی، پشاور، پاکستان.
  - 6 - میزان الاوزان، نوایی، علیشبر، (82 بیت)، نشرگه تیارلاوچی: عبدالله رویین، توزه تووچی: پوهنمل محمدعالم لیبب، نشر ایتووچی: امیرعلیشبرنواپی فرهنگی انجمنی نینگ بلخ ولایتی شوراسی، قویاش 1372 ییل، مزارشریف.
  - 7 - تېمور و تېموریلر دوریده، مدنیت و صنعت، رحمانوف، محمدجان و باشقه لر تالیفی، محمدهارون نظامی اهتمامی ییلن، پوهنیار محمدیعقوب قره ش نظری آستیده، قویاش 1396 ییلی، مزارشریف.
- اوشبو رواجله نیش و ترقیات یلغوزگینه هرات و سمرقند منطقه لریگه چپکله نیب قالمی؛ بلکه تېموریلر سالاله سی نینگ ینه بیر کوچلی قسمی میرانشاه بن امیر تېمور نینگ تورتینچی سلفی ظهیرالدین محمد بابر و اونینگ سلسله سی تورت یوز ییلگه یقین فرغانه، سمرقند، کابل و کبیینچه لیک هندوستانده بویوک و کوچلی سلطنت قوردی. قلم و قیلیچ اربابی تدبیرلی شاه بابر میرزا بن عمرشیخ میرزا و اونینگ خاندانی خراسان، فارس و هندوستانده تورلی جنگلر، تارتیشولر یانیده، علم و فن، مدنیت و هنر نینگ رواجلتیریش، شونینگدېک افغانستان نینگ کابل، پروان، جلال آباد و قندهار شهرلریده گی تاریخی بنالر، باغلر، کاریزلر و چشمه لر، حاضرگی پاکستان نینگ لاهور و پشاور شهریده گی آسمان اؤیر

تاریخی قلعه لر و مسجدلر و هندوستان نینگ دهلی و آگره شهرلریده گی «تاج محل» و «قیزیل قلعه/ لعل قلعه» دېک قوردیرگن تاریخی بنالری، بیلیم اربابلری، شاعر و یازوویچیلر، مهندس و هنرمندلردن اېتگن حمایتلری قویاشدېک نمایان بۇلیب تورگن. مدنیت سېور بابرلردن سۇنگره ایزمه - ایز صحنه گه کبلیب (290) ییل بویوک دولت لر ایجاد اېتگن شیبانیلر و اشترخانیلر هم، سلفلریدېک علم و دانش حمایتچیسی اېدیلر. اوزاق مدت دوام اېتگن شیبانیلر و اشترخانیلر زمانیده، بیرینچی مرکز «بخارا» و ایکینچی مرکز سنه لمیش «بلخ» شهرلری ماوراءالنهر و خراسان مرکز لری حیثیده یوزلب عالم و دانشمند، شاعر و هنرمند لرنی اؤز اېته گیده پرورش بېردی و تورکی، فارسی و عرب تیللریده عجایب اثرلر ایجاد اېتیلدی.

شو ترتیبیده، تېموری سۇلاله لری و بیلیم سېور حکمدارلری آره سیده شاهرخ میرزا و سلطان حسین بايقرا دورلرینی، خراسان و ماوراءالنهر تاریخیده آلتین عصر دېب نامله سک تۇغری کبله دی. چونکه بو ایکه له تېموری علم پرور شاه زمانیده، هرات شهری، بیلیم و مدنیت اوچاغیگه آیلنگنی مملکتیمیز تاریخیده بی تکرار مقطع حساب اېتیله دی. اینیقهسه ابوالغازی سلطان حسین میرزا بايقرا و اونینگ عزیز دوستی سۇز ملکی نینگ سلطانی، امیرالکلام نظام الدین میرعلیشېرنوایی (فانی) نینگ، علم و معرفت، هنر و ثقافت نینگ اۇسیشی و بیر کوچلی و مستحکم دولت نینگ ایجاد اېتیلیشی، خلق آسایشته لیگی و مُلک فراوانلیگی یۇلیده آلیب بارگن بی قیاس سعی و حرکتلری اولکه میز تاریخیده، اولگو و نمونه مثال دېسه اصلا مبالغه بۇلمه یدی. علیشیر نوایی، عزیز دوستی سلطان حسین سلطنتیده، یلغوز بیر بویوک دولت اربابی، یېتوک سیاستچی، بیریک باشقروچی اېمس؛ بلکه سلطان نینگ توغیشگن ایناغه سی و صادق دوستی صفتیده جان و دل بیلن خدمت اېتگنی قویاشدېک نمایان بۇلیب تورگن.

اگر ساچسم نوایی شأنیگه دُر اونیگ باشند ایاغی چون گهر دور

تبرک ذاتی توصیفدن فزون دیر   مبارک مدحی تعریفدن برون دیر
 صفاتین آیهله مک مېنگه نی حددیر   صفاتین آیهله بیلسک بی عدد دیر
 نوایی کیم ابرور کان شرافت   نوایی منبع خیر و سخاوت
 نوایی فیضی بیرلن بو خراسان   ابدی مھد تمدن مھد عرفان³

بیز بو تۇغریده تۇختھلیب اۇترکن میز و سلطان حسین میرزا و علیشېرنوایی حضرتلری ارا اوزیلمس و یېنگیلمس دوستلیگی همده اولرنینگ اۇرتھ لریده بار برادرلیک ایزلرینی سینچکاولیک بیلن قیدرر اېکن میز، اثر صحیفه لری نینگ هر بیر یېراغیده، بو ایکی پارلاق سېما نینگ حیاتی و ذریاتی، بالھلیک زمانلری، بیگیت لیک و صباوت چاغلری، شو کبی بو ایکهله دوست و قریب، رفیق و شفیق نینگ بیر - بیرلریگه نسبتاً مھر و محبتی و انس و الفتی قاله وېرسه، بویوک دولتنی باشقیریشده آلیب بارگن اېزچیل حرکتلری، و اولر نینگ اۇرتھ لریدهگی صمیمی علاقه و مناسبت، شوکبی آشوب اېلی و فتنه اهللری نینگ یاووز و شوم نیتلری باعث بو ایکی دوست اۇرتھ لریگه توشگن وقتینچھلیک ساووقلیکلر، شو ینگلیغ اثر نینگ اخیرگی صحیفه لریده، حیات نینگ باشله- نیش کونلریدن آلیب، سۇنگگی دملریگچه بۇلگن قیزغین و اونوتیلمس خاطرھ لری حقیده آز هم بۇلسه تۇختھ لیب اۇتماقچی میز.

امیرعلیشېرنوایی

علیشېرنوایی هجری 844 ییل، رمضان (17) کونی (میلادی 1441 ییل، 9 فبروری) ده هرات شهری نینگ «دولتخانه» یا «باغ دولت» دېگن محلھ سیده، صاحبقیران امیر تېمور نینگ کیچیک اۇغلی شھرھ میرزا (وفاتی هجری 850 - ییل ذوالحجھه آیی نینگ 25 کونی) حکمرانلیگی دۇریده توغیلگن. «مطلع السعدین» اثری نینگ مؤلفی عبدالرزاق

- مؤلف نینگ «سۇزایپاری» ناملی تۇپلمیدن.³

سمرقندی، نوایی نینگ کتّه جدی امیرتېمور نینگ بیلیملی مصلحت چیلریدن، قاله وېرسه شهزاده عمرشیخ نینگ مربیسی اېدی دېب یازهدی. علیشېرنوایی توغیلگن پیتلریده، خراسانده شاهرخ میرزا و ماوراءالنهرده اونینگ اۋغلی اولوغ بېگ میرزا حکمرانلیک قیلردی.

علیشېرنوایی نینگ آتەسی امیرغیاث الدین کیچکینه بهادر(آیریم منبعلرده کیچیک بخشی) تېموریلر سلطنتیده، اینیقسه، بای سونقورمیرزا (بای سونغور) نینگ اۋغلی ابوالقاسم بابرمیرزا(856 / 1452) زمانیده اعتبارلی عملدارلردن بیری اېدی. فخری هروی گه کۆره، امیرکیچکینه، سلطان ابوسعید میرزا سرايیده معتبر امیرلردن سنهلردی. علیشېرنوایی نینگ آتەسی امیرغیاث الدین نی نیمه اوچون «امیرکیچکینه» لقبیگه اتلگنی حقیده، شهرت سراج الدینوف، خواندمیر نینگ «حبیب السیر» کتابیگه اساسلنوب، قوییدهگینی یازهدی:

ترجمه سی:

«...شو اۋرینده کیچکینه لقبی نینگ کبلیب چیقیشی حقیده منطقی فرض قیلیب کۆریش ممکن. بو لقب بايقرا نینگ اۋغلی غیاث الدین منصور بیلن ابوسعید نینگ اۋغلی غیاث الدین بیلن بیرگه اۋسیب - اولغهیگینی انیقلشتیرهدی. سرای اهلی اېسه اولر نینگ اسملری بیر خیل بۇلگن لیگیدن، امیر نینگ اۋغلینی فرقلش اوچون غیاث الدین کیچکینه دېب اتلگن بۇلیشلری احتمالگه یقین. مذکور لقب کۆکلداش بېلگیسی کی تېموریلرگه یقینلیگینی ایضاحل ب تورگنی اوچون بیر عمر اونینگ نامیگه قۇشوب آیتیلگن بۇلیشی ممکن.»

امیرغیاث الدین نینگ «بهادر» لقبی تۇغریسیده نیمه بېلگیلر بار؟
شهرت سراج الدینوف بو حقدە هم «سام میرزا صفوی» دن نقل اېتیب یازهدی:

«... سام میرزا صفوی نینگ نینگ «تحفه سامی» تذکره سیده، فخری معلوماتلری دېبرلی تکرارلنگن. بیراق اوندن فرقلی روشده نوایی نینگ آتەسی کیچکینه بهادر طرزیده تیشتیریلگن. تذکره یازیلگن دۆر نوایی دۆریگه نسبتاً یقین بۆلگنی اوچون بو اۆزگیشده بیرار معلوماتگه تیه نیلگن دېب اویلشگه اساس بار.» (امیرتېمور توزوکلری) ده یازیلیشیچه، قیسی امیر بیر قۇشیننی بینگسه، اونگه بیرینچی نوبتده توغ بېریب، بهادر لیک لقبی رسمی روشده غیاث الدین کیچکینه نینگ بیزگه معلوم فعالیتگه نظر تشله - یدېگن بۆلسک، سام میرزانینگ معلوماتی اساسلی دېک کۆرینه دی.»⁴

نوایی نینگ آتە تمنای اصل زاده لردن بۆلگنیدېک، آتە تمنای هم نسل - نسبلی اېدی. یعنی آتە سی نینگ باباسی، حسین بايقرا نینگ باباسی بايقرا نینگ بېگلرېگی سی اېدی. علیشېرنوایی نینگ اۆزی آتە - بابا لری نینگ تېموریلر خاندانیگه قرینداشلیک درجه سیده یقین بۆلگنینی تاکیدلب «وقفیه» اثریده یازەدی:

«بو خاکسارنینگ آتە - آباسی اول حضرت نینگ (سلطان حسین بايقرا) آباء و اجدادی خدمتلیده کیم هر بیرى سلطنت کانی نینگ گوهری و شجاعت بېشه سی نینگ غضنفری اېردیلر، اولوغ مراتبغه سزوار و بییک مناسبغه کامگار بۇلغان اېردیلر...»

علیشېرنوایی نینگ تذکره سی «مجالس النفايس» ده، آتە سی سبزار ده بیر مدت حاکملیک قیلگنی حقیده معلوماتلر بار.

نوایی نینگ آتە سی امیرشیخ ابوسعید چنگ (أبریم منبعلرده چنگی) قیزی اېدی. ابوسعید چنگ، کابل امیرزاده لردن اېدی. یی.ای بیرتلس نینگ یازیشیگه کۆره، بايقرا

4- امیرعلیشېرنوایی، حیاتی و فعالیتی، (15 - ببت)، شهرت سراج الدینوف، نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قونچ، محرر: دوکتور عزیزالله ارال، خراسان قدیم باسمه خانه سی چاپی، کابل، قویاش 1403 - 1404 ییل.

بن عمرشیخ بن امیرتیمور نینگ قندهارده گی (1405 - 1417) قیسقه مدتلی حکومتی دوریده، ابوسعید چنگ اونینگ دپوانیده امیر ایدی.

سلطان حسین بايقرا سلطنتی دوریده بلخ حاکمی درویش علی، علیشپرنوایی نینگ ابنیسی، میرسعید کابلی و محمدعلی غریبی بو حضرت نینگ تاغه لری بؤلگن. علیشپرنوایی اؤز تذکره سی «مجالس النفايس» ده تاغه لری میرسعید کابلی و محمدعلی غریبی حقیده معلومات بېرگن. بو ایکهله سی پارسى و تورکی تیللریده گۆزل شعرلر یره تگن. چنانچه «مجالس النفايس» ده اؤقییمیز:

« میرسعید کابلی: اېل اراسیدا کابلی لقبی بيله مشهور و فقیرغه طغایی بۇلور. یخشی طبعی بار اېردی، ترکچه گا میلی کؤپراک اېردی. بو تویوق اینینگ دور کیم:

اې محب لار بیتسه نگیز گر یازه سیز

گل اباغیندا خماری یازه سیز

گر من اولسام تربتیم نینگ تاشیغه

کشتۀ بیر شوخ دور دېب یازه سیز

سلطان ابوسعید میرزا اېلگیدا سرخس قۇرغانیدا شهید بۇلدى. قبری شهردا دور. «محمدعلی غریبی حقیده موندەى كېلتیریلگن:

«غریبی تخلص قیلور اېردی. اول هم فقیرغه طغایی بۇلور اېردی. میرسعید کابلی

نینگ ابنیسی دور. خوش محاوره، خوش خلق و خوش طبع و دردمند بیگیت اېردی.

کؤپراک سازلارنى یخشی چالار اېردی. اۇنى و اصولی خوب اېردی. موسیقی علمی دین

هم خبردار اېردی. خطوطنى خوب بیتور اېردی.... بو ترکچه مطلع اینینگ دور کیم:

درد حالیمدین اگر غافل اگر آگاه اېسانگ

هیچ غمیم یوق سن منگا گر دلبر و دلخواه اېسانگ»⁵

شاهرخ میرزا وفاتیدن کبیین میلادی 1447 ییلی، تختنی اېگللش اوچون تېموری شهزادلری اؤرته سیدهگی اؤز ارا تارتیشوولر کوچه ییشی باعث، غیاث الدین کیچکینه بهادر اؤز عایله سی بیلن عراق عجم تمان یؤل آلهدی. بو سفر ده یاش علیشپر هم عایله سی بیلن بیرگه ابدی. میلادی 1452 ییلی (ایریم منبعلرده 1451)، ابوالقاسم بابر میرزا هرات تختیگه اېگه بؤلگندن کبیین، علیشپرنوایی اؤز عایله سی بیلن هراتگه قیتهدی. غیاث الدین کیچکینه، ابوالقاسم سراپیگه خدمتگه کیرهدی. علیشپرنوایی و حسین بایقرا اېسه هراتده ابوالقاسم بابر حمایتی آستیده اؤز تحصیلریگه دوام اېتتیردیلر. حسین بایقرا، دوستی علیشپرنوایی دن اوچ یاش کتّه ابدی. اولر نینگ دوستلیگی باله لیک پیتیدن باشله نیب، مکتب دوریده کوچه بهدی.

ابوالقاسم بابر شاعر و عالم کیشی ابدی. علیشپرنوایی کتابی «محاكمة اللغتين» ده بو بیلیم سبور شاه حقیده قوییده گیجه یازه دی:

«...و سلاطین دین هم اولگوچه طبع اثری هیچ قیسی دین ظاهر بؤلمه دی و ورق یوزیگه نقش قیلغوچه نیمه قالمه دی. سلطان بابر دین اؤزگه کیم بو مطلع الر طبعی اثری دور کیم. بیت:

نېچه یوزونگ کؤروب حیران بؤلایین

الهی مېن سېنگه ————— بران بؤلایین»

(مجالس النفايس، 53 بیت)

5- مجالس النفايس، علیشپرنوایی، 79 - 80 بېتلر، سویمه غنیوه، اؤزبېکستان س س ر فنلر اکادیمییه سی اهتامی ییلن، تاشکند، میلادی 1961 ییل.

علیشبرنواپی باله لیگیدن، ذهنی اؤتکیر، کؤپ هوشیار و تیزفهم باله بؤلگن و تبنگداش لری ایچیده اجره لیب تورردی. او یاشلیگیدن ناق شعر بیلن قیزیققن و اونگه مهر قویگن. او توغیلگن خاندان نینگ برچه سی ادبیاتگه اخلاصلی کیشیلر بؤلگن لیگی بیلن بی واسطه باغلیق دیر... علیشبرنواپی مکتبه قرآنکریم مطالعه سیدن سؤنگره فارسی شاعر لری ایجادلرینی قؤنت بیلن اؤقیب چیققن. شیخ فریدالدین عطارنینگ «منطق الطیر» اثری، سعدی شیرازی نینگ «گلستان» و «بوستان» کتابلرینی کؤزدن کبچیرگن. اینیقسه عطار نینگ «منطق الطیر» منظوم اثری اونگه چوقور تأثرات قالدیرگن و اونگه ابرگه - شیب، «لسان الطیر» دپک فلسفی منظوم اثرینی یازگن.

علیشبرنواپی نینگ اوزی، یاشلیکدن شعرگه قیزیققینی و ایکی شعر دېوانی نینگ توزگنی، قوییده گی سطرلرده یققال کورینیب توریدی:

«...بو خاکسار پریشان روزگار کیچیک یاشتین اؤزومنی شعرنینگ پریشان سوادسیغه گرفتار بؤلغانیمنی و طفولیت زمانیدین کؤنگلومنی نظم نینگ پراکنده و سوادسیغه مشعوف و شیفته وار بؤلغانین و ماتقدم شعراسی ملک الکلاملری دستوری بیله جمع و ترتیبیده سعی قیلغانیمنی و نچه مرتبه انینگ تدوینیده مرتبلر ارتکاب قیلیب هر صنف شعرغه زب و تزئین و آرایش و آیین بېرگنیم نینگ کیفیتین بورونعی دېوانیم فهرستیده کیم، «بدایع البدایه» غه موسوم دور، شرح بیله عرض قیلیب اېردیم. اندین سؤنگره دغی اول جمع و ترتیبیدین باشقه ینه هر تقریب بیله هر نوع ابیات کیم، آیتیلیب اېردی و هر نوع غزلیات کیم ییغیلیب اېردی، اول خیال شبستانی نینگ درخشان اختر لریدین و اول کؤنگول مخزنی نینگ درخشان گوهرلرین دغی ایکینجی دېوانیمده کیم، «نوادرنه پایه» غه مشهور دور، ربط و ترتیب بېریب، دېباچه سینده شرح بیله اعزّه اصحاب و اَجَلّه احباب خدمتلیرده عرض قیلیب اېردیم. اندین سؤنگره خیالیمنغه کبلور اېردی و کؤنگلومگه اېورولور اېردی کیم،

شاعرلیغ ایله شهره قیلیب آتیمنی ضایع قیلدیم شعر ایله اوقاتیمنی
 اېمدی توزه بین تېنگریگه طاعاتیمنی کؤپ اېلگه مشوش اېتمی اییاتیمنی
 علیشېرنوایی ییگیت لیک پیتیده، اېلیک مینگدن آشه بویوک شاعرلر شعرلرینی حفظ
 اېتگن و شعر نینگ مه بین و نازک جهتلرینی انگلب آگن. استعدادی فارسی تیلیده قه ی
 درجه ده یوکسک بؤلسه تورکی تیلیده، ذهنی اوندن هم کؤره کؤپراق اؤتکیرراق بؤلگن.
 علیشېرنوایی نینگ بو توغمه استعدادی و اؤتکیر ذهنینی، قوییده گی سطرلرده بیلسه بؤله
 دی.

«... بولردن داغی باشقه، ییگیت لیگیم زمانی و شباب آوانیده کؤپراک شعرده سحرساز
 و نظم ده فسون پرداز شعرا نینگ شیرین اشعاری و رنگین اییاتی دین اېلیک مینگدین
 آرتوق یاد توتوب مېن و آل ذوق و خوش خوانلیغی دین اؤزومنی آووتیب مېن و صلاح و
 فسادلریغه فکر اېتیب مېن و مخفی دقایقی غه تأمل و تفکرلر بیله پیتیب مېن و فارسی
 الفاظ عیب و هنری ملاحظه سی ادراکیده طبعیم اؤزین سالمیدور، بل که اول وادی قطعی
 ده کلکیم رونده سی، تېز گاملیغ بیله قدم اورمغان بیر قالمیدور...»
 علیشېر نوایی نینگ دست پرورده سی مؤرخ خواندامیر(خواندمیر) او حضرت نینگ
 یاشلیک چاغلریده گی ذکاوتینی قوییده گیچه یازه دی:

«... و چون چهار سال از عمر شریف آن دایره نقطه فضل و کمال در گذشت و از
 دیوان قضا پرورش و تربیتش به تیر روشن ضمیر که معلم دبیرستان افلاک(فلک) است،
 مفوض گشت و در ملازمت و مصاحبت صاحب قران گردون منزلت به مکتب رفته، آغاز
 تعلّم نمود و به توفیق الهی به اندک زمانی قصب السبق از امثال و اقران در ربود صیت
 سلامت طبع لطیفش در اطراف آفاق مشهور شد و حدیث استقامت ذهن شریفش بر السنه
 و افواه خلیق مذکور گشت و در منثوراتش افلاک را زیب و زینت بخشید و جواهر
 منظوماتش صدف جهان را پر در گرانها گردانید.

لبالب است جهان چون دهان لاله رخان ز فیض نطق شریفش به لؤلؤی منشور
از شمایم لطف عمیمش دماغ جان ارباب دولت و اقبال معطر گردید و از نسایم خُلق
کریمش نهال آمال اهل علم و کمال سر به فلک اخضر کشید...»
منبعلر:

- 1 - مکارم الاخلاق، خواندمیر، غیاث الدین بن همام الدین، 51 ببت، محمداکبر عشیق مقدمه سی، تصحیح و تحقیقی بیلن، قویاش 1378 ییل، تهران.
  - 2 - خزاین المعانی (غرایب الصفر دهبانی)، نوایی، علیشبر، نشرگه تیارلاوچی: آلتای، نورالله، 20 و 21 ببتلر، دباچه، جهانی همکارلیکلر نشری، مالیزیا، قویاش 1385 ییل،
  - 3 - علیشبرنوایی نینگ حیاتی و ایجادی، تازه گل، مت یعقوبووه، (19 - 20 ببتلر) پوهنوال نورالله آلتای اهتمامی، پوهنوال دکتورسیدمحمدعالم لیبب محرریتی بیلن، نشر ایتووچی: بیانی اجتماعی و فرهنگ جعفرمه سی، قویاش 1402 ییلی، مزارشریف شهری.
  - 4 - محاکمة اللغتين، نوایی، علیشبر، (32 - 33 - 46 - 47 ببتلر)، نشرگه تیارلاوچی: تاشقین بهایی، نشر ایتووچی: اطلاعات و مدنیت وزیرلیگی، قویاش 1395 ییل، کابل.
- نوایی هراتده بؤلگن پیتلریده بویوک شاعرلر دهبانلرینی اوقیب چیقه دی. و اوزی هم زبردست شاعر اوله راق سؤز استادلری قطاریده اولکن حرمتگه سزوار بوله دی و بویوک علمی شخصیتلر آلدیده شعر و ادبیات رمزلرینی اؤرگنه دی.
- علیشبرنوایی نینگ شعر و ادبیاتگه شونچه لیک مهر قویگنی و بیگیت لیک پیئتیده بیر متفکر شاعر و فاضلگه ایله نیشیگه بیرینچیده نوایی نینگ آته سی و تاغه لری سببیچی ابرسه، ایکیینچی اؤرینده، هرات حکمداری سلطان العظیم ابوالقاسم بابر بؤلگن. بو بیلیم سبور حکمران، علیشبر نوایی نی فرزند خطاب ایتیب، اونگه «ذواللسانین» لقبینی بپرگن. علیشبرنوایی ابوالقاسم بابر حقیده اؤز قیمتلی تذکره سی «مجالس النفایس» ده یازهدی:
- «درویش وش و فانی صفت و کریم الاخلاق کیشی اپردی. همتی آیدا آلتون نینگ داغی کوموش نینگ تاش و توفراغچه حسابی یوق اپردی. تصوف رساله لاری دین لمعات

بیله گلش رازغه کوب مشعوف ابردی. طبعی داغی نظم غه ملایم ابردی. بو رباعی انینگ دور کیم:

چون باده و جام را بهم پیوستی   میدان به یقین که رند بالا دستی
جامست شریعت و حقیقت باده   چون جام شکستی به یقین بدمستی

اگرچه ترکچه نظم لار هم ایتور ابردی که برچه غه قبول ابردی، اما بو بیت هم انینگ دور کیم:

نیچه یوزونگ کوروب حیران اؤلایین   الهی من سنگا قربان اؤلایین

عبدالرزاق سمرقندی نینگ یازیشگه کوره: ابوالقاسم بابر هراتدن مشهدگه سفر قیله دی. علیشبرنویای اؤز عایله سی بیلن بو سفرده ابوالقاسم بابر میرزا بیلن بیرگه ایدی. بیر مدتدن کبیین، ابوالقاسم بابر تقدیر تقاضاسی بیلن میلادی (1457 ییلی، مارچ آییله) بو شهرده وفات ایتهدی. اونینگ جسدی خاص مراسم آرقه‌لی «رضویه علیه السلام» زیارتی یانیده تۇپراققه تاپشیریلهدی. اونینگ وفاتیدن سونگره، شهزاده لار ارا ینه کوره شلر باشله- نیب کپتهدی. نتیجه ده ابوسعید میرزا غلبه قازانیب هرات تختینی قؤلگه کیریتهدی. ابوالقاسم بابر میرزا، مشهد ده بؤلگن پیتلریده، مولانا والهی قوییدهگی شعرینی اونگه اتب یازگن:

شاه ابوالقاسم که شد در دور او خوشتر ز خلد

مشهد سلطان علی موسی رضا آراسته

(مجالس النفایس، 57 بیت)

علیشبر نوایی مشهد ده اؤز آنه دیاری هراتگه قیتیشنی آرزو سیده ایدی. شونینگ اوچون اؤز عایله سی بیلن هراتگه قیتهدی. نوایی هراتگه کبلگچ، ابوسعید میرزا سراپیده اونینگ خدمتیده بؤلگن شیخیم بیک سهیلی، ابوسعید میرزا تاریخینی یازه یاتگن مولانا ابوصمد بدخشی و یاش کوره شچی پهلوان محمد بیلن یقین مناسبتده بوله‌دی. شوکی

زمانه نینگ اولوغی «وحدت الوجود» تعلیماتی نینگ ذکا بیلیمدانی بؤلگن شیخ صدرالدین رواسی قؤلیده ابن العربی نینگ «فسوس الحکم» اثرینی اؤرگنه دی. شونینگدک نوایی نینگ کتّه آرزو سی بؤلگن نورالدین عبدالرحمان جامی بیلن یقیندن تانیشیب، اونینگ یانیدن فیضلر تاپه دی. مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی علیشبرنوایی نینگ استادی و عین حالده یقین و صمیمی فکر داش دوستی ایدی. مولانا جامی نینگ نوایی استعدادینی تن آلگنی و اونگه ایزگو ارادتینی قوییده گی بیتلریده کؤره میز:

که جادو دمان را بُود مُهر لب	به ترکی زبان نقشی آمد عجب
که این نقش مطبوع از آن کلک زاد	ز چرخ آفرین ها بر آن کلک باد
به نظم دری درّ نظم آوران	ببخشود بر فارسی گوهران
نماندی مجال سخن گستری	که گربودی اینهم به لفظ دری
نظامی که بودی و خُسر و کدام ؟	به میزان آن نظم معجز نظام

ینه:

کُنه نامش در تخلص ها نیابد هیچ کس

بر لب یابندگان از وی نوایی دان و بس

علیشبرنوایی و نورالدین عبدالرحمان جامی اؤرته سیده کؤپ منظوم و منثور مکاتبه لر بؤلگن. اوندن تشقیری علیشبرنوایی بویوک فلسفی اثری «خمسه» داستانلری نینگ هر بیریده، استادی جامی (رح) دن یاد ایتگن. سبعة سیار داستانیده گی حضرت جامی گه اته لیب یازیلگن قوییده گی شعر، سؤزیمیزگه یققال دلیل بؤلّه آله دی:

بحر و کان سرّی نینگ شناساسی	فضل کانی و علم دریاسی
یوق که اول بحرا یچیندا گوهرمهر	علم دریاسیغه حباب سپهر
هم طبیعی و هم الهی انگا	کشف حکمت ایشی کماهی انگا
آیریب چرخ مزرعین جوجو	خود ریاضی دا فکر گردون رو

عربیت دا درس اینینگ وردی
ابن حاجب دېمای که جارالله
ابن حاجب کمینه شاگردی
آنچا تفسیر ایشیندا یوق آگاه
تیلی ذکرى کلام ربانى
حرف بر حرف ضبط ایتیب آنی
(خمسه، 280 بیت)

نوایی هراتده کؤپراق، استادى سیدحسن اردشیر یانیده بؤلردى و اونى «آته» دېب
خطاب اېتردى. بو تۇغریده «مجالس النفايس» ده شوندهی کېلتیریلگن:
«...بو فقیرغه اتا مثابه سیدا اېردى. اندا قکیم میرزابېگ فرزند مثابه سیدا اېردى هم
انگا و هم فقیرغه. بو فقیر ترک و سارت اراسیدا اندین تمام راق کیشی کورمایدورمېن.
بیگیت لیکدا ظاهر علمین کسب قیلیب اېردى. اما فقر جانبى غالب اېردى. تصوف دا
طبعى خوب اېردى. سلاطین تربیتى حضوریغه بؤلدى لار. اؤزین یراق تارتتى و لیکن
سلطان صاحبقران خلق و لطف مفرط بیله ایش اراسی غه کیوردى و اولوغ تربیت لار
قیلدى و میلی بالطبع فقر ساری غالب اېردى. عاقبت همول جانب نی اختیار قیلدى و
حضرت مولانا محمدتبادکانی قدس سره خدمتیدا کیم مرشد زمان اېردى و ذکرى اؤتتى
سلوک اختیار قیلیب اربعین لار چیقاریب کؤب مقاصد معنوی حاصل قیلدى. ایکالاسی
تیل بیله گاهی نظم ایتور اېردى. رندلیغی چاغیدا وثاقی رند و خراباتی لارنینگ مجمعی
اېردى و بو ایشنى کیشی اندین یخشیراق قیلمادى اول وقت دا بو قطعه نی دېب اېردى
کیم:

چه خوش باشد صبوحی با دلارام
لبالب از قـدح دم درکشیدن
چو غنچه هردو دریک پیرهن تنگ
بهم بیچید و دم درهم کشیدن
اما تقوی و زهد چاغیدا بو ترکچه بیت هم ایننگ دور کیم:
الهی نور عرفان دین کؤنگل گا بیر صفا بېرگیل
که عصیان ظلتمی ایچرا خراب احوال و حیران دور

مبارک مرقدی میان دوجوی دا گازرگاه یولیدا اؤز اتاسی حظیره سی ایچیدا گنبدی دا ابردی، عزیزلار حظیره سیغه نقل قیلیددی. ﴿
 نوایی ابوسعید دوریده بیر نچه مدت هراتده بولیب اوندن التفاتی کورمه دی. خواندمیر «حبیب السیر» اثریده: «...امیرعلیشبر، سلطان ابوسعید زمانیده مشهد دن هرات دارالسلطنتی گه قیتیب، بیر مدت اول اقبال آشیان لیک آستانه خدمتیده بولدی. اما اؤز حالیکه یره شه درجه و رعایت تاپمه گچ، خراسانندن سمرقند گه کبتدی، دپ یازه دی.

آیریم منبعلرده، نوایی هراتدن، مشهدگه باریب کپین سمرقندگه بارگنی آیتیله دی. نوایی نینگ «پهلوان محمد» ناملی رساله سیده یازیلگنیدیک، اونى هراتدن مشهدگه بارگنی انیقنله دی: «... سلطان ابوسعید میرزا زمانیده کیم، خراسان اهلی سمرقند اهلیگه اسیر ابردیلر... بو فقیرنی عین افلاس و فلاکت و سرنوشت و رنجوریش مشهد ساری تارتیب ابردی و انده یبتگندن سؤنگره مفاصل مرضی یولقیب، بیر گوشه ده یاتیب قالدیم. اتفاقاً پهلوان محمد هم مشهد ده خدمت قیلردی. توزه لگونیمچه هر کون کپلیب، دوست لیک، شفقت و محبت یوزه سیدین غمخورلیک قیلردی.﴾

موندن معلوم بولیشیچه نوایی، بیرینچیده هراتدن مشهدگه باریب، کپین سمرقندگه بارگنگه اؤخشه دیدی.

منبعلر:

- 1 - امیرعلیشبر، حیاتی و فعالیتی، (20 - 24 بپتله)، سراج الدینوف، شهرت، نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قوآنچ، محرر: دکتر عزیزالله ارال، قویاش 1403 ییل، کابل.
- 2 - بهارستان، جامی، نورالدین عبدالرحمان، (108 بیت)، اسماعیل حاکمی اهتامی بیلن، قویاش 1367 ییل، تهران، ایران.
- 3 - رساله منشآت، جامی، نورالدین عبدالرحمان، عبدالعلی نور احراری اهتامی بیلن، (252 بیت)، نشر ایتووچی: شیخ الاسلام احمدجام، قویاش 1383 ییل، ایران.

4 - مجالس النفايس، نوایی، علیشېر، (81 و 200 بیتلر) نشرگه تیارلاوچی: سویمه غنیوا، اۆزبېکستان س س ر فنلر اکادیمیة سی نشریاتی، تاشکند، میلادی 1961 ییل.

5 - خمسە، سبعة سیار داستانی، نوایی، علیشېر، 280 بیت، خلیفه شمس الدین خان اندخویی نینگ اهتمامی بیلن، نشرابتووچی: حاجی محمدامین اندخویی، آفسیت چاپی، نسخه نینگ یازیلگن تاریخی: هجری 1323، میلادی 1905 ییل، تاشکېنت.

ایتیش لازم کیم علیشېرنوایی و حسین بايقرا، ابوالقاسم بابر وفاتیدن کييين، (12) ییل بیر- بیرلریدن اوزاقلشیب. علیشېرنوایی گاهی هراتده و گاهی هم مشهد و سمرقند شهرلریده بۇلیب تحصیل آلدی و حسین بايقرا اېسه تاج و تختنی اېگلش نیتیده سرخس، أستراآباد، مازندران و بیر قنچه شهرلرده لشکر تۇپلشگه اوریندی. حسین بايقرا بو اوزاق مدتده قتیق و آغیر کونلرنی باشیدن کېچیریب و ابوسعیدمیرزا اۇغیللری سلطان احمد میرزا و سلطان محمودمیرزا بیلن تورلی شهرلرده جنگلر آلیب باردی.

آیریم منبعلرده علیشېرنوایی و حسین بايقرا اۇز عایله لری بیلن بیر مدت «شیراز» شهریده حیات کېچیرگنلری و بايقرا نینگ شیراز حاکمی قیزی بیلن اوپلنگنی حقیده هم معلوماتلر بار.

عبدالرزاق سمرقندی نینگ یازیشیچه: (هجری 855 میلادی 1451 ییلی) ابوالقاسم بابر خراسان تختینی اېگلله گنیدن سۇنگره بیرآز مدت اۇتر - اۇتمسندن عراق عجم ده تینچلیکنی اۇرنه تیش مقصدیده شیرازگه سفر اېتهدی. بابر میرزا او یېرده گی عالم، فاضلر و شاعرلر بیلن مجلس قوریب اۇلتیرردی. شو زمانده بايقرا و امیرغیاث الدین کیچکینه خانواده سی هم شیرازده اېدیله. ابوالقاسم بابر شیراز حکمرانی شهزاده سلطان سنجر قیزی بېکه سلطان بېگیم نی حسین میرزا گه نکاحلې بېردی. شوکی ابوالقاسم بابر علیشېرنوایی آته سی کیچکینه بهادر نی سبزوار حاکمی اېتیب تعینلهدی. منبعلرگه کۆره: امیرشاه سبزواری (علیشېرنوایی اۇز تذکره سی مجالس النفايس ده «میر شاهی» دېب یازگن)، ابوالقاسم دۆریده أستراآباد شهریده (هجری 857 میلادی 1452 ییلی)

وفات اېتهدی. نوایی نینگ اؤزی هم آسترآباد ده وفات اېتگن امیرشاه نینگ خاکی سبزوار گه آلیب کبلینگنده، آته سی کیچکینه بهادر وقتینچه لیک شهرنی باشقرگینی آیته دی...»

علیشبرنویایی «مجالس النفایس» ده بو تۇغریده یازهدی:

«... مُلک پادشاهی(ابوالقاسم بابر) اتام نی حکومت رسمی بیله سبزوارغه بیاریب ابردی. و میرشاهی نی آسترآباد حاکمی تیلاب جرجان ممالکی گا اېلتیب ابردی. آسترآباد دا انگا قضا یتیب نعشین سبزوارغه کپلتوردیلار...»

علیشبرنویایی سمرقند ده

میلاادی 1466 ییلی ابوسعید میرزا حکمرانلیگی دوریده، هراتدهگی وضعیتن رنج چپکنن علیشبرنویایی، آنه دیاری هراتنی ترک اېتیب اوشه پیتده بیریک مدنی مرکز سنه لمیش سمرقندگه جۇنهیدی. خواندمیر نینگ یازیشیچه: علیشبرنویایی، «سلطان ابوسعید نینگ پادشاهلیک دوریده بوبوک عالم و دانشمندلیگی باعث «ثانی ابوعلی سینا» لقبینی آلگن مدرس خواجه فضل الله ابواللیثی نینگ حضوریکه سمرقندگه باریب، او کیشی نینگ خانقاه سیده جایلشگن و ایکی ییل او مدرسه ده یشهگن. شو نقطه نظردهن علیشبرنویایی نینگ سمرقنددهگی حیاتینی (1467 - 1469) ییللر آره سیده تخمین قیلسه بۇلهدی. ایتیش کبره کیم سمرقند بو وقتده، هراتدن کبیین، ایکینچی علمی - مدنی مرکز حیثیده تانیلر اېدی.

بو حضرت نینگ اؤزی هم سمرقندگه تحصیل اوچون بارگنلیگینی، بیراق هراتدن سمرقندگه «اؤز رغبتی بیلن سفر اېتمه گنلیگی» حقیده اعتراف اېتگن. ظهیرالدین محمد بابر هم، ابوسعیدمیرزا بویروغی بیلن علیشبرنویایی نینگ، نې جرم بیلن هراتدن سورگون قیلینگنی حقیده معلومات بېرگن. دېمک هیچ بیر منبع ده نوایی نینگ رسمی سورگون

قیلینگنی حقیده حجت یۇق. بیراق نوایی نینگ سیدحسن اردشیر گه یازگن مکتوبیده، شاعر اۇزی نینگ خراساننی تشلب کپتیشگه مجبور قیلینگن همه سببلرنی آیتیپ اۇتگن. اولردن بیرى علم آلیب، اۇز ملکه سینى ینه ده آشیریش بۇلگن.

ظهیرالدین محمدباہر ہم اۇز تاریخی اثری «بابرنامه» ده علیشپرنوایی هراتگه بارگنده هرات حکمداری سلطان ابوسعید میرزا تمانیدن علیشپرنوایی عمه کیلری بیلن دشمنلیک بهانه سیگه او حضرتنی، هراتدن سمرقندگه سورگون ایتیلگنی حقیده معلومات بېره دی. علیشپرنوایی سمرقند ده بۇلگن پیتلریده، سمرقند حاکمی احمدحاجی بېک اوندن هر تمانلمه حمایت اېتگن. احمدحاجی بیک اصلده خراساندن بۇلیب، وفایی تخلصی بیلن شعرلر یره تگن. علیشپرنوایی اونینگ حقیده اۇز تذکره سی «مجالس النفایس» ده یازهدی: «...سلطان ملک کاشغری نینگ کیم زمانی نینگ بی بدیل لاریدین اېردی اۇغلی دور. وفایی تخلص قیلور. صورتی خوش و سیرتی دلکش، اخلاقی حمیده و اطواری پسندیده بیگیت دور. خراساندا تربیت تاپتی. هراة دارالسلطنه سیدا اۇن ییلغه یاقین حکومت قیلدی. سمرقند محفوظه سیدا هم مدتی حاکم اېردی...» علیشپرنوایی سمرقند ده بۇلگن پیتلریده ناق او بېرده، مولانا علایی شاشی، خواجه خرد، مولانا محمدعالم، مولانا ساییلی، درویش احمدسمرقندی، میرزابېک، یوسف شاه صفایی و باشقه بیر قطار عالملر و صنعتچیلر بیلن یقیندن تانیسگن.

علیشپرنوایی و احمدحاجی بېک نینگ اۇز ارا یقین مناسبتلرینی، قوییده گی منظوم یازوو ده کۇرسه بۇله دی:

ساقیا، بزم ده توت جام وصال
کیم کپلور یادیمه ایام وصال
اۇتتی بیر قرن که هجران ارا مېن
وصل ایامیغه ارمان ارا مېن

مهربانلر قنی، احباب داغی
 هم نشینلر قنی، اصحاب قنی
 برچه غربتقه خرام آیلهدیلر
 خلد باغینی مقام آیلهدیلر
 بیرری کییم قالدی، بسی کؤپ قالسون
 عمر کامینی جهاندین آلسون
 چون وفایی بیله بؤلدی مشهور
 آیله سون عمری وفا بیرله ظهور...
 حق سبنی دهر ده باقی توتسون
 سبن قیلیب نوش تیریکیلیک جامین
 مغتنم انگله حیات ایامین
 کؤر که، عمر ابلغه وفا قیلدیمو
 چرخ جز جور و جفا قیلدیمو
 بیل که عالمده نې شه قالدی نې بېک
 شاه مغفوردېک و بېکلری دېک
 قنی سلطان سعید و خیلی
 برچه سین یاپتی اجل نینگ ذیلی
 قنی قنبر علی و قنی مزید
 قنی سلطان و قنی نور سعید
 هر بیرری اؤزنی توتوب عالی شأن
 بیریدین قالمه‌دی عالمده نشان
 برچه گر کپتی سبن اؤلغیل جاوید

تا ابد عمر دین اؤلمه نومید

می مقصود ایله جامینگ تؤلسون

تېنگریدین عاقبتینگ خیر اؤلسون

عبدالرزاق سمرقندی نینگ یازیشیچه: علیشبرنویای سمرقند ده خواجه احرار صحبتیده بؤلگن. خواجه احرار سمرقند نینگ یتوک پیرکاملی ابدی. و یوزلب مرید لری بار ابدی. میلادی 1469 ییل اخیر لریده، سلطان حسین بايقرا اؤز لشکری بیلن بلخ شهرینی اؤز تصرفیگه آگنلیگی، منبعلرده قید ایتیلگن و اوندن کبیین، هراتگه چیریک تارتیب او شهر نی تصرف ایتنگن. سلطان حسین بايقرا هراتنی قؤلگه کیریتگچ، سمرقند حاکمی احمدحاجی بېگکه نامه یازیب، عزیز دوستی علیشبرنویای نی هراتگه قیتیشینی سؤره گن. منبعلر:

- 1 - علیشبرنویای حیاتی و ایجادی، (21 - 22 بیتلر)، تازه گل، مت یعقوبووه، نشرگه تیارلاوچی پوهنوال نورالله آلتای، محرر: دکتور پوهنوال سیدمحمدعالم لیب، نشر ایتووچی: بیانی اجتماعی و فرهنگی جمغرمه سی، امید باسمه خانه سی، مزارشریف، قویاش 1402 ییل.
- 2 - مجالس النفايس، نوایی، علیشبر، (31 و 81 بیتلر) نشرگه تیارلاوچی: سویمه غنیوا، اؤزبیکستان س س ر فنلر اکادیمییه سی نشریاتی، تاشکند، میلادی 1961 ییل.
- 3 - امیرعلیشبرنویای، حیاتی و فعالیتی، (18 بت)، سراج الدینوف، شهرت، داکتر احسان الله قونچ اهتمامی بیلن، محرر: دکتور عزیزالله ارال، قویاش 1403 ییل، کابل.

علیشبرنویای هراتده

میلادی 1469 ییلی سلطان حسین بايقرا اؤز رقیبیلرین هراتنی قؤلگه کیریتهدی. و تختگه اؤلتیرر - اؤلتیرمسدن، سمرقند حاکمی احمدحاجی بېگکه، نامه یؤللب، عزیز دوستی علیشبرنویای نینگ هراتگه ییباریلیشینی سؤره دیدی. منبعلرگه کؤره، سلطان حسین میرزا، دوستی علیشبرنویای گه علیحده نامه یازگن لیگی ایتیلهدی. علیشبرنویای گه یازیلگن نامه، حقیقتده پادشاه فرمانی ابدی. علیشبرنویای اؤز یقین دوستی شیخیم

سهیلی بیلن بیرگه هراتگه قیتهدی. علیشبرنوایی هراتگه کبله یاتگن یتتی، عزیز دوستی سلطان حسین بايقرا، سلطنت ارکانلری، بویوک عالمیر و دانشمندلر بیلن، ینگى مهمان نی قیزغین قرشیلب آله دیلر. نوایی، بايقرا نینگ تختگه چیققن کونیدن ییگیرمه تۇقیز کون کبیین، (90) بیتلیک «هالایه» قصیده سینی یرهتهدی و شیخیم سهیلی اېسه «عیديه» قصیده سینی یازیب خراسان حکمداری سلطان حسین بايقرا گه هدییه اېته دیلر. بو موضوعنی عبدالرزاق سمرقندی، فخری هروی، خواند میر و باشقه بیر قطار عالمیر هم تصدیقله گنلر.

«عهد تېموریان هرات» اثری نینگ مؤلفی عبدالله کارگر، منبعلرگه تیه نیب یازیشیچه: علیشبرنوایی هراتگه بارگندن کبیین، سلطان حسین بايقرا تمانیدن، «مهردارلیک» وظیفه سیگه تعینلینیب «طالاجبه» و «نوروزی دؤی» اونگه ساوغه اېتیلهدی.

امیر برهان الدین عطاءالله هروی علیشبرنوایی نینگ مهردارلیک مسندیگه تعین لنگن، تاریخ ماده سینی، قوییدهگی قطعه ده «علیشبر مهر زد» عباره سیدن چیقرگن: میر فلک جناب علیشیر کز شرف عاجز بود ز درک کمالات او خرد چون مهر زد به دولت سلطان روزگار تاریخ شد همین که «علیشیر مهر زد» (876 هـ)

مت یعقوبووه تازه گل، «علیشبرنوایی حیاتی و ایجادی» عنوانلی تحقیقی اثریده، «هالایه» قصیده سی، علیشبرنوایی ایجادیده، حجاماً سیدحسن اردشیر گه یازیلگن مکتوب منوبدن سۇنگ یازیلگن ایکینچی اثری دیر دېیه یازه دی. اونینگ «هالایه» دېب اته لیشی ینگى کۇرینگن آيگه تشبیه بۇلیب، اثرده تختگه ینگى چیققن حکمدار مدح اېتیلهدی.⁶

6. امیرعلیشبرنوایی، واحدی جوزجانی، کاندیدا کادیمسن دکتور محمد یعقوب اهتامی بیلن، انجمن تاریخ نشریاتی، قویاش 1346، کابل.

منبعلرده، علیشبرنواپی اوچ ییل مَهردارلیک لوازمیده قالب(876/ 1472) ییلده بو لوازمدن استعفا بېرگنی قید ایتیلهدی. علیشبرنواپی استعفا دن کبیین بیر مدت «مقرب السلطان» لقبی بیلن حسین بايقرا نینگ اینگ یقین ندیمی صفتیده سرایده ایش آلیب باریب، مملکت نینگ بویوک ایشلریده اؤز عزیز دوستی حسین بايقرا یانیده بۆلدى. زمان نینگ تانیقلى شاعرى بناپی، علیشبرنواپی، «مقرب حضرت سلطانی» لقبی حقیده، قوییده گیچه یازه دی:

آن ملقب به صاحب الخیرات	المقرب بحضرت السلطان
مجمع الفضل، مطلع الافضال	باسط العدل، ناشر الاحسان
دافع الشر، رافع الاسرار	قامع الکفر، قالع الطغیان
آن امیرعلیشیر کاین وصف	صورت نام اوست در اذهان
سبب اقتران هفت اختر	باعث امتزاج چار ارکان
ذات او پادشاه و میر لقب	نام او پادشاه و شاه نشان ⁷

کۆپینچه منبعلرده، علیشبرنواپی، «مهردارلیک» لوازمیدن راضی اېمس لیگی ایتیلگن. نوایی نینگ قوییده گی بیتلری بو مسئله گه آچیق دلیل بۆله آلهدی:

چون منگه لطف اېتی شاه دېوانده مَهر
 بو اېدی اېلدن قویی مَهر اورماغیم
 کیم غرور نفس سرکش منعی گه
 برچه دین بۇلغان قویی اولتیرماغیم
 چون شکست نفس حاصل بۆلمه دی

7- بدایع الوقایع، واصفی، زین الدین محمود، الکساندر بلدروف تصحیح سی بیلن، بیرینچی جلد، قوباش 1349 ییل، تهران.

موندین اۆلدى مۇهر نى سىندىرماغىم⁸

هر حالده يوقارىده گى بىتلرده، «مهردارلىك» لوازىمىدن، غلىشېرنوایى نىنگ اۆزى، اۆز رغبتى بىلن استعفا گه چىققنى بېلگىلنهدى. بو موضوعنى بىقب آلگن سلطان حسين، عزيز دوستى غلىشېرنوایى نىنگ «اميركبير» عنوانيده باش وزير لىككه فرمان بېرىب، شىخىم سهىلى نى اېسه مهردارلىك لوازىمىگه تعىنلهدى. معلوم بۇلشېچېه: حسين بايقرا نىنگ نوایىگه نسبتاً چوقور حرمتى، شو دورده اونىنگ رايىگه قرهبا ايش اېتگىدىن دلالت بېرهدى و اونىگه اولكن احترامى بارلىگىنى كۆرستهدى.

ايتىش كېرەك كىم، نوایى نىنگ، اميرلىك لوازىمىدن كېىن، اۆزىگه مقصد قىلىب قۇيگن ايگى نىتى بار اېدى. بىرىنچىسى حج سفرى و ايگىنچىسى اېسه، كتابت و اثرلر يره تىش و يازگن اثرلر يده، دوستى سلطان حسين ميرزا بايقرا مرتبه سىنى يوكسلىتىش اېدى. نوایى نىنگ اۆزى «وقفىه» اثرى دىباچه سىده بو ايگى التماس حقىده يازهدى:

«... اول حضرت نىنگ مۇبد دولتىدىن و رفيع همىتىدىن كۇنگلومغه كېچمه گن كاملرغه كامگار بۇلۇبمېن و توشومغه كىرهم گن مقاصدغه اقتدار تايىمېن. ايگى آرزو رسته سىدىن اۆزگه كىم، گرھى كۇنگلوم پرده سىدىن يېچىلمهدى و ايگى مراد غنچه سىدىن اۆزگه كىم، توگونى جانىم گلشنىدىن اچىلمهدى. اما امىدىم اولدور كىم، بو ايگى امىدىم مېوه سىدىن دغى بىرومىد و مرادىم بو دور كىم، بو ايگى مرادىم گوهرىدىن دغى سىرلىند و آرزومندلىغ خار. خارى نىنگ تىكنى كۇنگلومده سىنمغاي و بو مراد گوهرى نىنگ ياغىنىن قىطره دېك توفراققه اېلتمغاي مېن... بو مذكور بۇلغان ايگى آرزو دىن بىرى مبارك سفر

8- اېسلىتمه: يوسف چىتىنداغ، اۆز اثرى «غلىشېرنوایى» ده يوقارىده گى اوچ بىتنى غلىشېرنوایى گه نسبت بېرىب، نودالرشباب دن كۆچىرىب آلگىنى يازگن. حقير غلىشېرنوایى نىنگ ايگىنچى توركى دېوانى بۇلمىش «نواد الشباب» ده بو اوچ بىتنى اوچرەتمهدىم. مؤلف.

دور کیم، اسلامیم شخص بېش حسدن بیرى نینگ اؤکسوکلیگی جهتیدین ناقص بؤلماغای و مسلمانلیغیم پنجه سی بیر برماق یؤقلوغیدین ملول قالمغای ... و ایکینچی مرادیم اول کیم، اول حضرت نینگ غایت سیز عنایتلری و نهایت سیز شفقتلری مقابله سیده یوقاری مذکور و صدرده مستور بؤلغان خدمتدرین بو فقیر شکسته و بو حقیر دلخسته غه مناسبراق خدمت اول اپردی کیم، زبده اوقاتیم و خلاصه حیاتیمنی اول حضرت نینگ مدح ذاتی و تعریف صفاتیده صرف قیلسم اپردی و اول بابده غرا قصیده لر و رنگین غزللر و مطبوع مثنویلر و مصنوع انشاء لر، بلکه هر نوع نظم و نثر دین کتابلر تصنیف قیلسم اپردی و مجلد لر ترتیب بېرسم اپردی، تا اول حضرت نینگ فرخنده آتی بو وسیله بیله کؤپ ییللر روزگار صحیفه سیده مذکور و همایون ذاتی بو واسطه بیله کؤپ قرنلر روزگار اهلی تیلیده مذکور بؤلسه اپردی....»

منبعلر:

- 1 - علیشېرنوایی، چیتینداغ، یوسف، نشرگه تیارلاوچی: فاریاب مدنی جماعه چیلیک تشکیلاتی، عرب الفباسیگه اؤگیرووچی: محمدحسن تؤلقین، خراسان چاپخانه سی، میمنه، فاریاب، قویاش 1395 ییلی.
- 2 - نوایی بیتیکلری ایزیدن، ارال، دوکتور عزیزالله، نشرگه تیارلاوچی: محبوب الله توران، نشر اېتووچی: کتاب مدنی مرکزی، قویاش 1403 ییلی، کابل.

علیشېرنوایی دېوانده

هجری 879 ییلی، شعبان آیی/1472، جنوری آیی⁹ سلطان حسین میرزا بايقرا علیشېرنوایی نینگ قتیق قرشیلیک کورستیسیگه قره می، اونی باش وزیر یا امیر کبیر اېتیب تعینلن، دېوانده گی اېنگ مهم و بویوک مسوولیتلرنی اونینگ اېگنیگه قؤیه دی. علیشېرنوایی یېتی ییلدن کؤپراق مدتده تاپشیریلگن اوشبو بویوک و آغیر لوازمی، سلطان نینگ کؤنگلیدن کؤره هم آرتیقراق و یوکسک راق بجریشگه حرکت اېتدی. کېچه و

- ایریم منبعلرده هجری 876 ییلی یازیلگن. مؤلف.⁹

کوندوز دېمسدن جان و دل بیلن خذمت کورستدی. سلطان حسین نینگ حکمرانلیک دستلبکی بیللریده، علیشېر نوایی حاکمیتتی مستحکملش، یورتنی آبادان لشتیریش، هراتنی مدنی مرکز گه آیلنتیریش اوچون، بار امکانیتلرینی یؤلگه قویدی و سلطنت نینگ کونده لیک اینگ مههم و اساسی بؤلیملریده، بیر تدبیرلی باش وزیر و سلطان حسین نینگ اینگ یقین دوستی صفتیده ایش آلیب باردی. او دولت نینگ ایگینچی صلاحیتلی کیشی سی حیثیده، قانون سیزلیککه قرشی کورهشیب، ابل - اولوس حققرینی تأمینلش، سلطنت و عامه منفعتلرنی حمایت ایتیش، یورت آسایشته لیگینی سقلش، نادار و محتاج خلقلرگه یاردم کورستیش، قوزغلانلرنی تۆختتیش، حسین بايقرا اؤنگیده انده - سنده کوندهلن بۆلیب توره دېگن شهزاده لر و عملدار اراسیده گی معماملرنی یېچیش و اؤرتهلریده یخشی مناسبتلرنی مستحکم لشتیریش، حکومتگه قرشی ضدیتلرنی بر طرف ایتیش، عامه خلقلنی اېزه دېگن آغیر مالیه و سالفیلرنی کمه یتیریش و یوق ایتیش، سلطان حسین بايقرا حکم سوره یاتگن حدودلرده نظم و برقرارلیکنی اؤرنه تیش، خلق رضایتینی کسب ایتیش و مملکتده یوزه گه کبله دېگن جنجللرنی بر طرف ایتیش، عالمر، دین اربابلری، مصور و نقاشلر، شاعرلر، هنرمند لردن مالی حمایت ایتیش، خیرییه بنالر، مسجد و مدرسه لر، کاروان سرایلر، کؤپرکلر و اخلاصیه لر نینگ قوریش و ترمیملش، شوکی هراتنی دنیا مقیاسیده بیر مدنیت و بیلیم مرکزیگه آیلنتیریش و سرایده گی منفعت طلب امیرلر قؤلرینی سرایدن اوزیش و شونگه اؤخشش اساسی ایشلرنی یؤلگه قویشده هیچ قندهی سعی و تلاشدن ایه مه دی.

سیاست باییده میر خردمند	صداقتده اولوس قلبیگه پیوند
عدالت کؤکی نینگ ماه منیری	شرافت اهلی نینگ روشن ضمیری
سخا آئینیده ابل ایچره مشهور	ستایشگه تبرک ذاتی درخور

بنالر قوردیریب اخلاص بیرلن اونگه شاهد ابرور ابل بیرله میهن¹⁰
 بویوک امیر، علیشبرنواپی، اؤز رسمی مقامی بیلن هم مملکت حیاتیده کتّه نقش اوینه
 دی. دېمک او کتّه حقوقگه اېگه ابدی و دولت رسمی ایشلری نینگ دپیرلی برچه ساحه
 سیگه اره لشیب، اېنگ مهم و اساسی مسئله لرنی هم اؤزی حل قیلردی. او دولت ایشلرینی
 حلال لیک بیلن، ابل و دولت منفعتلرینی انابتگه آلیب بجرردی. اؤزی وقفیه ده یازیشیچه:
 «...اېلگیمدین کېلگونچه ظلم تېغین اوشاتیب، مظلوم جراحیغیه انتقام مرهم قویدوم و
 اېلگیمدین کېلمه گنینی اول حضرت (سلطان حسین) عرضیگه یتکور دوم....»

تا حرص و هوس خرمنی برباد اؤلمس تا نفس و هوا قصری برافتاد اؤلمس
 تا ظلم و ستم جانیغیه بیداد اؤلمس ابل شاد اؤلمس، مملکت آباد اؤلمس
 (وقفیه، 647 بیت)

علیشبرنواپی سلطان حسین بايقرا سلطنتیده اؤتیز ییلدن کؤپراق مدت، مهردار، سلطان
 ندیمی و مصلحتچیسی، بویوک وزیر و اخیرده صمیمی دوست اؤله راق ایش آلیب باردی.
 دېمک نوایی، خراسان حکمداریدن کپین، سلطنتده ایکنیچی صلاحیتلی کیشی ابدی. او،
 سلطان حسین بايقرا هراتده بؤلمه گن پیته، سلطان اؤرنیده مملکت ایشلرینی بجریب
 کپلدى. اوندن تشقری، او عزیز دوستی بايقرا نینگ یانیده تۇختب، مملکت نینگ ایچکی
 و تشقی ایشلریده هم کتّه حصه قۇشدى. شوکبی، سلطان حسین نینگ اؤغلی بدیع الزمان
 میرزا بیلن آته سی اؤرته سیده گی نزاعنی برطرف ایتیشده، علیشبر نوایی نینگ آلیب بارگن
 تدبیری اؤته مهم ابدی. شونینگدېک، پایتخت هرات و بوتون خراسانده، دولت مالی
 امکاناتلریدن تشقری، علیشبرنواپی ده شخصی اېکینلری کؤپ بؤلگن و اونینگ عایدیدن
 علم و معرفتنی رواجلنتیریش، بیلیم و صنعت اربابلری، طالب العلملر، قالد و برسه قشاق و
 کمبغل عایله لرگه یاردم بېرگن. شونینگدېک او اؤز شخصی امکاناتلری بیلن اؤنلب عام

– مؤلف نینگ «سؤز ایپاری» تۆپلمیدن.¹⁰

المنفعة و خیریه بنالرنی قوردیرگن. او قوردیرگن بنالرنینگ سانی (370) و اوندن آرتیقراققه یېتیب باره‌دی. شوکی بو عالی ذات نینگ حمایتی بیلن، یوزلب علمی، تحقیقی، تاریخی، علمی، هنری و دینی اثرلر هراتده ایجاد ایتلیب، یوزلب عالم و شاعرلر دنیا نینگ هر چبگه سیدن هراتگه کبلیب اؤز اثرلرینی ایجاد ایتگنلر.

خواندمیرنینگ قید ایتیشیچه: علیشېرنوایی اؤز مبلغی حسایدن هرات و باشقه بیر قطار شهرلرده مدرسه لر، رباطلر، مسجدلر و... قوردیرگن. شوکی علیشېرنوایی نینگ مالی حمایه سی آستیده، «اخلاصیه خانقاه» سیده هرکونی یوزلب محتاجلر، نواسیز کیشیلر و یتیم - اېسیرلر گه یېمک و طعاملر بېرلردی. اوندن تشقیری هر بیلده، فقیر و قشاق عایله لرگه ایکی مینگگه یقین پوستین، چکمن، کوبلک، ایاق کبلملری ترقه تیلردی. شوکی مشهد شهری «امام رضا باغی» صحنیده قوریلگن دارالحفاظ (قاری خانه) ده محتاج و فقیرلرگه اوقت و طعاملر بېرلردی. علیشېرنوایی 1481 ییلی، برچه سرمایه و بارلیگینی وقف ایتیب، بیر قسمینی تعلیمی مرکز، یتیملر و نواسیزلرگه ترقتیب و قالگینی اېسه علم و معرفتگه بېغیشله‌گن. دېمک حتی که علیشېرنوایی نینگ اؤزی قوریلش ایشلریگه قوشیلیب، ایشچیلر گه کومکلشگن؛ جمله دن (هجری 903 / 1497 - 1498) ییلی، او (نوایی) هراتده‌گی جامع مسجدینی قیته تعمیرلشیگه اقدام اېته دی. دېمک، هرات مسجدی نینگ گنبدی بوزیلیب، ینگیدن سالینگن محراب نینگ ایگی تمانیدن ایکی حشمتلی ایوان قوریله دېگن کونی، امیرعلیشېر نینگ اؤزی هم کبلیب، اېته‌گینی قه‌بیریب، ایشچیلرگه یاردم کورستگن. بو جوده کته ایش بولیب، (3-4) ییل کېته‌دېگن ایش، آلتی آیده توگه‌گن. پایدیوار مستحکم‌لنیب، گنبد ینگى لنگندن سونگ، تشقی و ایچکی بېزه‌کلر، کاشینکارلیک ایشلریگه بیر ییل کېتگن. اېسکیریب یراق سیز حالتگه کېلگن یانغاق درختیدن اؤرنه تیلگن منبر جایگه مردن یسلگن. اونینگ بېتیگه کؤپل تاریخلر یازیلگن. شونینگدېک نظام الدین میر علیشېر نوایی هراتده «نظامیه»،

مروده «خُسروییه» ناملی مدرسه لرنی قوردیرگن. «خسروییه» سؤزیدن ابجد حسابیده شو عمارت نینگ قوریلش ییلی کبلیب چیقهدی. (هجری 881 / میلادی 1476 - 1477 ییلی) هرات و باشقه بیر قطار شهرلرده (10) دن آرتیق خانقاه، (20) دن آرتیق مسجد قوردیرگن. حضرت نوایی نینگ قوریلش ایشلری بوتون خراسان و اونینگ کؤپراق شهرلرده آلیب باریلگن. علیشبر نوایی هراتده اؤز آته میراثیدن کتّه یبر و سووگه ابگه بؤلگن ابدی. شونینگدېک امیرلیک مقامیگه کؤتریلگندن سؤنگره، اوشه زمان نینگ قانون - قاعده لریگه بناءً پادشاه تمانیدن کتّه یبر - سوو حتی بوتون قیشلاق و تومن سویورغال طرزیده علیشبرگه بېریلگن ابدی. امیر علیشبرنوایی اؤزی کوندهلیک احتیاجلریگه ییته دېگندن تشقری آگن درآمدی نینگ دېیرلی برچه سینی مملکت آبادان چیلیگی و فقیرلر اوچون صرفل و آرتگنینی اېسه، دولت خزینه سیگه تاپشیرر ابدی. بولردن تشقری خراسان و ماوراءالنهر ده یوزلب شاعرلر، عالم لر، تاریخچیلر، موسیقهچیلر و صنعت اهللری نینگ یتیشیب چیقیشیده علیشبرنوایی نینگ خدمتی کتّه بؤلگن. اوندن تشقری بو دورده تذکره چیلیک یوکسک درجه ده رواجلندی و ادبیاتگه عاید بیر قطار اثرلر، عروض نظریه سیگه باغلیق کتابلر و شونگه اؤخشش اؤنلب موضوعگه تېگیشلی اثرلر ایجاد ایتیلدی. بو قطارده حضرت علیشبرنوایی نینگ اؤزی، رسمی ایشلری یانیده اؤتیزدن آشه راق فلسفی، علمی و ادبی منظوم و منثور اثرلر ایجاد ایتدی.

اولردن تشقری، مولانانورالدین عبدالرحمان جامی، استادکمال الدین بهزاد، مولانا کمال الدین شاه حسین کامی، خواجه مېرک نقاش، مولانا ابهری گه شهرت قازانگن خواجه عمادالدین، علیشبرنوایی نینگ برچه دېوانلرینی 15 - عصرده خطاطلیک قیلگن خطاطلر (سلطان علی مشهدی، عبدالجمیل کاتب، درویش محمد طاقی، محمد این نور، سلطان محمد خندان)، متداولات ده نوایی نینگ استادی مولانا فصیح الدین محمد النظامی، خواجه آصف، مولانا حاج محمد ذوفنون، امیر دولت شاه سمرقندی، تموریلر و

با بریلر دوره لری نینگ بویوک تاریخچیسى و خوانوند شاه نینگ نبیره سى غیاث الدین بن هماد الدین خواندمیر و یوزلب شاعرلر، دانشمندلر، مذهب و مصورلر، دین و دولت اربابلری، هنرمندلر، تانیقلى معمارلر و بناکارلر، سازنده و آوازخوانلر و مقام استادلری سلطان حسین بايقرا و اونینگ دانشمند وزیرى علیشبرنوايى حمایتی آستیده هراتده یشب ایجاد ایتگنلر. دهمک علیشبرنوايى نینگ استادى و پیری مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی علیه‌الرحمه اؤز اثرلری بؤلیمیش نفعات‌الانس، شواهدالنویه، اشعة‌المعات، یوسف و زلیخا، خردنامه اثرلرینی علیشبر نوايیگه بغیشلب ایجاد ایتگن و بو حضرت نینگ مصلحتی بیلن اؤز دهبانلرینی ترتیبله‌گن. مولانا جامی علیشبرنوايیگه نسبتاً محبتی شو کبی، دهبان ترتیب بریشده اونینگ رأی و جبلی قابلیتیگه بؤلگن حرمتینی قوییده‌گیچه یازده‌دی:

«نموده می آید که این کمینه به حسب فطرت اصلی و قابلیت جبلی هدف سهام احکام خجسته فرجام صنع کلام افتاده بود هرگز نتوانست که اوقات خودرا بالکلیه از ابداع نظمی یا اختراع نثری فارغ یابد و خالی گرداند، لاجرم از توالی اعوام و شهو و تمادی اعسار و دهور رسائل و کتب متعدده از منثورات و دفاتر از مثنویات و دواوین متفرقه از قصاید و غزلیات جمع آمده بود تا در این زمان که از تاریخ هجرت نبویه تا تکمیل مایه تا سعه سه سال بیش باقی نمانده است محب و معتقد درویشان بلکه محبوب و معتقد ایشان نظام المله‌والدین علیشیرنوايى و فقه الله همت شریف بدان آورده است که دواوین و قصاید و غزلیات را که عدد آن به سه رسیده است در یک جلد فراهم آورد و چون سه مغز در یک پوست پیرورد از این فقیر استدعای آن کرد که به اسمی خاص اختصاص گیرد و از وصمت ابهام و اشتراک صورت استخلاص پذیرد و لاجرم به ملاحظه اوقات وقوعشان دهبان اول که در آوان جوانی و اوایل زمان امانی به وقوع پیوسته به فاتحه الشباب اتسام می یابد و دیوان ثالث که در اواسط ایام زندگی انتظام یافته واسطه العقد نامزد می شود.»

علیشبرنویای اؤز اثری «خمسة المتحیرین» ده، مولانا جامی نی کاشف اسراربیانی، مجتهد عالم و نظم آئینده خالی اېمس دېب یازگن. چنانچه: «اما بیر نېچه وقت بالضرورت علوم کسبیغه اشتغال کؤرگوزوبدورلر، اما هیچ وقت نظم آئیندن خالی اېمس اېرکندورلر.» خواندمیر اؤز کتابی «حبیب السیر» ده مولانا جامی بیلن امیرعلیشبرنویای اؤرته سیده گی صمیمی دوستلیکنی موندهی دېب یازه دی:

«میان جناب مولوی و امیرعلیشیر قاعده مودت و ارادت ارتباط و استحکام لاکلام داشت. لاجرم در اکثر تصانیف منظوم و منثور خویش مدح و ثنای آن امیر نیکوکیش را بر لوح بیان نگاشت، مصنفات حضرت سلطانی به توصیف و تعریف آن حاوی کمالات انسانی اشتمال دارد و هرکس به مطالعه کتاب آن دو بزرگ فایز گشته راقم حروف را در این دعوی راستگوی می شمارد.»

سلطان حسین بایقرا و علیشبرنویای زمانیده اولرنینگ هرتمانلمه حمایتی اساسیده جامع اثرلر یره تگن دانشمند و تاریخچیلردن بیرى دولت شاه سمرقندی، سلطان حسین بایقرا و اونینگ دانشمند وزیرى علیشبرنویای نینگ، سخاوتی، تدبیری و بیلیم سپورلیگی حقیقه موندهی یازگن:

«...سعی آن بزرگوار ضایع نشد و از آن سلف خلفی چنین نادره روزگار بر مسند عزّ و تمکین قرار یافت و به روزگار پادشاه مغفور این امیرکبیر با وجود احتشام و حکومت دائماً به فضیلت کوشیدی و با ارباب فضل صحبت داشتی و طبع کریم و ذهن مستقیمش به گفتن اشعار و شنیدن آثار و اخبار مولع بودی. در آوان شباب ذواللسانین شده و در شیوه ترکی صاحب فن گردید و در طریق فارسی صاحب فضل، مؤلف راست در طریق ملمع در حق امیرکبیر... الیوم این امیرکبیر حامی دین و دولت و پشت و پناه شرع و ملت است. خسرو روزگار از نصایح مفیدش مستفید و اصحاب مناصب و ارباب مراتب از صحبت شریفش مشکور و راضی. مجلس منیعش مقصد فضلاست و درگاه رفیعش مرجع ضعفاء

و فقرا، خوان نعمتش برای مهجوران نعمت مهیا نهاده و باب کرمش بر رخ نیازمندان
دایماً گشاده، آری:

خیرات چنین لطف خدایی باشد

نی از سر شهرت و ریایی باشد

صاحب نظری که سیرتش خیر و عطاست

بالله که هدایتش عطایی باشد

دولت شاه سمرقندی، باشقه بیر اثری (تذکرة الشعرا) ده علیشبرنویایی نینگ بنیادی

ایشلری حقیده مونده ی یازهدی:

«... نظام الملة والدين امیرعلیشیر، خدالله تعالی جلاله و ضاعف اقباله، که گنجینه

الطاف الهی و مهبط انوار نامتناهی است، مایل به عمارت روضه مطهر حضرت شده، بنیاد

عمارتی نهاده که گردون به هزار چشم به زیبایی او ندیده. امید مه عن قریب چون تمنای

صاحب دولتان به اتمام رسد و چون علو همت اهل دلان ارتفاع پذیرد و زبان اهل زمان

از پیر و جوان دایم الاوقات در حق آن حضرت با مروّت بدین رباعی متمم است:

رباعی

هرکس که بدین نوع مال تلف   اورا نرسد ز آتش دوزخ تف

گویند که فرزند خلف بس نیکوست   این خیر به از هزار فرزند خلف

منبعلر:

1 - امیرعلیشبرنویایی، حیاتی و فعالیتی، سراج الدینوف، شهرت، داکتر احسان الله قوانچ اهتمامی
بیلن، محرر: دکتور عزیزالله ارال، قویاش 1403 ییل، کابل.

2 - علیشبرنویایی نینگ 580 تولدی مناسبتی بیلن یولگه قوییلگن خلق ارا سیمیناری اوچون
چاپ اپتیلگن کتاب، 329 ببت، ضیاوالدین جمال مقاله سی، نشر اپتووچی: علیشبرنویایی خلق ارا
سیمیناری نینگ اوتکزیش عالی کمیسیون، قویاش 1400 ییل، کابل.

3 - چهار اثر فارسی نوایی، رویین، عبدالله اهتمامی بیلن، (6 - 7 بیتلر)، افغانستان اخبارات و فرهنگ وزیرلیگی نشریاتی، قویاش 1395 ییل، کابل.

4 - امیرتیمور و تهوریلر دوریده، مدنیت و صنعت، رحمانوف، محمدجان و باشقه لر تألیفی، محمدهارون نظامی اهتمامی بیلن، پوهنیار محمدیعقوب قره‌ش نظری آستیده، قویاش 1396 ییلی، مزارشریف.

5 - علیشبرنوی، حیاتی و ایجادی، تازه گل، مت یعقوبووه، (28 - 29 بیتلر)، نشرگه تیارلاوچی: پوهنوال نورالله آلتای، نشر اپتووچی: بیانی اجتماعی و فرهنگی جعمره سی.

6 - امیرنظام الدین علیشبرنوی (فانی)، همایون فرخ، دکتر رکن الدین اهتمامی بیلن، (32_31 - 43 بیتلر)، بیرینچی چاپی، قویاش 1375 ییل، تهران.

7 - تذکرة الشعراء، سمرقندی، دولت شاه، 624 بیت، دکتر فاطمه علاقه باش سؤزی، تصحیح و شرحی بیلن، انسانی بیلیملر و فرهنگی مطالعه لر پژوهشگاهی، بیرینچی چاپی، قویاش 1385 ییل، تهران.

ظهیرالدین محمدبابر اؤز تاریخی اثری «بابرنامه» ده علیشبرنوی نینگ فضل اهلیدن حمایتینی قوییده گیچه یازگن:

«اهل فضل و اهل هنرغه، علیشبربگ چه مربی و مقوی معلوم اہماس کیم، هرگز پیدا بؤلیمیش بؤلغای. استاد قول محمد و شیخ نایی و حسین عودی کیم، سازدا سرآمد ابدیلار، بگ نینگ تربیت و تقویتی بیله مونچه ترقی و شهرت قیلدیلار. استاد بهزاد و شاه مظفر تصویردا بگ نینگ سعی و اهتمامی بیله مونداق قه مشهور و معروف بؤلدیلر. مونچه بنای خیر کیم، اول قیلدی، کم کیشی مونداق قه موفق بؤلیمیش بؤلغای.»¹¹

نظام الدین علیشبرنوی (فانی)، دولت ایشلری یانیده، ایکی تیلده اؤتیزدن کؤپراق بی بها علمی، فلسفی و تحقیقی اثرلر یرتدی. او اؤز قیمتی و بی تکرار اثرلری بیلن،

11- بابرنامه، بابر، ظهیرالدین محمد، 107 بیت، چاپگه تیارلگن: سرمحقق اؤزینباسری دکتر شفیقه یارقین، بیلیملر اکایمسی نشریاتی، قویاش 1386 ییل، کابل.

تورکی تیل مقامینی کۆککه قدر کۆتردی. اونینگ اۆزی بو تۇغریده موندهی دېب یازە دی:

بو تیل بیرلە تا نظم بنیادی دور
 نظامی کببی نظم ارا قادری
 که هر حرفی بۇلغی ایننگ در پاک
 که بۇلمس بیتیریگا فرصت منگا
 که گر کپلسه رستم جوایین بیروور
 که سیندی جواویدا هر خامه یی
 که معرض غه کپلمایدورور هر کیشی
 که سی سال بردم به شهنامه رنج
 ابرور آنچه حق لطفی دین قوتیم
 بیتیگای مبن اوتوز ییلین اوتوز آی
 ایننگ کوندا یوز بیتی حلوم ابرور...

مبن اول مبن که تاترک بیدادی دور
 فلک کۆرمادی مبن کببی نادری
 نې نظم دېر ابرسام مبن دردناک
 یبتر تبنگری دین آنچه قوت منگا
 بو میداندا فردوسی اول گرد ابرور
 رقم قیلدی فرخنده شاهنامه یی
 مسلم دورور ظاهرأ بو ایشی
 دیدی اۆز تیلی بیرلە اول کان گنج
 آنی دېرگا بۇلسه قاچان رغبتیم
 که هرنبچه طبع اۇلسه کاهل سرای
 اگر خاصه معنا گر ایهام ابرور
 ینە :

معین ترک اولوسی خود مبنینگ دور
 چیریک چپکمای ختا دین تا خراسان
 که قیلیمیش دور نی کلکیم شکر ریز
 نه یلغوز ترک بلکه ترکمان هم
 ایننگ ضبطی غه بیردېوان یوباردوم
 (نوایی خمسه سی، 586 - 587 بیتلر)

اگر بیرقوم گر یوز یوقسه مینگ دور
 آلیب مبن تحت فرمانیمدا آسان
 خراسان دېمه کیم شیراز و تبریز
 کۆنگول بیرمیش سۆزومگا ترک جان هم
 نی ملک ایچراکه بیرفرمان یوباردوم

علیشبرنوایی نینگ، 1470 ییلی اېلک ترتیب بېرگن دېوانی (بدایع البدایه) 1476 -
 1483 ییللر آره سیده ترتیب بېرگن ایکنچی شعر دېوانی (نوادارالنهاییه) و کبیینچه لیک

بو ایگی دېوانی، (1483 - 1485) بیلر آره سیده، نظامی گنجه‌یی، امیرخسرو دهلوی و مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی خمسہ لری استقبالیگه (1382) بیلی ایجاد ایتیلگن بیش داستان (حیرت‌الابرار، لیلی و مجنون، فرهاد و شیرین، سبعة سیار و سد سکندری) دن عبارت فلسفی و اخلاقی اثری خمسہ¹²، «وقفیه» اثری، (1485) بیلی دینی و اخلاقی اثری «نظم الجواهر»، «تاریخ انبیاء و حکما»، «سراج المسلین»، «رساله تیر انداختن» اثرلری، (1490) بیلی «تاریخ ملوک عجم» بدیعی اثری و «حالات سیدحسن اردشیر» ناملی رساله‌سی، شونینگ دېک (1491) بیلی «رساله معما» و «400 دن آرتیق 15 - عصر شاعرلری حقیده معلومات بېرووچی «مجالس النفایس» ناملی تذکره سی، (1492 - 1494) بیلر آره سیده، استادی و دوستی مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی حقیده «خمسة المتحیرین» اثری، عروض نظریه سی حقیده «میزان الاوزان» و «حالات پهلوان محمد» رساله سی و «منشآت» ناملی مکتوبلر توپلمیدن آت توتیش لازم. شو ترتییده (1496) بیلی «نسايم المحبه» کتابی، (1491 - 1498) بیلر آره سیده «بدایع البدایه»¹³ و «نوادرنهایه» بیلن کبیینگی یازگن شعرلرینی قوشیب تورت دېواندن عبارت «خزاین المعانی» کلیاتی همده فارس تییده یازگن شعرلر توپلمی «فانی» دېوانینی توزدی. شو کبی علیشېرنوایی، (1499) بیلی شیخ فریدالدین عطار نینگ «منطق الطیر» اثریگه مانند 2000 بیتدن عبارت «لسان الطیر» منظوم اثری و تیل شناسلیککه عاید «محاكمة اللغتين» علمی اثرینی یره‌تدی. اوندن کبیین، 1500 بیلی اینگ سؤنگگی علمی - فلسفی اثری سنه‌لمیش «محبوب القلوب» اثری، مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی نینگ «اربعین» ی توغریسیده یازگن منظوم «قیرق حدیث» کتابی، شو کبی ایکی تییده

12- علیشېرنوایی دن آلدین، نظامی گنجه‌یی «مخزن الاسرار»، امیرخسرو دهلوی «مطلع الانوار»، خواجوی کرمانی «روضه الاسرار»، عماد فقیه «مونس الابرار»، جلالی فراهانی «مخزن الاسرار»، کاتبی «گلشن ابرار» و عبدالرحمن جامی «تحفة الحرار» خمسہ لرینی یره‌تگنلر ایدیلر. علیشېرنوایی دن کبیین، مولانا آهی، اونینگ خمسہ سی مقابله سیده خمسہ یازگن.

«بدایع البدایه نینگ اېسکی نسخه‌سی، پاریس «ناسیونال» کتابخانه سی نینگ 746 - سانده سقلنماقده.¹³

یره تیلگن غرا قصیده - مخمسلری، بی تکرار رباعی - مسدسلری، سپرمضمون فرد و معمارلی، اؤن بېشینچی عصر تېموریلر دوریده اینگ قیمتلی و بی بها اثرلردن سنه له دی. نظم:

ابرور کۈنگیلگه «محبوب القوب» ی رشته دېک پیوند
الغدېک جان ارا موزون کلامی نقش بۈلگان دیر
اونینگ «نظم الجواهر»، «خمسه» و «میزان الاوزان» ی
بیلیک ارباییگه هر قیسی سی چون در غلطان دیر
بشر مامی جهانده بو کبی انسان نی کم کۈرگن

نیچونکیم اوشبو کیمسه خلق ارا مشهور دوران دیر¹⁴
(مؤلف نینگ کۈنگیل نواسی تۈپلمیدن)

معلوم کیم، علیشبرنویای نینگ اوی و اخلاصیه سی، عالمیر، فاضلر، تاریخچی و هنرمندلر، دین اربابلری و صنعت اېگه لری نینگ درگاهی بۈلگن. سلطان حسین بايقرا و علیشبرنویای دوریده یشب ایجاد اېتگن شاعر و عالمیر بو ایکی شخصیت نینگ هر تمانلمه حمایتی آستیده اونوتیلمس اثرلر یره تگنی هیچ کیمگه سر بۈلمسه کېرهک. خلاصه قیلیب آیتگنده، بو دورده بار شاعرلر نینگ کۈپراغی، اۋز یازگن شعرلرینی توزه تیش و اصلاح اوچون علیشبر نواپی گه تاپشیرردیلر. نواپی نینگ قوییدهگی سۈزلری، بونگه اشاره دیر:

«... بو ملک نینگ جمیع نظم اهلی، شعرای شیرین کلامی و فصحای واجب الاحترامی، هر معنی بیله کیم اوراق یوزیگه آرایش و هر الفاظ بیله کیم اجزا عذارى غه نمایش بېریب دورلر، بو فقیر صحبتیغه یتکوروب دورلر و بو ضعیف آئینده اۋتکریب دورلر و حک و اصلاح التماسین قیلیب دورلر و خاطرغه خطور قیلغان نکته که آیتیلیب دور، انصاف یوزیدین مسلم توتوبتورلر و اگر بعضی ابا قیلیب دورلر، دلایل بیله الرغه خاطر نشان

— مؤلف نینگ «کۈنگیل نواسی» تۈپلمیدن.¹⁴

قیلیب دور آندین سؤنگره قبول قیلیب، اؤز لرین شاکر و ممنون بیلیب دورلر و بسا معانی اهلی خرده دانلر و دقایق خیلی بیانلر که انوری و سلمان شعرى ده هر بیرى نینگ جانبین توتوب، بحث لر قیلیب، سؤزلری بیربیری دین اؤتمه گن دین سؤنگره بو فقیر آلیغه محاکمه اوچون کبلتوروب تورلر و هر نې حکم تاپیب دورورلر، مسلم توتوب، مناقشه لری برطرف بؤلوبتور.»

منبعلر:

- 1 - محاکمة اللغتين، نوایى، علیشبر، (47-48 بیتلر)، نشرگه تیارلاوچی: تاشقین بهایی، نشر اېتووچی: اطلاعات و مدنیت وزیرلیگی، قویاش 1395 ییلی، کابل.
- 2 - امیرسخن علیشبرنوایی، وکیل زاده اندخویی، غلامسخی، قویاش 1398 ییلی، کاروان باسمه خانه سی، کابل.
- 3 - محاکمة اللغتين، نوایى، علیشبر، حسین محمدزاده صدیق باش سؤزی، تصحیح و تحشیه سی بیلن، قویاش 1387 - ییل، تبریز، ایران.

منبعلرده آیتیلیشیچه: سلطان حسین میرزا بايقرا، دېوانده گى كنه و مهم موضوعلرنى علیشبرنوایی گه محول قیلردی و دولت عالی مجلسلریده سؤز اؤتگنده، سلطان حسین میرزا، امیر علیشبر نوایی مخاطب اېدی. نوایی هم اؤرته گه قؤییلگن موضوعنی حل اېتیشده بویوک تدبیر بیلن اورینردی. بو مسئله بیر تماندن سلطان حسین نینگ، نوایی گه نسبتاً بویوک حرمت - ایشانچی و باشقه تماندن علیشبرنوایی نینگ تدبیری و ملکه سینی کؤرسته دی. قوییده گى عباره لر انه شونگه دلیل دیر:

«... بو قبول نظری اثری دین بیر قرن دین آرتوق سلطان السلاطین سپهر آیین صحبت لریده و فردوس تزیین خدمت لریده کیم اهل کلام دین و مقال دین فضل و کمال زمره سی نینگ مجمعی دور و علم و فضل نینگ منبعی دور. بو فقیر نینگ سؤزی گه مرتبه رفیع و مقاله وسیع ابردی و اؤزی گه سؤز جهتی دین عظیم اعتبار و سؤزی گه اؤز جهتی دین بییک پایه و مقدار و سلطان السلاطین که مظهر لطف الهی و مظهر انوار حقایق

نامتناهی دور و فرخنده ضمیری علوم گوهری نینگ دریاسی و خجسته خاطر ی خاکسار بنده لر ذاتی نینگ کیمیاسی دور. بو طایفه نینگ کؤپراک اصطلاح و قواعدی دین عالی مجلسده سؤز اؤتسه مخاطب بو فقیر، فصاحت و بلاغت اهلی نتایج طبعی دین هر نی مذکور بؤلسه مشارالیه بو حقیرنی ...؟ قیلور اپردیلر و اول مقدار بو توفراغ نینگ رتبه سین فککه بیتکوروب و آنچه بو ذره نینگ پایه سین قویاش دین آشوروب اپردیلر....»¹⁵.

بیراق علیشبرنویای زمانلر اؤتیشی، عصرلر کپچیشی و وقتلر طی بؤلیشی بیلن، تاریخ زوروقلریده، منگو اؤرین آلیشگه اوچ نرسه سبچی دپسک تۇغری کپلهدی. بیرینچیسى او حضرت نینگ جبلی و فطری استعدادی طفیلی یره تیلگن بپتکرار اثرلری، ایکنینچیسى نوایی نینگ دولت اربابی بؤلگنی و اوچینچیسى اېسه اونى پیر و مرشد حیثیده کؤترگن خُلق و اطواری بؤلگن. بو مسلم حقیقت اونینگ اؤز زمانیده یاق، بلکه کبیینگی عصرلرده ایجاد ایتیلگن اثرلرده یققال نمایان بؤلیب تورگن. تیموریلر درگاهیده بویوک اثرلر یره - تگن بیتوک تاریخچی دولت شاه سمرقندی نینگ قولیگه کؤره: علیشبرنویای اولوغ امیر، دین و دولت حامیسى، ملت و شریعت نینگ پشت پناهی دیر. زمان خُسروی سلطان حسین بایقرا او حضرت نینگ اؤنیملى مصلحتلریدن بهره مند و بلند مرتبه لی عالم و فاضلر اوکیشی نینگ قیمتلى صحبتلریدن منتدار دیرلر. اونینگ درگاهی فقیرلر مرجعی، دسترخوانی اېسه درویشلر اوچون توله و اېشگی محتاجلر آلدیگه دايم اچیق دیر.

خواندمیر، علیشبرنویای حقیده یازگن کتابی (مکارم الاخلاق) ده هم، نوایی نینگ بیلیک اهلیگه بؤلگن محبتی و یخشی مناسبتی و اونینگ تربیتی آستیده بیتیشیب چیققن

15- محاكمة اللغتين، نوایی، علیشبر، (32_33_46_47 بهتلر)، نشرگه تیارلاوچی: تاشقین بهایی، نشر اېتوچی: اطلاعات و مدنیت وزیرلیگی، قویاش 1395 بیل، کابل.

عالمرو و فاضلر و یره تیلگن مهم تاریخی اثرلر، شعر دېوانلری، قالدېوېرسه بو ذات نینگ قوردیرگن عام المنفعه بنالری حقیده قیته - قیته آیتیب اؤتگن.

یوسف چیتینداغ، علیشېرنوایی نی، شرق - اسلام مدنیتیگه اولکن حصه قۇشگن بویوک متفکر صنعتکار دیر دېبه یازهدی. اونگه کؤره، اونینگ اؤز دوری ادبیاتی و صنعتی رواجیگه قۇشگن حصه سی بو نینگ تصدیقی دیر.

نوایی مدنیته، دولت، حکومت، شریعت و صنعت تقدیری و احوالینی هیچ قچان اېسدن چیقمرهدی. هر دایم خلق بیلن یانمه یان یشب، اولرنینگ قووانچی همده غم و قیغولری بیلن شریک اېدی.

نوایی شعر و شعر شناسلیکده اولکن فطری استعدادی بۇلگنیدېک، تیل شناسلیک علمیده هم نظیری یۇق شخصیتلردن بیری اېدی. اونینگ اسلوبی کبیینگی دورلرده هم کۇپراق شاعرلرگه تأثیر اېتگن. بو موضوعنی نوایی نینگ «محاکمة اللغتين» اثریده یخشی بیلیم آله میز.

نوایی کوندهلیک حیاتده بۇلگنی کبی، ایجادی ایشلریده هم نهایتده ترتیب - انتظاملی اېدی. اینیقسه شعرلری نینگ شکلی عنصرلری وزن، قافیة، ادبی صنعتلر و شعری ژانرلریده وزن طلبی بیلن یۇل قۇبیلگن آقسقال لیکلر و زۇریقیشلر نوایی ده اصلا کۇریلمهدی.

نوایی هم، هر بیر شاعر کبی، دوری نینگ شعر یونهلیشیگه موفق ایجاد اېتگن. اونینگ باشقه شاعرلردن فرقی، مقصودی نینگ بویوک لیگیده هم کۇرینه دی. بو مقصود اېسه تورکی ادبیاتنی ترقالیلیکدن قوتقیریب یوکسلتیرماق اېدی. ممتاز شعریت نینگ برچه اؤزیکه خاص لیکلرینی عکس اېتتیرگن نوایی، هر بیر شعریده مضمون و فکر گه اهمیت بېرگن. اونینگ شعرلری اېلک اۇقیله باشله گنده یاق معنا - ماهیت هیچ قندهی ایضاحسیز درحال فھم لنده دی.

امریکالیق شرق شناس عالم **روبیرت دیویرکس** نینگ قید قیلیشیچه: علیشبرنواپی نئرده هم، نظم ده هم داننی کبتگن یازووچی، شاعر، تاریخچی، تنقیدچی، شونینگدېک اقتدارلی رسام، چالغوچی، بسته کارهم دیر. بوگونگه کېلیب، او اؤزبیک شعریتی نینگ قیتریلمس، اؤزیگه خاص مکتبی نینگ یره تووچیسی صفتیده هم تن آینه دی.

غرب تحقیقچیسی ادوارد براون، علیشبرنواپی نی، سؤز سیز اؤز دوری و وطنی نینگ بیرینچی حامیسی دیبه یازهدی.

تحقیقچی **علی نیهات**، علیشبرنواپی نی، شعر یازیشده، البته، فارسی دن کؤره کؤپراق کوچ صرفله گن دیدی. نیهات نینگ فکریچه، تورکی تیل نینگ نازکلیکلری ینه ده کؤپراق ابدی. اوشه دورده فارس ادبیاتی بویوک تکاملگه ابریشیب نوایی نینگ دوستی و مرشدی عبدالرحمان جامی واسطه سیده ممتاز دور نینگ اېنگ یوکسک چؤقیسیگه چیقیش عرفه سیده ابدی. اوشه دور ده ادبیات نهایتده عامه لشیب، غزل و مثنوی گه طلب کؤپراق بؤلگن. تورکی شعرنینگ افاده یؤللری مکمل کشف ایتیلمه گن، تورکی ده یازگن شاعرلر آزیچیلیکنی تشکیل ایتگن بیر دور ده، نوایی بو مسئله گه اعتبار قره تدی و اؤز ایجادیده تورکی تیل نینگ برچه امکائیتلرینی کورستیپ بېردی. اونینگ تورت بویوک دېوانی وجودگه کېلدى. نوایی شعرلریده مضموناً فارسی شعریت بیلن یقین لیک یا که اؤخشش لیک کؤزگه تشلنسه - ده، تورکی تیل نینگ خصوصیتلری و روحی بوتون یارقین لیگی بیلن نمایان بوله دی. چونکه نوایی نینگ باش مقصودی تورکی تیلنی یوکسک بیر صنعت تیلی مقامیگه کؤترماق ابدی.

اونگه کؤره، نوایی تورکی خلقلرنینگ سیاست بیلن بیرگه، تیلده و شعرده هم دنیا گه اؤزینی کورسه تیشگه قادر اېکن لیگینی اېلک بار ایشانچ ایله تاکیدلگن ذات دیر. اونینگ ایجادیاتیده تورکی تیل اؤزی نینگ اېرکی و کوچ و قدرتی نی توله نمایان قیلگندی. اصلیده گاه پنهانه و گاه آشکارا مجادله ایتگن غایه سی تورکی تیلنی ادبیات و صنعت تیلیگه

آلنتیرماق ابدی. ثمره‌لی ایجاد قیلیب تورلی ژانرلرده کؤپلر اثرلر یازگنی نینگ سبیلریدن پارسی شعریت نینگ نظامی، امیرخسرو دهلوی، حافظ و جامی کبی بویوک شاعرلر مقامیگه یوکسلتیردی. حافظ، جامی یاکه نظامی دن قنده‌ی بحث ایتلیسه، قیسقه بیر مدته نوایی هم خوددی شونده‌ی بحث - مناظره لر نینگ موضوعیگه آیلنه دی. حتی 16- عصر آنادولی ده یازگن تذکره لرده اسلوب صاحبی بؤلگن شاعرلر آره سیده او، بیرینچی اؤرینگه قؤییلگن.

علیشبرنوایی استعفا‌سی

علیشبر نوایی ییتی ییل آغیر و مسوولیتلی وظیفه دن کبیین، (میلادی 1479 ییلی)¹⁶ استعفاگه چیقهدی. بو حضرت نینگ نیمه اوچون استعفاگه چیقیشی و سلطان حسین بایقرا رسمی ایشلریدن قؤل تارتیشی حقیده تورلی سبیلر بارلیگی قید ایتیلگن.

نوایی نینگ سرای خدمتیده توریشی و بو وظیفه ده بؤلیشی هم دولت و هم عامه خلق تقدیری اوچون اؤته مهم بؤلگنی باعث، خلق و دولتگه وفالی و انسان پرور کیشیلر، نوایی نینگ اؤز وظیفه سیدن استعفا بیریشینی ایسته‌مس ایدیلر. علیشبرنوایی اېسه سرایده یوز بهره‌دېگن احوالگه مسوول کیشی صفتیده لاقید قره آلمس ابدی. دربار ده مجدالدین و نظام الملک سېنگری منفعت طلب کیشیلر نینگ بارلیگی و بولر نینگ یمان نیتلری و کون سه‌یین مملکت و دولتنی ویرانلیککه اېلته‌دېگن مقصد لری، خزینه ماللری نینگ بېه‌وده صرفلنیشی، خلق نینگ آیریم عملدارلر تمانیدن خانه ویران ایتلیشی، نوایی کؤنگلینی اېزردی. دېمک یوقاریده‌گی موضوع، نوایی نینگ استعفاگه چیقیش عامللریدن بیرى بؤلیشی کېره‌ک.

16 - ایریم منبعلرده 1476 ییلی استعفاگه چیقینی ایتیلگن.

منبعلرده قید ایتیلیشچه، علیشبرنواپی امیرلیکدن استعفاگه چیققندن کبیین هم بیر نېچه وقت اؤز ایجادی ایشلری بیلن شغللیب و بو آره ده خمسه دېک بویوک اثرینی یازدی. در حقیقت، شو دورلردن اعتباراً بویوک خمسه نی یازیشگه کیریشگن لیگی، شاه رسمی روشده استعفا سینی قبول قیلگن دېگن فکر یوزه گه کپلهدی. یعنی علیشبرنواپی (میلادی 1472 - 1481 ییللر) ده امیرلیک وظیفه سیده بؤلگن لیگی ایتیلدهدی. نوای نینگ اؤزی «وقییه» اثری نینگ مقدمه سیده اؤز وظیفه سیدن چپتده بؤلیشنی ایستب، منه بولرنی کپلتیره دی:

عالم ایشیدین مېنی ملول اېت یارب

فقر اېمکاگی تارترغه همول اېت یارب

بو ایش که سېنینگ رضانگ اوچون قیلیمش مېن

هم عین رضا بیله قبول اېت یارب

علیشبرنواپی وزیرلیک مقامیدن کبیین هم سلطان حسین بايقرا سرايیده اېنگ نفوذلی سیاسی ارباب بؤلپ ایشلهدی. نوایی سرايدن تشقريده، ادبیات و صنعت نماینده لریگه مهربان استاد و مربي اېدی. اونینگ اخلاصمندلری کون سه یین آرتیب بارردی. خواندمیرگه کوره: نه فقط ادبیات بلکه تاریخگه عاید کتابلر نینگ یره تیلیشیده او حضرت(نوایی) نینگ خدمتی بی قیاس بؤلگن و اونینگ قوردیرگن «اخلاصیه» سی، مجمع فضلا و علما اېدی.

بو تۇغریده سلطان حسین بايقرا نیتی، مملکت نینگ غربی چېگره لریده جایلشگن ولایتلر؛ اینیقسه آسترآباد ده آسایشته لیکنی اؤرنه تیش و سرايیده گی آیریم کپلیشماو۔ چیلیکلرنی برطرف ایتیش اوچون علیشبرنواپی نی آسترآباد گه حاکم قیلیب تعینلش اېدی. چونکیم، آسترآباد مملکت نینگ اساسی تیه نچ شهرلردن بیری بؤلپ، فقط گینه تخت وارثی یا که فقط شاه نینگ اېنگ ایشانچلی کیشی سیگه تاپشیریلر اېدی. شونینگ

اوچون سلطان حسین بایقرا، دوستی علیشبرنویای نینگ عزت - اعتبارینی سقلش و او ولایتده آسایشته لیکنی سقلش اوچون اینگ ایشانچلی کیشیسی بؤلمیش علیشبرنویای نی آسترآباد گه حاکم ایتیب تعیینلهدی.

علیشبرنویای (هجری 892 - میل) آسترآباد گه کبتگئیدن کبیین، سرایده مجدالدین، کون اؤتیشی بیلن، خلق منفعتی و مملکت تقدیریدن کوره، کؤپراق شاه و شهزاده لر اوچون کتّه بزم لر توزیب، یخشی و خلق منفعتلری یؤلیده سعی و تلاش آلیب باره دېگن عملدارلر نی شاه دن اوزاقلشتیریشگه حرکت ایته باشلهدی.

خواندمیر، علیشبرنویای استعفا سی حقیده مونده ی یازدهدی:

«... گذرانیده از منصب امارت استعفا فرمود، و بنا برآنکه سلطان صاحب قران همواره رضای خاطر آن حضرت را بر هوای خاطر همایون ترجیح می نهادند، بدین معنی همداستان گشتند، اما در شهرور سنه اثنی و تسعین و ثمانمائه (892) زمام ایالت ولایت مازندران به تکلیف تمام به قبضه اقتدار امیر کامگار باز دادند و آن حضرت جهت استرضای خاطر صاحب قران عالی منزلت بدان جانب تشریف برده، گلفشان آسترآباد از یمن مقدم شریفش غیرت گلستان ارم ذات العمداد شد.»

منبعلر

- 1 - امیرعلیشبرنویای، حیاتی و فعالیتی، اکادیمیسن سراج الدینوف، شهرت، (113 بیت)، نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قوانچ. محرر: دکتور عزیزالله ارال، قویاش 1403 میل، کابل.
- 2 - علیشبرنویای، حیاتی و ایجاددی، تازه گل، مت یعقوبووه، نشرگه تیارلاوچی: پوهنوال نورالله آلتای، تحریرچی: پوهنوال دکتور سیدمحمدعالم لیبب، قویاش 1402 - میل، مزارشریف.
- 3 - علیشبرنویای، چپتینداغ، یوسف، الفبا اؤزگرتیروچی: محمدحسن تؤلقین، قویاش 1395 میل، کابل.

- 4 - مکارم الاخلاق، خواند میر، غیاث الدین بن هماد الدین، (90 بیت)، محمداکبر عشیق باش سؤزی، تصحیح و تحقیقی بیلن، قویاش 1378 - میل، تهران.

علیشبرنویای آسترآباد ده

آسترآباد، خراسان نینگ غربی چبگره حدودیده جایلشگن جرجان ولایتی نینگ مرکزی و عین حالده جغرافیایی جهتدن، کتّه اهمیتیگه اېگه اېدی. اونینگ غربی آرتی یپرلری اېسه، آق قویونلی لر سلطنتیگه تابع اردبیل ملکی صاحبلیگه قره گن. بو یورتده شیعه مذهبی نینگ کؤزگه کؤرینگن اربابی شیخ صفی الدین کوچلی حاکمیتگه اېگه اېدی. سلطان حسین بایقرامیرزا بو مهم منطقه ده مستحکم حاکمیت اؤرنه تیش اوچون، مرو شاه جهان ده قیشلب تورگنیده، بیر یارلیغ آرقه لی علیشبرنویای نی آسترآباد حاکمی قیلیب تعیینل، او یپر نینگ حکمداری امیر موغول نی اېسه هراتگه چقیریب سرایده باشقه بیر ایشگه قویه دی. گرچند نوایی بو لوازمدن راضی اېمس اېدی، بیراق شونده هم علیشبرنویای، سلطان نینگ خاطری و تنگری رضاسی اوچون بو لوازمنی قبول قیله دی. آسترآباد سفریده نوایی نینگ یقین ملازملری سنه لمیش **امیر نظام الدین باباعلی و امیر بدرالدین** هم او بیلن بیرگه اېدیله.

علیشبرنویای آسترآباد گه ییتگچ، او ولایت نینگ برچه عالمیری، عملدارلری و خلقی نوایی نی قیزغین کوتیب آلیب، او حضرت نینگ مقدمینی خیرلی توتدیله. «حبیب السیر» مؤلفی خواندمیر، علیشبرنویای نینگ آسترآباد گه بارگنی و خلق تمانیدن یخشی قرشی لنگنی حقیده یازده دی: «... و گلفشان آسترآباد از فرّ نزول امید عدالت نهاد غیرت افزای گلستان ارم ذات العماد گشته سادات و علما و اشراف مفتخر و مباحی شدند و رعایا و مزارعان به یمن انوار معدلت و انصاف از ظلمات و اعتساف نجات یافته در مهاده امن و امان به فراغت غنودند...»¹⁷

17- حبیب السیر، خواندمیر، غیاث الدین بن همام الدین الحسینی، (179 - 180 بیتلر) ایکینجی چاپ، قوباش 1353 ییل، تهران.

دولت اربابی علیشبرنویای، او یبرده بویوک تدبیر بیلن اهل اوچون اولکن خدمت لر، بجردی. شاعر لر، عالم لر و بیلیم اربابلری بیلن ادبی بیغین لر و مجلس لر نی یؤلگه قویب، حاکمیتده خلق ایستک لرینی عملگه آشیریشده هیچ قندهی سعی و تلاش دن ایه مه دی و آسترآباد بو دور ده بیر آبادان شهرگه آیلندی.

علیشبرنویای دېک بیر بویوک شخصیت نینگ آسترآباد ده حاکم بؤلیم تعیین لنگیدن کببین، خلق آسایشته لیگی همده سلطان حسین بايقرا که کویینچه تشویشلرنی توغديره- یاتگن مازندران و جرجان ولایتلری نینگ حکمدارلری، اوز اختیارلری بیلن نوایی گه تابع بؤلدیلر. تورکمن سلطانی یعقوب بیگ هم قیمت بها ساوغه لر بیلن نوایی نینگ کبلیشیننی قوتله دی. آذربایجان و عراق حکومتلری علیشبرنویای طفیلی، سلطان حسین بیلن دوستانه مناسبتنی باشله دیلر.

بیراق هرانده اېسه مجدالدین دایم بیر قطار منفعت طلب سرای اهللری بیلن عشرت بزم لرینی توزیب، خلق حال - احوالیدن بی خبر ابدیلر. دېمک خللقه یوکلنگن سالغیلر، کون سه یین اولوسنی آغیر احوالگه سالگن اېدی. مجدالدین، سرایده علیشبرنویای گه یقین کیشیلر سنه لمیش خواجه نظام المک و خواجه فضل الدین و اولرگه تېگیشلی کیشیلر مال - ملکلرینی مصادره قیلیب، کوپراغینی قماوگه تیقدی. بوندهی وضعیتمن سرایده گی کؤپراق وزیرلر، مجدالدین دن آغرینگن ابدیلر.

علیشبرنویای «مجالس النفايس» ده مجدالدین حقیده یازه دی: «...مجدالدین محمد بوزوغی دا کیم احوالی گا فتور بیتماگان کیشی قالمادی آنی (خواجه افضل الدین مؤلف) داغی پادشاه قه یمان کورگؤزدی کیم ضرورت دین جلا اختیار قیلدی....»¹⁸

18- مجالس النفايس، غنیه، سوميه، (188 - 189 بهتر)، اوزبېکستان س س ر فنلر اکادېميه سی نشریاتى، 1961 - بیل، تاشکېت.

اولردن تشقیری مجدالدین نینگ سرایده بار زمانیده کؤپینچه اچینرلی حادثه - واقعه لر هراتده یوز بپردی. بو حادثه لرگه سببچی فقط مجدالدین و اونگه باغلیق منفعت طلب کیشیلر ایدیلر.

امیرعلیشبرنواپی «فوائدالکبر» دېوانیده مجدالدین نینگ مکرلری اساسیده، او حضرت بیلن سلطان حسین اؤرته لریده توشگن ساووقلیکلر حقیده قویده گیچه یازهدی:

ای کؤنگل دشمنلر آنچه مکر ایله فن قیلدیرلر

کیم وفالیغ دوست نی جانیمگه دشمن قیلدیلر

سلطان حسین بايقرا سرايیده، بیر قطار منفعت طلب کیشیلر اغواسی بیلن یؤلگه قوییلگن ناروا عملر گه نسبتاً سلطان حسین نینگ تفاوت سیزلیگی، علیشبرنواپی نینگ یوقاریده گی بیتلریده یققال کؤرینیپ توریدی.¹⁹

منبعلرده کبلیتیریلیشچه، مجدالدین نینگ نواپی بیلن کبلیشمس لیگیگه، بیرینچیده مجدالدین نینگ خودخواهلیگی بؤلسه و ایکینچیسى اېسه او(مجدالدین) نینگ دولت مبلغ لرینی نا قانونی اولشتیریشیگه، علیشبرنواپی جدی تۇسوق بۇلیشی اېدی. شو جهتدن دیر که، مجدالدین ایچ - ایچیدن اېزیلگن. شو نینگ اوچون هم اونینگ نواپی گه نسبتاً کؤنگلیده یاشیرین کینه سقله شی طبیعی دیر. شو موضوعلر باعث، مجدالدین سلطانگه یقینلشیب بیلمس اېدی. بو ایشلرگه اېسه دولته، علیشبرنواپی یقینلریدن سنه لمیش خواجه نظام الملک بیلن خواجه افضل الدین یؤل قؤیمس اېدیلر. و علیشبرنواپیگه، مجدالدین، شاه گه یقینلشه آلمس اېدی. بو دورده حسین بايقرا بیلن نواپی دوستلیگی اېنگ عالی و یوکسک نقطه سیگه ییتگن پیلله بۇلیب،(خمسه تقدیماتی واقعه سی بونگه دلیل!). انه شو سببلرگه کؤره، فرصت پایلب یوریگن مجدالدین، علیشبرنواپی نی سرایدن

19- فوایدالکبر، نواپی، علیشبر، (89 و 200 ببتلر)، عبدالله روبین اهتمامی بیلن، قوباش 1396 ییل، مزارشرف.

اوزاقلشتیریش نیتیده ابدی. یوقاریده گی دلیل لرگه قره گنده، علیشبرنویابی نینگ آسترآباد گه یوباریلیش مسئله سیده، مجدالدین نینگ قولى بارلیگی تخمیندن اوزاق اېمسدیر. خواندمیر هم اؤز کتابیده، بو توغریده تۇخته لیب اؤتگن. تحقیقچیلر، نوایی نینگ آسترآباد گه تعیین لیشینی، (فخری سورگون) دېب توشونه دیلر. سلطان حسین بايقرا، نوایی آسترآباد گه کبتگنیدن کبیین، مجدالدین نی صاحب دېوانلیککه کؤتره دی. بو ایش بیلن مجدالدین هم اؤز مقصدیگه یبتدی.

نوایی ایکی ییلگه یقین (ایریم منبعلرده اؤن آلتی آی مدتیده، آسترآباد ده کتّه خدمتله بجردی. خلق هم علیشبرنویابی دن راضی اېدیله. بیراق نوایی نینگ اؤزی آسترآباد ده بؤلسه هم کونگلی هراتده ابدی و دایم اؤز آنه وطنی هراتنی یاد اېتردی.

«روضة الصفا» ده کبلیتیریلیشیچه، بیر ییل اؤتیب، آسترآباد دن هراتگه باریب، سلطان حسین بیلن اوچره شیشنی طلب قیلگن علیشبرنویابی، امیر بدرالدین نی اؤز اؤرنیده قالدیریب، اوشه ولایت حاکم لیگینی بیرارته گه بېریلیشینی سلطاننن التماس اېتدی. لیکن خاقان منصور اونینگ بو ایسته گینی قبول قیلمی، بیر نېچه کون اؤتیب ینه آسترآباد گه قیتیشیگه رخصت بېردی.

هر حالدده نوایی آسترآباد گه قیتیب کبلیگندن کبیین، اؤز استعفاسینی حسین بايقرا گه تاپشیرگن. علیشبرنویابی هراتگه کبلیب، قالگن عمرینی، «مقرب حضرت سلطانی» لقبی بیلن سلطان نینگ اېنگ یقین مصلحت چیسى و عزیز دوستی صفتیده، سرای ایشلریده ایش آلیب باریب، ضمیده، عزم اېتگن اثرلری نینگ یازیشگه باشلهدی. سلطان حسین بايقرا هم نوایی گه نسبتاً حرمتی جوده یوکسک پاغانه لرگه یبتدی و هیچ بیر ایشینی، نوایی مصلحتی سیز بجرمس اېدی.

خواندمیر نوایی نینگ هراتگه قیتیشینی موندی یازهدی:

«... و چون قرب دو سال امیرصافی ضمیر، در دارالملک قابوس وشمگیر به بسط بساط عدل و داد قیام نمود، نوبت دیگر دامن همت از امر خطیر حکومت درچیده، به دارالسلطنته هرات - حرسها الله من الحادثات - مراجعت فرمود....»
منبعلر:

- 1 - علیشبرنوی، حیاتی و ایجادی، سراج الدینوف، شهرت، نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قوآنچ، خراسان نشریاتی، قویاش 1403 ییل، کابل.
- 2 - مکارم الاخلاق، خواند میر، غیاث الدین بن هماد الدین، (90 بیت)، محمد اکبر عشیق نینگ باش سۆزی، تصحیح و تحقیقی بیلن، قویاش 1378 - ییل، تهران.

مُقَرَّبُ حَضْرَتِ سُلْطَانِي

امیرعلیشبرنوی ایستراآباد دن کبلگچ سلطانگه استعفا سینی تقدیم ایتیب، امیرلیک و دولت ایشلرینی ترک ایتدی. سلطان حسین بایقرا میرزا هم اونینگ التماسینی قبول قیلدی. سلطان حسین بایقرا شو بیلدن باشلب، عزیز دوستی علیشبرنوی دن ذره چه هم ناراضلیک کورستمه دی. دولت نینگ ایشیده و هر بیر قهبین کونلریده، علیشبرنوی نینگ مصلحتینی سوره دی. علیشبرنوی هم اؤز مسکنیده تینچ حیات کچیرگن و سلطان اونی اعزازلب یازگن مکتوبلریده: «هدایت صاحبی، شرف و حرمت نینگ عالی نقطه سی، دین و دولت اربابلری نینگ سره سی، خیر و احسان مؤسسسه لریگه رونق بپروچی، سلطنت اوستونی، پادشاهلرنی قؤلیدن بیتکلاوچیسی، سلطان دولتی نینگ امیدی و ایشانچی، سلطان نینگ یقین دوستی، حقیقت و دین انتظامی امیرعلیشبر» صفتلری بیلن یاد ایتگن. بو دورده هرات شهردیده، خواجه مجدالدین محمد و طرفدار لری نینگ فتنه - اغوا لری اساسیده کوتیلمه گن حادثه - واقعه لر یوز بیریپ و سرایده تورلی توطئه - دسیسه لر یؤلگه قوییلدی. جمله دن خواجه مجدالدین محمد، خواجه نظام الملک و بیر قنچه منفعت طلب عملدارلر نینگ نوایی بیلن دشمنلیکلری باعث، علیشبرنوی اینیسی امیر درویش علی

نینگ بلخده عصیان کؤتریشی، شوکبی خواجه نظام الملک و شاه نینگ خاتینی خدیجه بیگی آقا²⁰ و اۇغلی مظفر میرزا نینگ فتنه سی اساسیده، بدیع الزمان میرزا اۇغلی مؤمن میرزا نینگ هرات، اختیارالدین قلعه سیده قتل ایتیلیشی، شونینگدېک آته - اۇغیل یعنی سلطان حسین بايقرا بیلن بدیع الزمان میرزا اۇرته سیده گی نزاعلر و شونگه اۇخشش آغیر جنجلر دن آت توتیش ممکن. اما بو نزاعلر برچه سی علیشېرنوایی نینگ بویوک تدبیری و مداخله سی بیلن حل ایتیلدی. شونینگ اوچون، هجری 1490 ییلی، باش وزیر خواجه مجدالدین محمد ایشدن بۇشه تیلیب، اۇرنیگه خواجه نظام الملک تعیینلنهدی. خواجه نظام الملک هم منافقلیکده، خواجه مجدالدین دن کم اېمس اېدی. حسین بايقرا اېسه شو وزیرلر تأثیریده، اۇزی نینگ اولگی فضیلتلرینی یوقاتگن اېدی. کبیینچه لیک خواجه نظام الملک هم خاندانی بیلن بیرگه ایاوسیز روشده یکسان ایتیلهدی. علیشېرنوایی اوچون، بو دور انچه اچینرلی دور اېدی دېسه تۇغری کبلهدی.

(هجری 903 ییل، رمضان 21 کونی / 1498، 15 می) سلطان حسین، ینه هم نوایی گه سویه نیب قالهدی و دایم اونی ساغینیب نامه لر ارقه لی یوقلب تورهدی. و علیشېرنوایی هم محبتلی نامه لر بیلن عزیز دوستی سلطان حسین نی یاد ایتیب تورر دی. هراتده یوز بېرگن حادثه لردن تشقری، علیشېرنوایی نینگ استادلری و یقین مصاحبلری مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی، پهلوان محمد سعید و سید حسن اردشیر وفاتلری هم شاعر گه چوقور تأثیرات قالدیرگن اېدی. دېمک بو مونگلی رویداد لردن کۇنگلی اېزبلگن نوایی، استادی مولانا جامی گه بغیشلب «خمسة المتحیرین» اثری و پهلوان محمد سعید و سید حسن اردشیرگه بغیشلب «حالات پهلوان محمد» و «حالات سید حسن اردشیر» رساله لرینی یازدی. اولردن تشقری، علیشېرنوایی، بو جریانده اۇز قیمتلی اثرلری بۇلمیش

- خواندمیر اۇز اثری حبیب السیر ده، خدیجه بیگی آقا نینگ سرای فتنه چیسسی دېب یازگن. مؤلف²⁰

محاکمة اللغتين، محبوب القلوب، سراج المسلمین، وقفیه، تاریخ انبیا و حکماء، میزان الاوزان، مجالس النفایس، منشآت و مفردات سبنگری فلسفی - اخلاقی کتابلری و بیر قطار اثرلرینی یرهددی.

علیشبرنواپی نینگ ایجادی ریجه لری جوده کبنگ بؤلگن و اولردن ایریملری، عملگه آشمی قالگن. اونینگ اؤزی «خمسة المتحیرین» اثریده، «سلطان تاریخینی» بیتیش نیتی بار اېکنینی اېتگن. و «تاریخ انبیا و حکما» کتابیده، «یوسف و زلیخا» اثرینی یازیش نیتی بارلیگینی معلوم قیلهدی. شوکبی «لسان الطیر» اثریده، اؤز سېوگیسی حقیده هم سؤز یوریتیب و بو تۇغریده، علیحده اثر یازیشنی نیت اېتگن اېدی. بیراق بی وقت اولیم طفیلی، بو آرزو لریگه بیته آلمهدی.

علیشبرنواپی «لسان الطیر» و «تاریخ ملوک عجم» اثرلریده بو تۇغریده یازگن:
 کپل نوایی سؤزنی حالا ختم قیل
 عشق ارا اظهار دعوا قیلماغیل
 بیر نېچا کون عمردین تاپسام امان
 شرح عشقیم نظم اېتای بیرداستان
 ینه:

ولی اېمدی عزمیم بو دور کیم خدای
 چپکیب طرفه تاریخینگا خامه نی
 صفاتینگنی اول دین آخرگاچه
 ولادت کونیدین توتوب تا بو دم
 اگر بولسا عمریمغه مهلت فزای
 قیلیب نکته گا تېز هنگامه نی
 خیالات مخفی و ظاهر گاچه
 باری شرح ایلاگای من رقم

علیشبرنواپی حقیده تحقیقلر آلیب بارگن ایریم دانشمندلر، نوایی اثرلریدن آت توتیب، اونینگ اثرلری ایچیده، عربچه ده یازیلگن «سبعة ابحر» دن هم آت توتیب، بو لغت نامه نی نوایی گه نسبت بېرگنلر. جمله دن تورک دانشمندلریدن سری لوند میلادی 1956 ییلی، تورکیه نینگ (ایا صوفیه سلیمانیه و نور عثمانیه) کتابخانه لریده «سبعة ابحر» نینگ قؤل یازمه نسخه سی بارلیگینی، آیتیب اؤتیب و بو تۇغریده بیر مقاله هم یازگن.

آذربایجانلیک تحقیقچی پروفیسور حمیدآراسلی هم «سبحة ابحر» نی نوایی قلمیگه نسبت بهره دی. تحقیقچی اکادیمسن دکتور محمدیعقوب واحدی جوزجانی هم، «حمید آراسلی» سؤزلرینی تأییدلگن.

منبعلر

- 1 - روضة الصفا، خواندمیر، غیاث الدین بن هماد الدین، (5796 بیت)، قویاش 1380 - بیل، تهران.
- 2 - خزاین المعانی (غرایب الصغر) دهبانی دیباچه سی، نوایی، علیشبر، (27 و 30 بیتلر)، نشرگه تیارلاوچی: نورالله آلتای، نشر ایتووچی: جهانی همکارلیکلر مؤسسه سی، قویاش 1386 بیل، مالیزیایا.
- 3 - امیر سخن، علیشبرنوایی، وکیل زاده اندخویی، غلامسخی، قویاش 1398 بیل، کاروان باسمه خانه سی، کابل.
- 4 - تاریخ ادبیات تورکی - اوزبیکی، مله یف، پروفیسور نتن، (519 - 529 بیتلر) برهان الدین نامق ترجمه، تحقیق و نگارش بیلن، قویاش 1379 بیل، پشاور، پاکستان.

حج سفری التماسی

امیرعلیشبرنوایی رسمی لوازمردن کبیین، حج سفری اوچون قیته - قیته قاصد یا ده نامه لر آرقه لی یا حضوری شکله سلطان حسین میرزابایقرا گه مراجعت ایتگنده، سلطان حسین بایقرا نینگ علیشبرنوایی گه نسبتاً چوقور محبتی بارلیگی و ینه سلطان حسین بایقرا نینگ علیشبرنوایی گه سویه نیب قالگنی باعث، دوستی نینگ هراتده بؤلشینی ایستردی. چونکه بو وقتده ایکی دوست هم یاشی اولغهییب، کبکسه ییب و بیر - بیرلریگه آلدینکی دورلرده گیدن آرتیقراق باغله نیب قالگن ابدیلر. ینه باشقه جهندن، اوشه کیزلرده اختلافلر و تورلی ماجرالر باعث، تخت نینگ قیمیردب قالگنینی بایقرا یخشی حس ایتردی. شونینگ اوچون بونده ی قلتیس وضعیترنی باشیدن کبچیره یاتگن چاغده هم مملکت ایچکریسیده، هم تشقریسیده، سؤزی اؤته دېگن اولکن بیر دانشمند کیشی نینگ هم نفس بؤلشینی ایستردی. بیراق علیشبرنوایی دایم حجگه کبتیش اراده و فکری بیلن یشردی.

نظم

کی بود، یارب که رو در یثرب و بطحی کنم
 گه به مکه منزل و گه در مدینه جا کنم
 بر کنار زمزم از دل برکشم یک زمزمه
 وز دو چشم خون فشان آن چشمه را دریا کنم
 (علیشبرنواپی)

(هجری 904 / 1498 - 1499 ییل) سلطان حسین بايقرا، «مرو» ده استقامت قیله یاتگن زمانده، علیشبرنواپی، حج سفریگه رخصت آیش اوچون، مولانا نظام الدین عبدالحی طیب نی، سلطان حسین نینگ اردوسیگه جۈننه دی. اۈزی اېسه کۈپچیلیک ملازملر بیلن مشهدگه قیته دی. عبدالحی طیب، پادشاه حضوریدن نواپی گه مکتوب آیب قیته دی. اوند، حسین بايقرا، حجگه رخصت بېرگن لیگی یازیلگن اېدی. مکتوب نینگ خواندمیرنینگ کبلیتیرگن نسخه سیده، جمله دن شونده ی یازیلگن اېدی:

ترجمه سی:

«...بېریلگن رخصت و اجازه دن قیتمه □ یمیز، لیکن نیمه که کۈنگیگه کبلسه آگاهلنتیر- یشیمیز لازم. روشن دیر کیم، بو خصوصده یۈل تینچلیگی شرط دیر. معلوم بۈلسین که، بو کونلرده اۋتیش یۈلی بۈلگن عراق و بغداد ده احوال بېراز پریشان و بې قرار دیر... عمرگه ایشانچ یۈق. اگر ینه بېر بار اوچره شیب، خیرلشیش قاعده سی یوزه گه کبلسه بۈلردی. اما بو ایکی حال نینگ بۈلیشی بیلن بېرگه، بو مقدمه لر نینگ یازیلیشیدن شونده ی قۇرقوو هم بار که، مبادا مبارک خاطرگه اندک غبار بېتیشیب، بو سۈزلردن غرض، یوریشنی منع اېتیش اېکن، دېگن خیالگه باره دیلرمی؟ همیشه دولتخواه یوزه سیدن نیمه که خاطرگه کبلسه، بې تکلف گپ - سۈز قیله دیلر. بیزگه هم بو بابده هر نیمه خاطرگه کبلسه معلوم قیلیش لازم کۈریلدی. باقی، تۈغری فکرده اختیاری دیلر و نیمه که ایکی

دنیا یخشی لیگیگه کبره ک بۇلسه، تقدیم قیلیب توریلور. ایکی دنیا سعادت یار بۇلسین
والسلام.»

میرعلیشبرنویایی نینگ بیت الله شریف زیارتی آرزوسی کون سه یین، کوچه ییب باره
دی و (هجری 905 ییل) ینه بیر بار سلطان حسین بايقرا گه مکتوب یۇللب، اوندن
رخصت سۇرهیدی.

خواندمیر نینگ قۇلیگه کۇره، نوایی سلطانگه یۇلله گن مکتوبیده شوندهی یازیلگن:
«...سيز، بیر وقت پادشاه لیک ایشلری ییلن شغللنیشدن باش تارته دېگن بۇلسم، شیخ
نجم الدین کبرا مزاریده توره من یاکه خواجه عبدالله انصاری آستانه سینی سوپوروچی سی
بۇلهمن، دهب ایتگن اېدینگیز. ایندیلیکده بو ایش سیزگه میسر بۇلمهیدی. مېنگه اېسه
حجاز سفریگه خواهش و رغبت ییلن اجازه بېرمه یسیز. شوندهی بۇلگچ، ایندی رخصت
بېرسه لر که سیزنینگ وکالتینگیز ییلن قالگن عمریمنی انصاریه آستانه سینی سوپوریشگه
صرف قیلسم. ملازم لیک ایشلریدن تماماً آزاد بۇلسم...»

بو التماس امیرعلیشبرنویایی «غرایب الصغر» دېوانی نینگ دېباچه سیده قوییده گیچه
کېلتیریلگن:

«...و اۇتگن عمر معصیت بیله عذر تقصیریده طاعت و ندامت. بو حالتده دغی اوقات
نینگ پاکیزه سیده، اول حضرت نینگ دعاسیغه مشعوف بۇلغوسیدور و دعا و نیازی نقدی
نینگ خلاصه سیغه ایننگ فرخنده روزگاریغه مصروف.

امید اولکیم، اول حضرت دولتیدین انداق کیم دنیا اقبال و کامیدین مستفید بۇلدم،
آخرت کام و اقبالیدین هم ناامید بۇلمه غه یمېن. اول آستان نینگ قوللری نینگ بو قول
بیله یارلیغ نشانی اول دور کیم، سلطان صاحب قران عنایتیدین بیر یارلیغ بیتلیگی و بو
بنده نی سلطانی عمارت نینگ بیت المغفره سیده سایر جاروب کشلریدین بیرى نینگ
اۇرنیغه منصوب و سرافراز اېتیلگی کیم، بو افتاده لیغ ایامیده باری اول آستانه ده ییقیلغه

یمن. قوتیم بۆلمهغانده سوپورگو اؤرنیغه کیریگیم بیله اول آستانه نی سوپورور بهانه سی بیله کۆزومنی اول منور روضه توفراغیدین یاروتغه یمن و اول آستانه نی بو سوپورگو بیرله اریغ و بو اوینی اول سورمه بیله یاروغ توتقه یمن و بو خدمتی دنیا و آخرتیم شرفی بیلگه یمن.

سۆزوم اوزلدی و ادا قیله دورغان مقصودوم بیراق قالدی. اگرچه خامم نینگ گوهر افشانلیغیغه نهایت بیراق دور و لیکن دعا گوهر فشانلیغی بیله اختصار قیلماق یخشیراق.
رباعیه:

تا دهر اوزه بو گنبدِ دوّار اؤلغی   اول گنبد اوزه ثابت و سیّار اؤلغی
تا ثابت و سیّارغه آثار اؤلغی   تبنگری باری حالینگده نگهدار اؤلغی
رباعیه:

تختینگ بؤلسون سپهر اخضر چاغلیغ   چترینگ رفعتده مهر انور چاغلیغ
ملکونگ بر و بحر ارا سکندر چاغلیغ   لیکن عمرونگ نوح پیمبر چاغلیغ
رباعیه:

هم درگهینگ اقبال مکانی یارب!   هم باشینگ اوزه تاج کیانی یارب!
جامینگده زلال زندگانی یارب!   اندین سنگه عمر جاودانی یارب!²¹

سلطان حسین اېسه بو التماسنی قبول قیلیب، قوییده گی نامه نی، عزیز دوستی علیشبر نوایی گه یۆلله یدی:
نامه نینگ ترجمه سی

21. غرایب الصفر، (خزاین المعانی) دېچاچه سی، نوایی، علیشبر، آتای، نورالله اهتمامی بین، (41-43 بیتلر)، جهانی همکارلیک مالی یاردمی بین، قویاش 1385 ییل، مالیزیا.

«...جناب دولت اوستونی، مملکت عمدہ سی، دین و دولت اربابلری داهی سی، ملک و ملت اصحابلری زبده سی، خیرلی ایشلر موافقی، خاقانی دولت تیه نچی، حضرت سلطان نینگ یقین کیشیسی، دین و دولت نظامی امیرعلیشپر نینگ توفیقلی طالعی معلوم دیر. توفیق شوندهی بختگه میسر ابتدی کیم، گُودَه کلیک بشیگی مطلعیدین، آفتاب نورلی دولت یولدوزی نینگ یوکسک لیککه کُوتریلیشیگچه موافقت یُولیده همایون درجه لی، سلیمان صفاتلی اول ذات بیله بیرگه بُولدیم. ارجمند خاطرگه شاهانه دنیای مَقصدلر یُولیده ظاهری و باطنی کُومک بپریش شرفی تاپشیریلگن ابدی. الحمدلله، بو اوزاق مدت و بوتون دوران کپچمیشی اول سعادتلی نام و جناب نینگ مبارک وجودی بیله و زیب و زینت تاپگن، بی غبار دولتگه هر تامانلمه دلالت دیر. حقیقتاً بو ایضاحگه گواھلیک نینگ حاجتی یوق. اوشبو یارقین تصورگه بناءً همیشه خاطرلی رضالیگی سؤره لدی. اگر اول جناب نینگ ایزگو ضمیری خواهش اراده سی یوز بپرسه، رد ایتمه گنمیز، او کیشی نینگ التماسلرینی سؤزسیز قبول قیلگنمیز. همیشه منور طالعی ضمیرده «جهانگیرلیک و جهانبا نیلیک، آسمان قَدر یوکسک لیککه کُوتریلگن ملکچی لیکن سؤنگ عظیم قطبلر، عالم مشایخلری سلطانی... ابواسماعیل خواجه عبدالله انصاری نینگ... مزاری ملازمتی و مشایخلر ملک، حقیقت نورلری ییغیندیسی... شیخ نجم الدین کبرا... آستانه سی ملازمتی میسر بُولسه و سعادتلی سلطنت ایامی بو قوتلوغ موفقیت خبرینی کپلتیرسه دپگن عقیده بُولگن لیگیدن، بو خصوصده اول جناب (نوایی) بیلن دایم تارتیشر ابدیک و بو حال شونگچه دوام ایتتی کیم، اول جناب عرض قیلدی کیم، «همایون خاطر نینگ نیتی شوندهی ابدی و منور کُونگیل اوشبو نی تصدیقله یدی کیم، بو ایزگو نیت اول سلطنت اوستونی نینگ شعاری دیر، حضرت... خواجه عبدالله انصاری آستانه سیگه فرزندلیک حسی و حضرت شیخ نجم الدین... اولوغ مزاریگه یقینلیک جهتیدن جوده مناسب دیر. اگر سوپورگوچیلیک و اول سپهر آشیانلیک آستانه نینگ خدمتی همایون و کالتی بیله بو جنابگه

تاپشیریلسه، امید اول کیم، همایون نینگ نیتلری عملگه آشور و دریا بیر قطره بؤلیمیش خاطرلی نینگ مذکور مدعاسی بجریلور!

شو یپرده حکم قیلدېک، بشریت اولوغی انصاری آستانه سی اول جناب نینگ حامی لیگیگه تاپشیریلسین! اول جناب نینگ یخشی کون کېچیریشی و ایچکی ایشلریگه قؤلدن کېلگونچه التفات کؤرسه تیلسین! اربابلر اول جنت مانند منزل نینگ رواج - رونقی، ترتیب - انتظامی یؤلیده اول جناب شریف نینگ فکری قندهی و طلبی قی درجه ده بؤلمه سین، علاجی باریچه بجا کېلتیریشگه حرکت قیلسینلر!

سعادت مند فرزندلر! نامدار امیرلر و عالی مقدار صدرلر! اعتبارلی وزیرلر و برچه حاکملر، حضرت اعیانلری، خاص گروهلر و قوی طبقه لر نینگ برچه سی! اینیقسه، اول مقدس درگاه وقف ایشلریده گی متولی لر، متصدیلر و مباشرلر! خصوصاً اول جناب فرمایشلرینی بجرماقنی واجب دېب بیلووچیلر! اول کیشی نینگ یخشی نیتلی فکری بیلن موافقه قیلمسدن، یاردمچیلریگه معقولتمسدن بیرار ایشگه قؤل اورمه سینلر و وقفلر بیغیندیسسی نینگ جمعی اول جناب قندهی لازم تاپسه لر، شول طریقه خواجه خرچتگه صرفلنسین! و اؤزلری نینگ تعینلنیش و بؤشه تیشلری اول جنابگه باغلیق دېب بیلسنلر! و هیچ کیم اول کیشی نینگ راضی لیگیسیز، معتبر آستانه نینگ مهماتیگه اصلا قؤل اورمه سین!».

منبعلر

- 1 - امیرعلیشبر، حیاتی و فعالیت، سراج الدینوف، شهرت، (159 - 160 - 167 - 169 بیتلر)، نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قووانچ، قویاش 1403 ییل، کابل.
- 2 - علیشبرنوی، چپتنداغ، یوسف، الفبا اؤزگرتیروچی: محمدحسن تؤلقین، نشرگه تیارلاوچی: فاریاب مدنی جماعه چیلیک تشکیلاتی، (25 بیت)، قویاش 1395 ییل، خراسان باسمه خانه سی، میمنه.
- 3 - مکارم الاخلاق، غیاث الدین بن هماد الدین، خواندمیر (104 - 105 بیتلر)، محمداکبر عشیق باش سؤزی، تصحیح و تحقیقی بیلن، قویاش 1378 ییل، تهران.

علیشبرنواپی خواجه عبدالله انصاری مزاراتیگه متصدیلیگی یانیده، چله قالگن ایشلرینی نهاییه سیگه یتکزیشگه اوریندی و بو اؤرینده، «خزاین المعانی» دېوانی نینگ قالگن قسملرینی ترتیبگه سالیب، سلطانگه تاپشیردی. اونینگ یانیده، مقدس بارگاهلر و عبادتگاهلر نی ترمیم آستیگه آلدیردی.

نظم

خزاین ده تولا گنج معانی   بو تورکی تیلنی یشناق بوستانی
 ابرور اوشبو اثر تورکیده دېوان   تغزل قالبی اونده فراوان
 معانی بیرله یوغریلگن بو دفتر   باری اینجو سی دیر دردانه گوهر
 ایننگ باش بیته انوارالهدی دیر   ایکیچی مصرعی جامدین صدا دیر²²
 علیشبرنواپی اؤز دېوانی (خزاین المعانی) نینگ دیباچه سیده بو توغریده یازهدی:

«...و بو اوقات مابینیده هر مقدار کیم فرصت تاپتیم، خواه «خمسه» نظمیدین و «نظم الجواهر» و «مجالس النفایس» و «زبدۃ التواریخ» و سایر تصنیفلر اشتغالیدین هم اول حضرت دعای دولتیغه، اوقاتیمنی صرف قیلدیم و بحمدالله انداق مرادلر کسب ایتیم کیم، مېنینگ ابنای جنسیم نینگ یوزیدن بیریکه میسر بؤلمه یدور و انداق مقصودلرغه یتیم کیم، الر کیم مېندېک، یوز، بلکه مینگ قوللری بار اپردی، بیری نینگ ساغری آرزو سی مېنگه نشاط یتکورگن می بیله تؤولمیدور...»²³

علیشبرنواپی وفاتی

(هجری 906 ییل، جمادی الاول / میلادی 1501 ییل، دسمبر آیی) نینگ اخیر

– مؤلف نینگ «سۆز ایپاری» ناملی شعر تؤولمیدن.²²

23- خزاین المعانی (غراب الصغر)، دیباچه، نوایی، (38 بېت) نوایی، علیشبر، نورالله آلتای اهتمامی بیلن، جهانی همکارلیکلر مالی یاردمی بیلن، قویاش 1385 ییل، مالیزیا.

لریده، سلطان حسین بايقرا آسترآباد یوریشیدن کبیین، هراتگه قره ب یؤل آلهدی. بو خیرنی ایشیتگن علیشېرنوایی، بیر قطار دولت ارکانلری، عالمرو و فاضل کیشیلر بیلن، جمادی الآخر آی نینگ یتینچی کونیده هراتدن چیقوب «پریان» رباطیده بؤلهدیلر. ابرته سی «پایاب» رباطیده قالب، سلطان حسین میرزا نی کوتیب تورهدیلر. شوکون نینگ اؤزیده، سلطان حسین میرزا نینگ «امیرولی بیگ»²⁴ رباطیگه کپلگنی خبری یتیب کپله-دی. ابرته سی امیرعلیشېرنوایی و سفر همراهلری امیرشاه رباطی تمان جؤنهیدیلر. اوزاقدن سلطان نینگ محفه (تخت روان)ی کورینگچ، میر علیشېرنوایی اؤز یانیده گی یؤلداشلیری بیلن، سلطان تمان باره یاتگن حالده، اونینگ وضعیتیه اؤزگیش پیدا بولیب، یانیده تورگن خواجه شهاب الدین عبدالله گه، میندن خبردار بولگین دپه، ایتهدی.

بیت

وعدۀ وصل چون شود نزدیک آتش شوق تیزتر گردد

شو پیتده، سلطان حسین بايقرا نینگ «تخت روان»ی هم یقینلشیب قالهدی. امیر علیشېرنوایی آتدن توشیب، عزیز دوستینی قوچیب آلیش نیتیده ابدی. بیراق اونینگ وضعیتیه یمانلشیب باره یاتگنینی بیلگن خواجه شهاب الدین عبدالله و مولانا جمال الدین، امیر نوایی نی آتدن توشیریب، قؤلتیقلب آلهدیلر. بو احوالنی کورگن سلطان حسین بايقرا، تخت رواندن توشیب، دوستی علیشېرنوایی گه قره ب یورهدی. امیر علیشېرنوایی، سلطان حسین کؤکره گیگه باش قویگچ همان حرکتدن و تیلدن قالهدی. نوایی نی محفه (تخت روان) گه یاتقیریب، شهر تمان یؤل آلهدیلر. یؤلده طبیبلر نینگ هر قندهی سعی و تلاشلیری نتیجه سیز بؤلهدی. و شهر نینگ حاذق طبیبلری، اوچ کونگچه، اونینگ یانیده بولیب ساغھلیشی اوچون اورینه دیلر. بیراق اولر نینگ برچه حرکتلی اثرسیز بؤلهدی. بو واقعه

24 ایریم منیغلرده امیرشاه.

دن کۆپ خفه بۆلگن سلطان حسین میرزا، آغیر احوالگه توشگن وضعیتی، مکارم الاخلاق کتابیده به تفصیل آیتیلگن.

امیر عالیجاه اوچ کون دوامیده، اولیم بیلن کۆره شه دی. اما معالجه لر برچه سی دردگه تبگمی قاله دی. نتیجه ده سۆزملکی نینگ خاقانی، دین و دولت اربابی، خلق حامیسی و سلطان حسین نینگ بیرگه اؤنیب - اؤسگن عزیز دوستی و فکرداشی جمادی الآخر آیی نینگ اؤن ایکی سیده، یکشنبه کونی تانگیده، عالمدن کۆز یومه دی. انالله و انالیه راجعون.
قطعه

در این دقیقه بمانند جمله حکما	که آدمی چه کند با قضای کن فیکون
فروغ نبض چوشد منحرف ز جنبش اصل	به لای عجز فرو رفت پای افلاطون
صلاح طبع چو سوی فساد روی نهاد	بماند بیهوده در دست بو علی قانون
	(مکارم الاخلاق، 159 بیت)

نظم

ز مژگان دم به دم خوناب می ریخت	مگو خوناب، خون ناب می ریخت
ز بس بالا گرفت آن روز فریاد	صدا در گنبد فیروزه افتاد
نظم	(مکارم الاخلاق، 163 بیت)

خون شفق از دیده گردون بچکید	مه روی بکند و زهره گیسو برید
شب جامه سیه کرد، در این ماتم و صبح	برزد نفس سرد و گریبان بدرید
	(مکارم الاخلاق، 163 بیت)

جنازه نمازی اپسه هرات عیدگاهیده اؤقیلیب، کبیین اؤزی قوردیرگن جامع مسجدی یانیده شو مقصد اوچون قوریلگن گنبد آستیگه حرمت بیلن تۇپراققه تاپشیریله دی. روحی شاد بۆلسین.

اوشبو مونگلی حادثه اوچون، زمان شاعرلری بو حضرت وفاتی مناسبتی بیلن «تاریخ ماده» لرینی یازگنلر.

امیرصدرالدین ابراهیم امینی دن:

میر دین پرور علیشیر آنکه بود
در هدایت هادی راه هُدا
عاقبت زین تنگا آمد به تنگ
از جنان پرسیدمش تاریخ فوت

عقل و رأیش ملک و ملت را پناه
در ولایت والی دینِ اله
شد سوی فردوس باصد عزّ و جاه
گفت رضوانش «ولایت انتباه»
(هجری 906)

خواندمیردن:

جناب امیر هدایت پناهی
شد از خارزار جهان سوی باغی
چو نازل شد انوار رحمت به روحش

که ظاهر از او گشت آثار رحمت
که آنجا شگفته است گلزار رحمت
بجو سال فوتش ز «انوار رحمت»
(هجری 906)

منبعلر

- 1 - امیرسخن علیشیرنویای، وکیل زاده اندخویی، غلامسخی، (118 - 129 بیتلر)، قویاش 1398 ییل، کاروان باسمه خانه سی، کابل.
- 2 - امیرعلیشیرنویای، حیاتی و فعالیتی، سراج الدینوف، شهرت، (169 - 120 بیتلر)، نشرگه تیارلاچی: پوهنمل احسان الله قوانچ، محبوب الله توران نظری آستیده، قویاش 1403 ییل، کابل.

علیشیرنویای نینگ استادلری، دوستلری و مصاحبلری

معلوم کیم، علیشیرنویای نینگ جیلی و خدا داد استعدادی بیلن تورکی و فارسی تیللریده، اوتیزدن کؤپراق بی تکرار منظوم و منثور اثرلر ایجاد ایتدی. او یاشلیکدن، شعر عالمیگه قدم قویدی و بیش یاشلریده شعر یازیشگه باشلب، (12 - 14) یاشلریده یاق،

بیتوک شاعرلر قطاریگه کیریپ، مضمونگه بای فلسفی - اخلاقی شعرلر یازدی. شو ترتیبده او، مکتب دوریده، اؤز درسلی یانیده شیخ فریدالدین عطار نینگ «منطق الطیر» منظوم اثریگه چوقور مهر قویپ، او اثر نینگ کؤپراق بیتلرینی حفظ ایتدی و اولغه یگنده، اوندن تأثیرلنیپ، «فانی» تخلصی بیلن تورکی تیلده «لسان الطیر» اثرینی خلق ایتدی.

نظم

چون کیچیک یاشتین منگا بؤلدی نصیب	نظم اداسیدا خیالاتیم غریب...
شعر هر صنفین که قیلدیم ابتدا	تورک الفاضلی بیله تاپتی ادا...
مهن که تورک الفاضلیگه ایلب شروع	نظم تاپدی طبع کلکیم دین وقوع...
چون سحاب طبعیم اؤلدی دُرفشان	نظمیمه اپردی نوایی دین نشان

(لسان الطیر، علیشبرنوی)

امیرالکلام علیشبرنوی، سلطان حسین بایقرامیرزا دهبانیده، رسمی و دولتی ایشلری یانیده، سؤز استادلری مقابلیده، اؤز قابلیتینی نمایشگه قؤیدی. شو بیلن بیرگه، بویوک مثنوی سرا نظامی گنجی پی پنجه سیگه پنجه اوردی. «طوطی هند» دهب لقب تاپگن تورکی نسب بویوک شاعر و بیتوک عالم امیرخُسرو دهلوی خمسه سیگه جواباً، تورکی تیلده سبر قیرره «خمسه» یره تدی.

اېمس بو خمسه لیکن پنج گنج بیل	هزاران نکته لر منتیگه شامل
شو باعث کیردی بحر بی کرانه	دېگی لر آنی گنج جاودانه

(مؤلف)

شونینگ دېک، استادی و پیری مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی ایزینی ایزلب، کم نظیر منظوم و منثور فلسفی - اخلاقی اثرلر ایجاد ایتدی. شونینگدېک او، لسان الغیب خواجه شمس الدین محمد حافظ، سؤز استادی خواجه مصلح الدین شیخ سعدی شیرازی و بیر قطار سؤز استادلری غزلریگه ابرگه شیب، نظیره لر یره تدی.

علیشبرنواپی «مجالس النفایس» تذکره سیده، فردوسی نینگ ملک الکلام، نظامی گنجیهیی نی قدوة المحققین و امیرخُسرو دهلوی نی سلطان الشعراء و امیرالامرا حضرت خواجه خُسرو دهلوی دهب خطاب اِبتهدی. او نینگ بویوک خمسه سرا استاد لرگه نسبتاً چوقور حرمتینی قوییده گی بیتلرده اُوقیمیز:

نظامه گنجیهیی حقیده

گنج یقین افسری نینگ گوهری
بحر بلاغت ارا درُ ثمین
سجده چاغی هیأت محراب انگا
خاطری گنجور و تیلی گنج ریز
خمسه دېما بلکه دېگیل پنج گنج
باتمانی تاشی گره خاک اولوب...
(خمسه نوایی، حیرت الابرار، 11 بیت)

... خیل فصاحت باشی نینگ افسری
کان فضیلت گهریغا امین
...کعبه اویدین بیر آچوق تاب انگا
گنجه وطن کونگی اینگ گنج خیز
فکرت میزانی بولوب خمسه سنج
کفه میزان انگا افلاک اولوب

امیرخسرو دهلوی حقیده

انگا لایق که بولغای اوستیدا تاج
کیم ایپاکدا یوگورسه گور پاک
انگا هر رهروی مگر خسرو
ایلابان اپلنی نظمی غا هندو
نظمی دین عالم ایچرا اوت سالیبان
بلکه اول شعله نینگ سمندری اول
نکته لار انجم سپهر نشین
بیر جهانی سپهر اراسیندا

هرثمین درُ مملکت گا خراج
سؤز یولین ایلا قطع ایتیب چالاک
بو یوگورماقده بولمایین پیرو
...دېما خسرو که هندوی جادو
...هرقچان خامه ابلگیگا آلیبان
عشق آتشگهی نینگ اخگری اول
نظمی رفعت ارا سپهر برین
هر ورق نظم دلگشا سیندا

لفظ جسمیدا جان معنی اول
هم سوادی جهان سوادی کبی...
(خمسه نوایی، سبعة سیار، 279 بیت)

نې جهانکیم جهان معنی اول
هم بناسی فلک نهادی کبی

مولانا جامی حقیده

همانا زنده پیل جامی اول دور
دېمیش لار زنده پیل حضرت آنی
صفا اهلی دور آنینگ دُرْد نوشی
چپکیب لاجرعه گرگردون ابرور جام
توتوب عالم نی عالم خالی اندین
کمالاتین اؤزیدېک بیر جهان بیل
سالیب ایگی جهان اهلی غا حیرت
جهاندا مسجد اقصی دې آنی...
(خمسه نوایی، شیرین وفرهاد، 90 بیت)

... محبت جامی درد آشامی اول دور
کوروب سرمست جام وحدت آنی
چو اول می دردیدین بؤلیمیش خروشی
می تحقیق ایتار حالتدا آشام
بؤلوب ظاهر فنا تمثالی اندین
...اؤزین خود بیر جهان بیکران بیل
جهان ایچرا جهان کیم تاپتی مکت
جهان یوق عالم کبری دې آنی

بویوک متفکر شاعر علیشېرنوایی، اوشبو بې مانند اثرلری بیلن، تورکی تیل مقامینی،
کؤک تاقیگه قَدَر کؤتردی. او «محاكمة اللغتين» ناملی بویوک علمی اثری بیلن تورکی
تیل نینگ، فارسی تیلگه اوستینلیگینی، آچیققلب بېردی. و طوس پیری ابوالقاسم فردوسی،
اؤتیز ییلده یازگن «شاهنامه» سینی، فرصتیم بؤلسه، اؤتیز آیده یازردیم دېبه برالله اعلان
قیدلی.

بو بې تکرار سېما نینگ ذکا بیلیمدان، یبتوک ذواللسانین شاعر و بویوک دولت اربابی
بؤلېب چیقیشیگه نیمه لر سببچی دېگنده، اونینگ اونیب اؤسگن محیطیده شعرگه اعتبار
قره تیلیشی، اجدادلردن میراث بؤلېب، اؤتیب کېلگن شاعرلیک فضیلتلری، شونینگدېک،
عایله فزاسی، یعنی آته سی و تاغه لری نینگ شعریت، علم و معرفتگه نسبتاً چوقور

قیزیقیشی، عین حالده، تېموریلر سالاله لری، اینیقسه سلطان حسین میرزا بایقرا نینگ علم و معرفتدن هر تمانلمه حمایتی و شولرگه اؤخشش دلیل لر دېسه تۇغری کېلهدی. بولر یانیده، امیرعلیشېرنوایی نینگ اؤز فطری استعدادی و بو حضرت نینگ هم صحبتلری، استادلری و شعریت نینگ بویوک و ممتاز نماینده لری نینگ نقشی هم جوده کتّه ابدی. بیز بو مسئله نی علیشېرنوایی نینگ هر بیر ایجادیده یققال کؤره آله میز. دېمک او، هر بیر منظوم و منثور اثری نینگ باشیده، اؤرته سیده یا ده سؤنگگیده، استادلریگه حرمت کؤرکوزگن و اولر نینگ روحانی، علمی، ادبی و اجتماعی شخصیتلریگه حرمت و اعزاز بیلن باققن و اولرگه آتب عجایب مدحیه لر یازیب، خاطرله کونلریدن یاد اېتگن. اولردن تشقری، علیشېرنوایی بیلن استادلری، مصاحبلری و یقین سرداش دوستلری اؤرته لریده کؤپلېب منظوم و منثور مکاتبه لر موجود لیگی منبعلرده قید اېتیلگن. علیشېرنوایی اؤز تذکره سی «مجالس النفایس» ده کؤپراق بو تۇغریده تۇخته لیب اؤتگن. او اوشبو کتابی نینگ کؤپراق مجلسیده متقدم و چاغداش شاعر و عالم دوستلری و مصاحبلری نینگ کلام نمونه لری بیلن به تفصیل تانیتگن و اولر بیلن اؤز ارا مناسبتلرینی گؤزل عباره لر و فصیح بیتلرده بیان اېتگن.

دېمک شونده ی اېکن، اثر نینگ اوشبو قسمیده، امیرعلیشېرنوایی نینگ استادلری، یقین دوستلری و صمیمی مصاحبلری حقیده آز هم بۇلسه معلومات بېره میز. بیرینچیده، نوایی نینگ اېنگ یقین دۇستی و استادی کیم بۇلهدی دېگنده فقط گینه او بیلن بیر یېرده اونیب اؤسگن اؤرتاغی و صنفداشی سلطان حسین میرزا بایقرا و حرمتگه سزاوار استادی مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی علیه الرحمه بۇلگن. نوایی کؤپراق اثرلریده عزیز دوستی سلطان حسین بایقرا دن آت توتگن.

* ایتیب اؤتیلگندېک، علیشېرنوایی نینگ استادی، هم پیری حیثیده تانیلگن بویوک ذات مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی دیر. نوایی «خمسة المتحیرین» اثرینی بو مبارک

ذاتگه بغیشلب یازگن. شونینگدېک مولانا جامی هم کؤپراق اثرینی، شاگردی علیشبر نوایی گه بغیشلب ایجاد اېتگن. قاله وېرسه بو ایگی بویوک شخصیت اؤرته سیده منظوم مکاتبه لر یازیلگن. در حقیقت، عبدالرحمان جامی، نوایی گه استاد مقامیده بؤلگن دوستی ابدی. نوایی، جامی نی طریقت اېلی نینگ امامی، مجتهد عالم و شیخ الاسلام، کاشف اسرار ربانی و حضرت مخدومی لقبلی بیلن یاد اېتگن. علیشبرنوایی «خمسة المتحیرین» ده مولانا جامی حقیده مونده ی یازدهدی:

«شیخ الاسلامی مولانانورالدین عبدالرحمان جامی قدس الله روحه، الار وصفیدا خامه تیلی لال و تیل خامه سی شکسته مقال دور. بیل لار تقریر قیلسه و قرن لار تحریر سرعتی بیله بیتیلسه، اولچه حقی بار، وصف لاری نینگ ادا تاپماغی متعسر دور و تعریف لاری نینگ بیانغه کېلماکی متعذر....»²⁵

علیشبرنوایی «خمسة المتحیرین» دن تشقری، کؤپراق اثرلریده مولانا جامی دن آت توتگن. مولانانورالدین عبدالرحمان جامی نینگ نوایی گه نسبتاً دنیا قرهشی و دیدگاه سی، قاله وېرسه اونینگ ایجادیکه کته تأثیر قالدیرگن. علیشبرنوایی نینگ اؤزی: «اول رسایل و کتب تعدادی کیم، فقیر الر خدمتیده تعلیم و استفاده یوزیدین اؤقوبمېن، اول، الر بیتینگن «قافیه» رساله سی دور کیم، ینه «معما» نینگ ایکینجی رساله سی دور کیم، «حلیه حلل» دین سؤنقراق بیتیلیب دور. ینه هم الر نینگ «عروض» رساله سیدور» دپه یازدهدی. شونینگدېک، علیشبرنوایی، تصوف علمی و وحدت الوجود تعلیماتلرینی هم مولانا جامی حضوریده کسب اېتگن....

25- نسایم المحبه من شمایم الفتوه، (375 بېت)، نوایی، علیشبر، حمیدخان اسلامی اهتمامی بیلن، میلادی 2011 ییل، تاشکېت، اؤزبېکستان ریسپوبلیکه سی، فنلر اکادیمیة سی، ابوریحان بیرونی نامیدهگی شرق شناسلیک انستیتوتی نشریاتی.

علیشبرنواپی، فلکیات علمی، معما فنی، عروض علمی، قرآنکریم قرائتی، وحدت الوجود تعلیماتی، طبیات، شعریت، موسیقی و باشقه بیلیملرینی کیملر یانیده کسب ایتدی دېگنده، مولانایحیی سبیک، حافظ علی جامی، خواجه اوحد، شیخ صدرالدین رواسی، درویش منصور، سیدحسن اردشیر، خواجه یوسف برهان، خواجه فضل الله ابواللیثی، پهلوان محمد، و باشقه بیر قطار بویوک عالم و شاعرلر ناملری، کوز اؤنگیمیزده گوده لیب توره دی.

* علیشبرنواپی گه اینگ کتّه تاثیرات قالدیرگن بویوک عالمردن بیرته سی **مولانا شرف الدین علی یزدی** بؤلگن. امیرعلیشبرنواپی، یاشلیکده اؤز عایله سی بیلن عجم عراقیگه سفر ایتگنده، «ظفرنامه» تاریخی نینگ مؤلفی مولانا شرف الدین علی یزدی بیلن اونینگ زادگاهی «تفت» ده اوچره شگن و او اولوغوار عالم نینگ سؤراغلیگه معقول و قانیقیرلی جوابلر بېرگن. مولانا اونینگ حقیگه دعالر ایتگن. دېمک اونینگ صحبتلری، یاش علیشبرگه کتّه تاثیرات قالدیرگن.

شو ترتییده، علیشبرنواپی هرآتده، **ملک الکلام لطفی هروی** بیلن اوچره شگنده، اونینگ بیرغزلیگه، بوتون دېوانیمنی بعیشرلر اېدیم دېبه، مولانالطفی، نوایی نی تحسین ایتگن. علیشبر نوایی اؤز تذکره سی «مجالس النفایس» ده مولانا لطفی حقیده قوییده گیلرنی یازگن: «مولانالطفی علیه الرحمه اؤز زمانی نینگ ملک الکلامی اېردی. فارسی و ترکی دا نظیری یوق اېردی. اما ترکی دا شهرتی کؤپراک اېردی و ترکیچه دېوانی هم مشهور دور و متعذر الجواب مطلع لاری بار... مولانا نینگ «ظفرنامه» ترجمه سیدا ایگی مینگ بیتدن آرتوق راق مثنوی سی بار...»²⁶

26- مجالس النفایس، علیشبر، نوایی، (72 بېت)، غنیوه، سویمه اهتمامی بیلن، س س ر فنلر اکادیمییه سی نشریاتی.

* **پهلوان محمد**، علیشبرنویای نینگ، یاشلیکدن بیرگه اولغهیگن دوستلریدن بیرى دیر. نوایی، اونى قیرق ییللیک قدردانیم دبیه خطاب اېتهدى و اونى «محرم اسرار نهانى» دېب اتهیدی. نوایی گه كۆره: اولرنینگ اؤرته سیده عموماً سر بؤلمه گن. او، پهلوانلیکدن تشقرى، زمانه سى نینگ مشهورلریدن بیرى بؤلېب، طبیات، شعریت و فلسفه نى یخشی توشونگن و بیتوک عالم بؤلگن.

* علیشبرنویای نینگ ییگیت لیک دوریدن، عمرى نینگ آخرلریگه قدر کته حرمتگه سزاوار دوستلریدن بیرى «**شیخیم سهیلی**» بؤلگن. علیشبرنویای اونى «بارعزیز» دېب یاد اېته دى. مجالس النفايس ده: «اولدین اخیرگچه فقیر بیله التفات و اتحادى كۆپ» دېب یازگن. علیشبرنویای اونگه بیرته «ساقینامه» هم یره تگن.

* خراسان ملكى نینگ فاضلى و كۆپ ییلیملر و فنلر اېگه سى قاله وېرسه صنایع و عروض ده كم بدیل انسان **مولانا یحیی سبک**، معما فنیده، علیشبرنویای استادى بؤلگن. نوایی تذکره سى «مجالس النفايس» ده مولانا درویش و قانع کیشى اېردى دبیه یازهدى: «بو فقیر عروض فنیدا واسطه بیلن مولانا نینگ شاگردى مېن» دېدی.

* علیشبرنویای استادلری قطاریده، **حافظ علی جامی**، دن هم ات توتیب اؤتگن. مجالس النفايس ده یازیشیچه: «فقیر هم نېچه سبق اؤقوبمېن، قبرى شیخ بهاوالدین عمر قدس سره نینگ حظیره سى ده دور.» در حقیقت، حافظ علی جامی، قرآنکریم قرائتیده، نوایی استادى بؤلگن.

* **خواجه يوسف برهان** موسیقی فنیده علیشبرنویای استادى بؤلگن. اونینگ اؤزى: «فقیر موسیقی فنیدا اینگ شاگردى مېن، كۆپراک اؤز شعریغه موسیقی باغلار اېردى....» دبیه مجالسده کبلیتره دى.

* استادلردین ینه بیرى شیخ صدرالدین رواسی دیر. بو شخص «وحدت الوجود» تعلیماتیده، علیشېرنوایی گه درس بېرگن. علیشېرنوایی اؤزی: «شکلی دل پسند و حقایق و معارف اېتماغی دلفریب اېردی. شریف صحبتیغه فقیر مشرف بۇلدوم...» دېیه یازه دی. * فلکیات علمیده، **خواجه اوحد مستوفی**، علیشېرنوایی استادى بۇلگن. نوایی نینگ اؤزی: «اؤز عصرى نینگ یگانه سى اېردى. کۇپراق علوم و فنون نى بیلور اېردى، به تخصص علوم غریبه نى، اما فلکیاتده شهرتى بار اېردى. بو فقیر اول بویوک وار صحبتیغه بیتر اېردى. کۇپ التفاتلری بار اېردى...» دېب اعتراف اېتگن.

* امیرعلیشېرنوایی مشهد ده تحصیل آله یاتگن زمانلریده، عرب عروضینی، **درویش منصور دن اؤرگندی**. اؤزی مجالس النفایس ده موندهی دېب یازهدی: «درویش منصور سبزوارلیک دور. درویش و پرهیزگار و مرتاض کیشی اېردى. کۇپراک اوقات صایم اېردى. عروض و صنایع دا مولانا یحیی سېبک شاگردى اېردى. ایکی عروض تصنیف قیلدی و مصنوع قصیده ایتیب دور... حقیر عروض نى درویش قاشیدا اؤقوب مېن و درویش قیرق بیله اېللیک یاش اراسیدا عالمدين اؤتتى و قبرى خواجه طاق دا دور.»

* **سیدحسن اردشیر**: علیشېرنوایی اونى آته خطاب اېتگن و اونگه کته حرمتی بار اېدی. مجالس النفایس ده شوندهی یازیلگن: «بو فقیرغه اتا مئابه سیدا اېردى. انداکیم میرزاییگ فرزند مئابه سیدا اېردى هم انگا و فقیرغه. بو فقیر ترک و سارت اراسیدا اندین تمام راق کیشی کؤرمايدورمېن. بیگیت لیکدا ظاهر علومین کسب قیلیب اېردى. اما فقیر جانبی غالب اېردى. تصوف دا طبعی خوب اېردى...»

* علیشېرنوایی نینگ اعترافیچه، او سمرقند ده بۇلگنده، ایکی بیل **خواجه فضل الله ابواللیثی** آلدیده سبق اؤقیگن. اؤزی نینگ مجالس النفایسیده یازیشیچه: **خواجه فضل الله ابواللیثی** سمرقند اکابری دین دور. فقیه ابواللیث اولادیدن دور. فقه دا آنی ابوحنیفه ثانی

دېرلار اېردی و عربیت دا ابن حاجب کفه سیدا توتارلار اېردی...فقیر ایکی ییل انینگ قاشیدا سبق اؤقودوم. آنچه التفاتی بار اېردی کیم فرزند دېر اېردی...».

نظام الدین علیشېرنوایی حیاتی نینگ رسمی و خصوصی دملریده کؤیلب یتوک عالمرو شاعرلر، دین و دولت اربابلری، معتبر علمی - فلسفی سېمالر بیلن یقیندن تانیشدی و اولر بیلن دایم علاقه ده بؤلدی و هیچ قچان اولرنی اېسیدن چيقرمه دی. نوایی اؤزی نینگ تورلی اثرلریده اولردن آت توتیب و اؤرته لریده گی بار صمیمی مناسبتلرینی، گؤزل متنلرده بیان اېتگن و خاطره لرینی یازگن. اثرینینگ بو قسمیده، اوشو یقین و صمیمی مصاحبلری و صحبتداشلیردن آت توتیب اؤته میز:

خواجه فضل الله، مولانا فصیح الدین صاحب دارا، مولاناشرېتی(هم مصاحبی و هم شاگردی)، مشهدلیک مولانا حاجی محمد، خوش صحبت و شیرین کلام شاعر و عین حالده سلطان حسین بایقرا نینگ صدراعظمی میرسربرهنه، مولانا یوسف بدیعی، علیشېر نوایی «معما شعرلری» نی بیگن مولانامحمدنعمت آبادی، بویوک مثنوی سرا، یوسف زلیخا، شمس و قمر و تیغ و قلم مناظره سی نینگ نظم رشته سیگه سالگن کیشی خواجه مسعود قومی، حافظ یاری، ابوالقاسم میرزابابر دوریده معظم صدر مولانا معمای، آسترآباد ده علیشېرنوایی بیلن بیرگه بؤلگن خواجه نظام الملک و خواجه افضل(خواجه فضل الله)، شیخ کمال تربتی، مولانا شمس الدین محمدبدخشی، مولانا عطاءالله اصیلی، خواجه حافظ دھدار، فصیح الدین محمدنظامی، شیخ بهلول، احمدحاجی بېگ(سمرقند حاکمی)، کمال الدین حسین واعظ الکاشفی، مولانا درویش علی، معما ژانری استادی میرحسین معمای، حافظ و خطاط حافظ محمد سلطان شاه، اخلاصیه مدرسه سی شیخی و قدسیه مسجدی امام خطیبی حافظ جلال الدین محمود، انیسی خوارزمی، غیجک، عود و قوبوز چالوچی استاد قُول محمدشېرغانی، مولانا سلطان علی مشهدی، مولاناقبولی، خواجه کمال الدین

عودی، مولانا مسعود شیروانی، مولانا نادری مروی، مولانا معمای، مولانا قبولی، خواجه حسن خضرشاه آسترآبادی، خواجه خاوند و باشقه لر.

بولردن تشقری، دایم سلطان حسین میرزا و امیرعلیشپرنوایی حمایتی آستیده اؤز قیمتلی اثرلرینی ایجاد اېتگن خواندمیر، میرخواند، مولانا بنایی، دولت شاه سمرقندی، استادکمال الدین بهزاد، میرک نقاش و... هم علیشپرنوایی تربیه سی آستیده یشب و بو حضرتگه یقین مصاحب بؤلگنلر.

امیرعلیشپرنوایی ایریم اثرلریده یاق بیر قنچه متقدم فارسی گوی و تورکی سرا استادلر شعرلرینی استقبال اېتگن و اولرنینگ شعرلریگه نظیره لر یازگن. جمله دن خواجه شمس الدین محمدحافظ شیرازی، مولانا جلال الدین محمدبلخی، شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی، ملک الکلام لطفی هروی، حیدر خوارزمی، شیخ فریدالدین عطار، شیخ کمال خجندی، سلمان ساوچی، فخرالدین عراقی، مولانا شهابی، میر سهیلی، خواجه سلمان، صاحب بلخی، مولانا کاهی، مولانا کاتبی، خواجه عصمت بخارایی، وحشی بافقی، بابا فغانی، نسیمی، سکاکی سمرقندی، یوسف امیری، خواجه حسن دهلوی، میر وفایی، سیفی ترک، سلطان حسین بایقرا، اتایی بلخی، انوری ایبوردی، کمال اسمعیل، ظهیر فاریابی، ابوالقاسم فردوسی طوسی، سنایی غزنوی، مقیمی، یقینی، امیری، گدایی و باشقه لردن آت توتیش ممکن.

علیشپرنوایی نینگ نظیره شعرلریدن اؤرنکلر:
جهاندین کبئی تشویش و مبادی امان کبلی

خلاق عیش اېتینگ بولکون، سرور جاویدان کبلی
(سکاکی سمرقندی)

سبونگیل ای کؤنگیل آخر که جسمینگ ایچره جان کبلی
قوان ای جان محزون کیم، حیات جاویدان کبلی

(علیشبرنویایی)

غرق اۆلدى یوزونگ خجلتیدین گل عرق ایچره

سرگردی قویاش باقتی چو اول صنع حق ایچره

(لطفی هروی)

مشکین خطینگ اول یوز کبئی گلگون ورق ایچره

تون عنبری گویا که چالیبتی شفق ایچره

(علیشبرنویایی)

باغ ارا دى شدتى بیرله فزاسی قالمه میش

گل بیله بلبل نی هم برگ و نواسی قالمه میش

(یوسف امیری)

مینگه اېمدى سرو ایله گل مدعاسی قالمه میش

سرو بۇیلیق گل جبین لرنینگ هواسی قالمه میش

(علیشبرنویایی)

اول پرى غایب بۇلور کۆزدین نی تدبیر اېتکه مېن

جان اویى ایچره مگر نقشینی تصویر اېتکه مېن

(گدایی)

عارضینگ نقشین کۇنگیل لوحیده تصویر اېتکه مېن

بۇلمسه تقدیر انى کورمک نی تدبیر اېتکه مېن

(علیشبرنویایی)

اول پریوش زلفیدین دېوانه بۇلدیم عاقبت

کۇرگیل اېمدى خلق ارا افسانه بۇلدیم عاقبت

(حافظ خوارزمی)

آه کیم اول آشنا بیگانه بۇلدى عاقبت

هجریدین بیخودلیغیم افسانه بؤلدی عاقبت

(علیشبرنویای)

یار باریب قؤیدی بو جانگه داغ فرقت ای رفیق

کؤنگلومه کار اېتمه سین مو درد و غربت ای رفیق

(شاهی)

کیم که وصلی ایچره باقسنگ شمع الفت ای رفیق

کؤز توت اول شمع اؤتیدین یوز داغ فرقت ای رفیق

(علیشبرنویای)

ما چو دادیم دل و دیده به طوفان بلا

گو بیا سیلِ غم و خانه ز بنیاد ببر

(حافظ)

خانهٔ توبه چو بنیاد نه‌ادیم به ورع

سیل می گو رو این خانه ز بنیاد ببر

(فانی)

علیشبرنویای، «فانی» تخلصی بیلن ایجاد اېتگن فارسی دېوانیده، امیر خسرو دهلوی،

حافظ شیرازی و شیخ سعدی گه بؤلگن حرمتینی قوییده‌گی بیتیده بیلپب آله سیز:

خسرو و حافظ تورا فانی اگر هادی اند پیروی جامی ات هست به وجه حسن

علیشبرنویای، سؤز استادلریدن پیرولیک قیلش، دعوی هم اېمس و خودبین لیک هم

حسابلنمه یدی، چونکه اولر برچه سی کؤنگیل اهللری دیرلر دپیدی، قوییده‌گی بیتلر گه

اعتبار قره‌تینگ:

تتبع کردن فانی در اشعار   نه دعوی و نی از خودنمایی است

چو ارباب سخن صاحب‌دلانند   مرادش از در دل ها گدایی است

شرق شناس بلاشی نینگ یازیشیچه: نوایی نینگ نظامی، عطار، امیرخسرو و جامی اثرلریگه جواب طریقه سیده یازگن نظیره داستانلری عادی بیر ترجمه یا که تقلید اېمس؛ بلکه اؤزیگه خاص علمی، بدیعی، تاریخی اهمیتگه اېگه بؤلگن اورجینل و سوچه اثرلر دیر. برتلس هم نوایی «لسان الطیر» اثری نینگ یوکسک مهارت بیلن یازیلگنینی تاکیدلهیدی.

«لسان الطیر» بیرله ایزلهدی «عطار» اسلوبین

بو گون اوشبو اثر تاریخیمیزدن کتّه برهان دیر

(مؤلف)

علیشبرنوایی اؤز اثری «محبوب القلوب» ده سؤز استادلرینی حرمتلب، دیدی:

«ینه اول اولیای آگه و مشایخ و اهل الله بارکیم، بولرغه تتبع قیلیب دورلر و بولر کلامی اداسین و حقایق معناسین مستحسن بیلیب دورلر. بو خیل دور حقیقت طریقی نینگ سخنوری، بلکه کیمیگری و کبریتِ احمری. یینه بیر جماعت دورلر کیم، حقیقت اسرارینه مجاز طریقین محصول قیلیب دورلر و قلم لری بو اسلوبده مرطوب اېتوب دور لر. انداق که، معانی اهلی نینگ نقطه پردازی شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی و عشق اهلی گروهی نینگ پاکبازی و پاک رویی امیرخسرو دهلوی و تصوف و دقت مشکلاتی نینگ گره گشایی شیخ ظهیرالدین، سنایی و فرید اهل یقین شیخ اوحدالدین و معانی اداسی غه حافظ، شمس الدین محمدالحافظ...»

علیشبرنوایی، بویوک خمسه نویس استاد لری نینگ هر بیرینی بیر اولکه حکمداری دېب کورستیب، اؤزینی تورک دنیاسی نینگ خاقانی دېب انگلتهدی. اونینگ قوییدهگی بیتلری، بونگه اشاره دیر:

نظامی آلسه بر دع بیرله گنجه   قدم روم اهلیغه هم قیلسه رنجه
چپکیب خسرو دغی تیغ زبان نی   یوروب فتح ایله سه هندوستان نی

یانا جامی عجم ده اورسه نوبت عربدا داغی چالسه کؤس شوکت...

ینه:

کۈنگیل بیرمیش سۈزومگا تُرک جان هم نه یلغوز تُرک بلکه ترکمان هم
 نې ملک ایچرا که بیر فرمان یوباردوم ایننگ ضبطیغه بیر دېوان یوباردوم
 (خمسه، 269 ببت، تاشکینت چاپی)

منبعلر

1 - دېوان امیرعلیشبرنواپی (فانی)، همایون فرخ، دکتور رکن الدین اهتمامی بیلن، قویاش
 1375 ییل، تهران.

2 - امیرعلیشبر، حیاتی و فعالیتی، سراج الدینوف، شهرت، نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله
 قوآنچ، محبوب الله توران نظری آستیده، قویاش 1403 ییل، کابل.

3 - علیشبرنواپی، چپتینداغ، یوسف، الفبا اۈزگرتیروچی: محمدحسن تۆلقین، خراسان باسمه خانه
 سی، قویاش 1395 ییل، کابل.

4 - خمسه نواپی، تاشکینت آفیسیت چاپی، هجری 1323 ییل.

سلطان حسین بايقرا

سلطان حسین میرزا بايقرا (هجری 842 ییل) هراتده توغیلیب، (هجری 911 ییلی،
 دوشنبه کونی، 11 ذی الحجّه) او شهرده وفات اېتگن. آته سی غیاث الدین منصور، بايقرا
 میرزا نینگ اۈغلی و عمرشیخ میرزا نینگ نبیره سی و صاحبقیران امیر تېمور نینگ چپوهره
 سی دیر. سلطان حسین بايقرا اندیجان زادهگان خضر اۈغلان نینگ قیزی «ملکت آقا»
 دن توغیلگن. سلطان حسین نینگ کتّه جدّی عمرشیخ میرزا، اندیجانده یشب، آته
 سی صاحبقیران امیرتېمور تمائیدن امپراتورلیک نینگ شمال شرقی حدود لرینی
 باشقرگن. (هجری 794 / 1392 ییل) امیرتېمور ایرانگه یوریش اېتگنده، عمرشیخ میرزا
 هم او بیلن بیرگه ابدی. امیرتېمور (هجری 795 / 1392) ییلده مظفری لرنی مغلوبیتگه
 اوچره تگنده، فارس پایتختی (اصفهان) نی اېگلب، او یبرنی فرزندى عمرشیخ میرزا گه

تاپشیره دی. عمر شیخ میرزا هم شیراز نی اؤز پایتختی ایتیب تنلهیدی. عمرشیخ میرزا نینگ خانواده سی، تورکستان حدودلریدن ایران شهرلریگه کوچگنده اونینگ اؤغلی «اسکندر میرزا» (9 - 10) یاشر باله بؤلگن و ایکینچی اؤغلی «بايقرا میرزا» اېسه اېمیزه کلی (سوتده گی) باله اېدی. شرف الدین علی یزدی نینگ یازیشیچه: عمرشیخ میرزا شیراز ده بیر ییل تورر- تورمس، آته سی امیرتېمور تمانیدن، سوریه یؤلیده گی «دیاربکر» گه کومک اوچون چقیریلده دی. عمرشیخ میرزا اېسه، ایکینچی خاتینی «ملکت آقا» دن توغیلگن اؤغلی اسکندر میرزا نی اؤز جایگه قۇیب، تۇنغیچ اؤغلی پیرمحمد بیلن آته سی امیرتېمور نینگ یانینگه جۇنب کېته دی و (هجری 796 / 1394 ییل، ربیع الاولی ده) تۇستدن، کردستانده گی «مختصری» قلعه سی دېوارلری یانیده مناره دن آتیلگن اۇق دن اۇله دی و آته سی امیرتېمور نینگ فرمانینگه کۇره، جسدی، وقتینچه لیک شیرازده- گی «اریتی» قبرستانینگه قۇییلده دی. کېیینچه لیک جسدی شهر سبزگه آیب باریلیب، کۇمیلده دی و فارس مملکتی نینگ اختیاری اېسه عمرشیخ میرزا نینگ کته اؤغلی پیرمحمد گه تاپشیریلده دی. امیر تېمور، سیاسی پراگنده لیک نینگ آلدینی آلیش اوچون، عمرشیخ میرزا اؤلگنیدن کېیین او نینگ خاتینی «ملکت آقا» نی، اؤزی نینگ کیچیک اؤغلی شاهرخ میرزا گه نکاحلب بېره دی. میلادی 1410 ییلی، عمرشیخ میرزا نینگ کته اؤغلی پیرمحمد هم عالمدن اۇته دی. شیراز اېسه اسکندر میرزا قۇلیگه اۇته دی. او اؤز اوکه سی «بايقرا میرزا» بیلن بیرگه همدان دن شیراز گه کۇچیب اۇته دی. میلادی 1412 ییلی اسکندر میرزا فارس و عجم عراقینی مستقل روشده باشقره دی و بايقرا میرزا اېسه هرات حکمداری شاهرخ میرزا (منبعلرگه کۇره آته سی ملکت آقا نینگ مصلحتی بیلن) تمانیدن، عجم عراقی گه حکمدار ایتیب تعین لنده دی. دېمک علیشېرنوایی نینگ آته باباسی «ابوسعید چنگ» هم بايقرا میرزا خاندانیده امیرالامراء لوازمیده ایش آیب بارگن. سام میرزا، علیشېرنوایی نینگ باباسینی «ابوسعید بېگ» دېب یازگن. بوندن معلوم بۇلیشیچه،

ابوسعید بېگ، بايقرا میرزا گه یقین کیشیلردن بؤلگن. شو نینگ اوچون هم ابوسعید، بايقرا میرزاگه اېمکداش (کؤکلداش) بؤلگن بؤلشی احتمالدن اوزاق اېمس. شو باعثدن او (ابوسعید) دايم بايقرا میرزا یانیده بؤلگن. کبیینچه لیک، شاهرخ میرزا و شهزاده لر ارا تارتیشوولر یوز بېرگنی اوچون، بايقرا نی قندهار گه سورگون قیله دی. قندهار ده حکم سوره یاتگن قیدو میرزا، قندهار حکومتینی، ایکی ییل، بايقرا بیلن بیرگه آلیب باردی. ایکی ییل اوتر - اؤتمس بايقرا میرزا بیلن قیدو میرزا اؤرته لریده هم کبلیشماوچیلیک لر یوز بېره دی. شاهرخ میرزا، بايقرا میرزا نی قندهار دن سمرقند گه سورگون قیله دی. بايقرا نینگ کبیینگی احوالی و حیاتی حقیده معلوماتلر بیزگچه یېتیب کېلمه گن. (ایریم منبعلرده بايقرا میرزا، شاهرخ میرزا تمانیدن اؤلدیریلگن دېیلگن). برتلس نینگ یازیشیچه، علیشېرنوایی نینگ باباسی ابوسعید بېگ قندهارده بايقرا میرزا نینگ صداقتلی ملازمی صفتیده ایش آلیب بارگن.

ایریم منبعلرگه کؤره، بايقرا میرزا نینگ عایله سی ممکن سمرقند گه کېتمه گن بؤلسه. میلادی 1417 ییلی، شاهرخ میرزا نینگ اؤغلی سېورغتمیش (ملکت آقا و شاهرخ میرزا دن بؤلگن فرزند) آته سی تمانیدن کابل و غزنی شهرلریگه، حاکم اېتیب تعیین لنگنده، بايقرا میرزا نینگ آنه سی ملکت آقا بیلن کابلگه کوچیب کېتگنلیگی قید ایتیلگن. سېورغتمیش میرزا (هجری 830 محرم آی / 1426 نوامبر آیدیه) وفات اېته دی. آنه سی ملکت آقا (هجری 1440/844) ییلی گچه حیات بؤلگن و بايقرا میرزا اېسه سمرقند گه جؤنه تیلگندن سؤنگ، او (ملکت آقا) اؤز نبیره لری (غیاث الدین منصور و محمد) نی سمرقند دن کابلگه تېله تیب اولرگه باش پناه بؤلگن لیگی احتمالگه یقین.

بايقرا میرزا نینگ اؤغلی **غیاث الدین منصور** اؤز بی بی سی ملکت آقا حیات وقتیده، امیرتېمور نینگ قیزیدن توغیلگن سلطان حسین بن امیرمحمد بن امیرموسی نینگ قیزی (فیروزه بېگیم) بیلن اوپلنگن. فیروزه بېگیم دن اېسه، «بايقرا، آگه بېگیم و حسین»

توغیلگن. ملکت آقا نینگ اؤزی کابله وفات ایتگن، جسدی بلخ گه کبلیتیریلیب اؤزی قوردیرگن مدرسه ده دفن ایتیلگن. دېمک حسین بايقرا اېسه (هجری 842 / 1443) ییلی هرات نینگ شمال شرقی تمانیده گی ملکت آقا گه تېگیشلی «دولت خانه» ناملی قۇرغانده توغیلگن.²⁷

ظھیرالدین محمد بابر نینگ «بابرنامه» ده یازیشیچه:

«سلطان حسین بايقرا ولادتی سېکیزیوز و قیرق ایکی دا هری دا شاهرخ زمانیدا اېدی. سلطان حسین میرزا ابن منصور ابن بايقرا ابن عمرشیخ ابن امیر تېمور بېگ نینگ نبیره سی. سلطان حسین میرزا، میرانشاه میرزا نینگ هم نبیره سی بۇلور اېدی. سلطان حسین، کریم الطرفین اېدی. اصیل پادشاه اېدی. بیر توقان ایگی اۇغول، ایک قیز اېردیلار: بايقرا میرزا و سلطان حسین میرزا، اکا بېگیم و ینه احمدخان آغان قیز بدکه بېگیم.

بايقرا میرزا، سلطان حسین میرزا دین اولوق اېدی. نؤکری اېدی. ولی دېوان باشیده حاضر بۇلماس اېدی. غیر دېوان دا بیر تۇشک دا اۇلتورولار اېدی. اپنی سی بلخ ولایتی نی بېریب اېدی. نېچه ییل بلخ ته حکومت قیلدی. اۇچ اۇغلی بار اېدی: سلطان محمد میرزا و سلطان ویس میرزا و سلطان اسکندرمیرزا.

اکا بېگیم، میرزا نینگ اېگاجاسی اېدی. میرانشاه نینگ نبیره سی سلطان احمدمیرزا آلیب اېدی. بیر اۇغلی بار اېدی کیچیک میرزا آتلیق. بورونلار تعایی سی غه ملازمت قیلور اېدی. سۇنگرا سپاهی لیقنی ترک قیلیب، مطالعه غه مشغول بۇلدى. دېرلار کیم دانشمند بۇلوب اېکاندور. طبع نظمی هم بار اېکاندور. بو رباعی انینگ دور:

عمری به صلاح می ستودم خودرا در شیوه زهد می نمودم خودرا

27 - امیرعلیشیر، حیاتی و فعالیتی، (8 - 13 بېتلر) «سراج الدینوف، شهرت، نسرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قوانچ، محبوب الله توران نظری استیده، قوباش 1403 ییل، کابل.

چون عشق آمدکدام زهد و چه صلاح المنة لله آزمودم خودرا

شکل و شمایل

قییق کوزلوق، شبراندام بۇیلوق کیشی ابدی. ببلیدن قویی اینچکا ابدی. با وجود کیم اولوق یاش، یاشاب، آق سقالیق بۇلوب ابدی؛ خوش رنگ، قیزیل یاشین ابریشمینه کییار ابدی؛ یا قلیاق. احياناً عید لاردا کیچیک سه پیچ دستارنی یاب - یاس، نمایان چیرماب، قرقره اوتاغه سی سانچیب؛ نمازغه بارور ابدی... شجاع و مردانه کیشی ابدی. بارلار اوزی قیلیچ بیتکوروب دور، بلکه هر معرکه دا بارلار قیلیچ بیتکوروب دور. تپموربیک نسلیدین هیچ کیم معلوم اہماس کیم سلطان حسین میرزاچه، قیلیچ چاپمیش بۇلغای. طبع نظمی هم بار ابدی. دہوان ترتیب قیلیب ابدی. تورکی ایتور ابدی. تخلصی حسینی ابدی. بعض بیتلاری یامان اہماستور؛ ولی میرزا نینگ دہوانی تمام بیر وزندا دور... **اوغیل لاری:** میرزا بدیع الزمان، شاه غریب میرزا، مظفرحسین میرزا، ابو تراب میرزا، محمدحسین میرزا، فریدون حسین میرزا، حیدرمیرزا، محمدمعصوم میرزا، فرخ حسین میرزا، ابراہیم حسین میرزا، ابن حسین میرزا، محمدقاسم میرزا (باشقه بیر منبعده، ابوالمحسن میرزا هم سلطان حسین بايقرا نینگ اوغلی دبییلگن. مؤلف)

اونینگ قیزلری: سلطان بیگیم، کیچیک بیگیم، بیگا بیگیم، فاطمه سلطان، بیگا سلطان بیگیم، آباق بیگیم، لطیف سلطان.»²⁸

میرزا حیدر دوغلات نینگ یازیشیچه، «... میرزا سلطان حسین از نبایر میرزا جهانگیر ابن امیرتیمور است. از وی تا امیرتیمور، از اجداد وی هیچکس را سلطنت میسر نشده است. اما این میرزا سلطان حسین به ضرب شمشیر و قوت اجتهاد بعد از انواع شداید

28- بارنامه، باب، ظہیرالدین محمد (190 - 196 بہنلر)، چاپگہ تیارلاوچی: رحیم ابراہیم، نشر اپتووچی: تعلیمی انتشارات مؤسسہ سی، قویاش 1401یل . مزار شریف.

چندین ساله، خراسان را گرفت. مدت چهل و هشت سال به استقلال در تخت هرات در چار حد خراسان پادشاهی کرد و در تربیت صفوف طوایف عالم کوشیده به اینجا رسانید که در هر صنفی از اصناف عالم، یک دو ماهر عالم گیری پیدا شد که در اول و آخر مثل او نبود.»

سلطان حسین بایقرا میرزا، عزیز دوستی علیشبرنویایی بیلن میلادی 1382 ییلی، معرفت پرورش شاه ابوالقاسم بابر نظری آستیده پرورش تاپدی. کبیینچه لیک علیشبر نوایی علم و معرفت و دیوان ایشلری بیلن شغلنگن بؤلسه، سلطان حسین بایقرا میرزا اېسه آته - بابالری نینگ اېزلرینی اېزلب، فرمانروالیککه یوز اوگوردی. سلطان حسین میرزا، ابوسعید میرزا هرات تختیگه تیه نگندن سؤنگ، او شهزاده آرقه لی نېچه مدت زندانگه تشلندی و زنداندن قاچیب مرو شاه جهانگه باردی. او هجری 861 ییلی، نسا، باورد و گرگان شهرلرینی قؤلگه کیریتدی. علیشبرنویایی مشهد، هرات و سمرقند ده تحصیل آلیب یوریگن پیتیده، سلطان حسین چیریک ییغیب، بیر کته کوچگه اېگه بؤلدی. سلطان حسین گرگان و بیر قطار شهرلرینی باسیب آگندن کبیین، آسترآباد نی اؤز پایتختی ایتیب تعیینله دی و ابوسعید میرزا بیلن آلیب بارگن جنگده، اوندن ییمرولیب، خوارزم بیابانلریگه چپکیندی و آز مدتدن سؤنگره قیته دن آسترآباد نی قؤلگه کیریتدی. سلطان حسین میرزا (هجری 873 / 1469 ییلی) اوزون حسن آق قویونلی حمایتیده، هراتنی باسیب آلیب، او بیرده تمبوریلر بویوک امپراتورلیگینی بنیاد قؤیدی. اونینگ دوری، خراسان تاریخیده اېنگ پارلاق دور لردن سنهله دی. سلطان حسین بایقرا شاعرلر، دانشمندلر و هنرمندلر حامیسی اېدی. او، قیرق بیل حکومتی دوریده، اولوغ شاعر و دولت اربابی امیرالکلام نظام الدین میر علیشبرنویایی بیلن هراتنی علم و هنر مرکزیگه آیلنتیردی. سلطان حسین بایقرا میرزا، اؤز حکومتی دوریده و اوندن ایلگری هم کؤپینچه رقیبلری جمله دن، ابوسعید میرزا نینگ اؤغیللری سلطان احمد میرزا و محمود میرزا، اوزون حسن آق قویونلی و بیر قطار شهزاده

لر و اؤز اؤغیللری بیلن جنگلر آلیب باردی و کؤپراق اوروشلرده دشمنلریگه غلبه قازاندی. او هراتنی تصرف اېتگنیدن کېبین، سمرقند ده تحصیل آلیب تورگن دانشمند شاعر و عالم و یاشلیکدن بیر یېرده اؤنیب اؤسگن یقین دوستی، علیشېرنوایی نی بیر نامه و فرمان نامه آرقلی هراتگه چقیریب، بیرینچیده عزیز دوستی نوایی گه مھردارلیک و کېبینچه لیک بویوک امیرلیک لوازمنینی تاپشیردی. علیشېرنوایی هم اؤتیز ییلدن کؤپراق، سلطان حسین سراییده مھردار، باش وزیر و مقرب حضرت سلطانی لقبی بیلن اېزچیل ایش آلیب باردی. او سلطان نینگ نه فقط عزیز دوستی؛ بلکه بیر دانشمند باش وزیر، عدالت پرور دولت اربابی، متفکر شاعر اؤله راق خدمت آلیب بارگنی، هیچ کیمگه سِر اېمس.

سلطان حسین میرزا بايقرا، بویوک عالم و شاعر مولانا جامی بیلن یقیندن یخشی مناسبتده بؤلگن و اونگه کته حرمتی بار اېدی. مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی، کؤپراق اثرینی سلطان حسین میرزا نینگ حمایتی بیلن یازگن و «سلسلة الذهب» و «سبعة الابرار» مثنویلرینی سلطان حسین بايقرا گه اتب ایجاد اېتگن. سلطان حسین بايقرا، تختگه تیه-نمسدن آلدین هم مولانا جامی گه چوققور ارادتی بار اېدی. مولانا جامی سلطان حسین نینگ هرات تختیگه اؤلتیرگن تاریخینی قوییده گیچه یازگن:

سریر سلطنت اکنون کند سر افرازی   که سایه بر سرش افگند خسرو غازی
چنان بساخت جهان را نوای دولتش   که از طبیعت اضداد رفت ناسازی
از آن گذشت که گستاخی کند بعدازین   سحر به پرده دری یا صبا به غمّازی

ینه:

با خرد گفتم چه سازم زیور این نو عروس
تا به چشم خواستگارانیش فراید زیب و زین
گفت دُرهای ثنای شَهْریار کامگار
نصرة الدنيا معزالدوله كَهْفُ الْخَافِقِينَ

اختر برج جلالت گ—وهر دُرج شرف

شمع بزم دودهٔ تپموریان سلطان حسین

آسمان قدری که چون خورحال ذرات جهان

باشد از چشم عنایت دیدن اورا فرض عین

دین دان در ذمت جودش همه حاجات خلق

کی پسندد جود او در گردن خود عار دین

منبع

1 - رسالهٔ منشاءات، جامی، نورالدین عبدالرحمان، (36 بیت) عبدالعلی نوراحراری تصحیح سی بیلن، نشر ایتووچی: شیخ الاسلام احمدجام، قویاش 1383 میل، تهران.

2 - بهارستان، جامی، نورالدین عبدالرحمان، حاکمی، دکتور اسماعیل تصحیح سی بیلن، (26 بیت)، قویاش 1385 میل، تهران).

غیاث الدین بن هماد الدین خواندمیر اؤز اثری «مکارم الاخلاق» دیباچه سیده، سلطان حسین وصفیده قوییده گیلرنی یازگن:

«لله الحمد والمنة که طبع سخن شناس و ذهن خرد اقتباس صاحب قران جم اقتدار، سلطان سلاطین روزگار، برازندهٔ خلقت ابهت و کامگاری و نگارندهٔ رقوم عدالت و بختیاری،

فرازندهٔ رایت خسروی   برازندهٔ تاج کیخسروی

مظهر اسرار الهی و مطلع انوار پادشاهی، آفتاب آسمان مرحمت و احسان، معز السلطنة والدین والدین ابوالغازی سلطان حسین بهادرخان، لازالت أطناب خیام خلافته بأوتاد الخلو مشدودة و ظللال جلال سلطنته علی مفارق الخلاق همدودة، به دقایق انوار فضل و هنر داناست و به ادراک حقایق اصناف علم و دانش توانا.

نظم:

بیش طبع پاکش آب افسرده ای   بیش فهم تیزش آتش مرده ای

نهال آمال فضلا در جویبار تربیتش سمت نشو و نما گرفته و شجرهٔ اقبال علما از پرتو آفتاب عنایتش صفت خضرت و نصارت پذیرفته.
بیت:

علم شده عام ز احسان او جهل نیابند به دوران او...»

سلطان حسین بايقرا میرزا نه یلغوز شاعر و عالمر، هنرمند و تذهیب کار لر حامیسی بؤلگن؛ بلکه، اؤزی هم بیتوک شاعر و ادب شناس ابدی. او «حسینی تخلصی» بیلن تورکی تیلده کتّه دېوان یره تگن. سلطان حسین نینگ اوشبو شعر دېوانی، باکو و استانبول نسخه لری یوزیدن، قویاش 1342 ییلی، کاندید اکادیمسن دکتور محمدیعقوب واحدی جوزجانی نینگ سعی و اهتمامی بیلن کابلده چاپ ایتیلگن. سلطان حسین نینگ اکه سی بايقرا میرزا (بايقرا میرزا بیلر بلخ قبة الاسلامی ده سلطنت ایتگن. بیر شکسته نفس و متواضع انسان بؤلپ، حق شناسلیگی یوکسک ابدی. مجالس النفايس، علیشېرنوایی) و سلطان حسین نینگ اؤغیللری «سلطان بدیع الزمان میرزا» و «شاه غریب میرزا» هم شاعر و دانشمند پادشاهلر بؤلگنلر.

قوییده گی شعر سلطان حسین بايقرا میرزا قلمیگه منسوب دیر:

ای قیلیب روشن اولوس تاپماقچه انوار هدی

مصحف رخسار اوزه والشمس بیرله والضحی

لیلة المعراج شرحی سنبلونگ تاپیدا درج

اول شبستان شمعی قدینگ اندا عارض دین ضیاء

کؤزلارینگا تا که چپکتی سرمه ما زاغ البصر

بو معین دور که موندین ظاهر اؤلدی ما طغا

هر طرف گیسولارینگ دور شرع اوچون حبل المتین

جهل و ظلمت چاهیدین چپکسانگ ابرور ابلنی روا

گر سنگا یۇق سایه، تانگ ابرماس نبدین کیم چون قویاش
 ظاهر اولدی سایه کتمان کنجیدا ایستار خفا
 بۇلمادینگ مکتب غه مایل، لیک آزاد ایله دینگ
 عقل و حس طفلین جهالت مکتبیدین دایما
 قیلسانگ آهنگ شفاعت اول مقام ایچره نې تانگ
 گر حسینی داغی عشاقینگ ارا تابقای نوا
 فارسجه غزلی:

از غم عشقت مرا بر تن نه جانی مانده است
 آن خیالی گشته و این یک گمانی مانده است
 ای که می جویی نشانم، رو به کوی یار بین
 خاک گشته جسم و سر بر آستانی مانده است
 با قد خم گشته ام در هجر آن ابرو کمان
 چون کمانم پی به روی استخوانی مانده است
 داغ های استخوانم بین چو خال کعبتین
 هر یکی از ناوک آن مه نشانی مانده است
 چون حسینی باز خواهم خویش را پیرانه سر
 مست سر بر سجده زیبا جوانی مانده است

منبعلر

- 1 - مجالس النفایس، نوایی، علیشیر، غنیوه، سویمه اهتمامی بیلن، س س ر فنلر اکادیمیسی نشریاتی، تاشکند چاپی، میلادی 1961 (بیل).
- 2 - تاریخ رشیدی، دؤغلات، میرزاحیدر، (292 ببت)، دکتر عباسقلی غفاری فرد تصحیح سی بیلن، میراث مکتوب نشریاتی، قویاش 1383 - بیل، تهران.

- 3 - «امیرسخن، علیشېرنوایی»، وکیل زاده اندخویی، غلامسخی، (132 - 135 بېتلرا)، قویاش 1398 - بیل، کاروان باسمه خانه سی، کابل.
- 4 - مکارم الاخلاق، خواندمیر، غیاث الدین بن همام الدین، (45 - 46 بېتلرا)، عشیق، محمداکبر تصحیح سی بیلن، قویاش 1378 بیل، تهران.
- 5 - تورک ها در گستره تاریخ، وکیل زاده اندخویی، غلامسخی، (483 بېت)، قویاش 1392 بیل، عزیزی باسمه خانه سی، کابل.
- 6 - دېوان سلطان حسین میرزا بايقرا، واحدی جوزجانی، دکتور محمدعقوب مقابله و تصحیح سی بیلن، «طبع کتب» مؤسسه سی نشریه سی، قویاش 1346 بیل، کابل.
- سلطان حسین بايقرا ده قیرق ته وزیرى بؤلگن. بو وزیرلر برچه سی دانشمند و بیلمدان شخصیتلر اېدیلمر. اوندن تشقیری اونینگ کوچلی صدراعظم لری بؤلگن. سیدجلال الدین حمزه اندخودی، مولاناقطب الدین محمدالخوافی، حافظ معین الدین خلیفه، خواجه کمال الدین حسین، سیدشمس الدین محمد اندیجانی، خواجه غیاث الدین عادل شاه، جلال الدین قاسم، قاضی برهان الدین محمد مروی اونینگ اینگ بیبریک و ایش بیلمان صدراعظم لری، شونینگدېک خواجه قطب الدین طاووس سمنانی، خواجه علاوالدین علی - الصانعی، خواجه سیف الدین مظفر شبانکاره، خواجه امین الدین محمد (محمود)، سید زین - العابدین، خواجه معزالدین حسین، خواجه جمال الدین عطاءالله، سلطان حسین بايقرا نینگ تانیقلی وزیرلردن سنه لردی.
- اولردن تشقیری یوزلب یتوک شاعرلر، دانشمندلر، هنرمندلر، موسیقی شناسلر، مذهبیلر، مقام خوانلر، خطاطلر، معمارلر و طبیبیلر سلطان حسین میرزا بايقرا و علیشېرنوایی حمایتی آستیده، هراتده نظیری بؤلمه گن اثرلرنی یره تگنلر. شونینگدېک، یوزلب تاریخی، علمی، دینی و ادبی کتابلر، شعر دېوانلری، قؤل یازمه گنجینه لر بویوک دانشمندلر و شاعرلر تمانیدن ایجاد اېتیلدی. اینیقهسه، شاهرخ میرزا، اولوغ بېگ میرزا، سلطان ابوسعید میرزا، ابوالقاسم بابر و سلطان حسین بايقرا یوز بیلیک سلطنتی دوریده، هرات، دانشمند لر، هنرلر

اوسیشی، کتاب سازلیک، تذهیب و خوش نویسیلیک مرکزیکه ایلندی. دنیا برچه شهرلریدن یوزلب طالب العلملر هراتگه کبلیب بیلیم و دانش کسب ایتدیلر. شونینگدېک بو آلتین دورده، هرات و خراسان نینگ کۇپراق شهرلریده، بویوک مدرسه لر، خانقاه لر، مسجدلر، دارالسیاده لر، دارالشفالر، کتابخانه لر یوزه گه کبلیدی.

ظھیرالدین محمد بابر اونینگ دورینی عجایب بیر دور دېب یازگن. اونگه کۆره، سلطان حسین دوریده دانگی چیققن و آوازه لی شخصیتلر هراتده حیات کبچیرگنلر. سلطان حسین میرزا جوده باتور و قۇرقمس پادشاه ابدی و آت اوستیده جنگده بې نظیر ابدی. اوروش میدانیده تن مه تن اوروشلرده قۇرقمسدن میدانگه کیرردی. اوندن تشقروی او، فرهنگ سپور و بیلیم حامیسی ابدی و هنرمند کیشیلردن هرتاملمه حمایت ایتدی. شعر ده حسیننی تخلصی بیلن تورکی و فارسی تیلیده گۆزل شعرلر یرتگن. قالد و پرسیه او، کوچلی ذهن اېگه سی و عین حالده حاضر جواب کیشی ابدی. برچه آله دېگن تصمیملریده مصمم و ذهنی اؤتکیر ابدی. اونینگ آیریم شعرلرینی، علیشېرنوایی استقبال ایتیب غزللر یازگن.

تیل شناس و ادبیاتچی ذکرائه ایشانچ تۆره گه کۆره: «... بو ایکی ذات نینگ بیر عصر و زمانده، بیر محیطده دنیاگه کبلیشی، حکمتلی تصادفلردن بۇلسه کبهره ک. اونینگ یازیشیچه، بو ایکی اولوغ انسان حیاتی بیر - بیریکه باغلیق طرزده شکلنه دی... حسین بايقرا نوایی دن آلتی یاش کتّه بۇلگن؛ یعنی بايقرا بېش ییل نوایی اؤلیمیدن کبیین کۇپراق یشه دی... بو ایکی معتبر انسان شخصیتی بوت، ایش و کۇرستگن فعالیتلری اېسه کۇپ قیرّه لی بۇلگن... بايقرا علم و فن، شعر و صنعت اخلاصمندی و عین پیتده شاعر و هنرمند لر نینگ غمخوری و حمایه چیسى بۇلگن. بايقرا سرايیده، ادبی ییغینلر اویشتیریلگن بۇلیب، اوندە یازیلگن شعرلر تحلیل و تجزیه قیلینیب، محاکمه ایتیلگن... نوایی اؤز اثرلریده حسین بايقرا نینگ سؤز ییلرمانلیگی، نکته دان شاعر و شعر شناسلیگی

باییده کۋپ باره مقتب گپیروگن. حتی اولوغ شاعر اۋز شعرلرینی نظردن اۋتکزیش اوچون بايقرا حضوریده بۋلگن. شاه نینگ ادبی مجلسلریده شعرلر بحث آستیگه آلینگن. ادبی ییغینلرده قیزغین صحبتلر قیلیب توریلگن... علیشپرنوایی، سلطان حسین نینگ نکتە دانلیک، نازک خیاللیک صفتلرینی کۋپ مراتبه تیلگه آلگن و شعرى مجلسلرده سۋزگه بها بېریش باییده حسین بايقرا آلدیگه توشه دېگنی بۋلمه گن. اونچه - مونچه کتە شاعرلر هم اۋز شعرلرینی بايقرا نظردن اۋتکزیشگه باتینه آلمه گن. حسینى تخلصى بیلن شعر یازگن، دېوان اېگه سی بۋلگن حسین بايقرا، شعرشناسلیک مسئله سیده جوده کتە قابلیتلی سۋز بیلووچی بۋلگن. علیشپرنوایی، «بدایع البدایه» ده بو تۋغریده بونده ی دېب یازەدی:

ای نوایی خردە نظمینگه اصلاح ایسته سنگ

شاه غازی دین جهانده خردە دانى یۇق کیشی

نوایی اثرلریده تورلی سببلر بیلن اېنگ کۋپ تیلگه آلینگن شخص، بو حسین بايقرا بۋله دی. بو حضرت کۋپراق اثرلرینی حسین بايقرا گه بغیشلېب یازگن. خمسه داستانلری نینگ باشلریده، سلطان حسین بايقرا توصیفگه آلینگن. دېمک نوایی اثرلریده، حسین بايقرا گه پند و نصیحتلر ایتیلیب و حتی که شاه نینگ کمچیلیکلری تنقید اېتیلگن. نوایی « مجالس النفايس » ده سلطان حسین نینگ شعرى قابلیتى و اونینگ توزگن دېوانى باییده بونده ی یازگن:

«... بس اېمدى شروع مقصودقه و رجوع مطلوب قه قیلالی کیم سۋز اطنابی اول شریف طبع غه موجب کلال و فسانه طولى اول لطیف ذهن غه باعث ملال بۋلماسون اول حضرت نینگ خوب اشعارى و مرغوب ایباتى بغایت کۋب تور و دېوان هم مرتب بۋلوب تور.»

منبعلر

- 1 - تاریخ ایران و دورهٔ تیموریان، آژند، دکتر یعقوب ترجمه سی، (131 - 132 - 133 ببتلر).
  - 2 - نوایی نی انگلش، ایشانچ توره، ذکرالله، نشرگه تیارلاوچی: محمدعالم کوهکن، قویاش 1403/2023 ییل.
  - 3 - امیرسخن علیشبرنوایی، وکیل زاده اندخویی، غلامسخی، قویاش 1398 ییل، کاروان باسمه خانه سی، کابل.
  - 4 - تاریخ تهموریان و تورکمانان، میرجعفری، دکترحسین، (114 و 115 ببتلر)، قویاش 1385 ییل، تهران.
- سلطان حسین بایقرا حکمرانلیگی آستیدهگی دولت شرقی و شمالی، ایران ولایتلری و خوارزم نی بیرلشتیرگن تهموریلر نینگ (40) ییل حکم سورگن سؤنگگی بیریک سلطنتی ابدی. بو دور ده خراسان هم آسایشته بؤلمی، دایم اؤز ارا اوروشلر، تارتیشوولر و شهزاده لر اؤرته سیدهگی نزاع - جنجللر هم موجود ابدی. بیراق شونگه قره می، اهالی و عامه خلق نینگ مدنی حیاتی انچه اؤسگن ابدی.
- امیر تهمور، شاهرخ میرزا، اولوغ بیگ میرزا، ابوالقاسم بابر میرزا و سلطان حسین بایقرا میرزا دوریده، خراسان و ماوراءالنهر علم و فن یبتلری درجه ده یوکسک بؤلدی و مدنیت و صنعت تورکوملریگه کتته اعتبار قره تیلدی.
- سلطان حسین میرزابایقرا قیرق بیلگه یقین حکومتی دوریده، هراتده تهموریلر امپراتورلیگینی مستحکمشتیریش و بو حدود لرده صلح و تینچلیکنی سقلشده کپسکین کؤره شدی.
- علیشبرنوایی، رسمی ایشلرنی ترک ابتگچ، سرایده منفعت طلب عملدارلر نینگ یمان نیتلری، قاله و پرسه دولت نی تقسیملش اوچون شهزاده لر اؤرته لریدهگی جنجللر کوپه یه باشلدهدی. سلطان حسین بایقرا بلخده درویش علی بیلن مصالحه ابتگنیدن کپیین، علیشبرنوایی نی بلخ ده قالدیریب، اؤزی سلطان محمود بیلن مصافحه اوچون حصارگه

لشکر تارتدی. شونینگ دېک شهزاده بدیع الزمان بیلن اوکه سی مظفرمیرزا اؤرته لریده هم جنگ لر یوز بېردی.

بو اوروش - جنجلر کون اؤتیشی بیلن زؤره ییب کپتدی. انه شو اوروشلر و کبلیشماوچیلیکلر سببلی، تېموریلر نینگ خراسانده گی مستحکم دولتی ضعیفله باشله - دی. دېمک بو اوروشلر، علیشېرنوایی روحیگه کتّه تاثیر تشله گن اېدی.

سلطان حسین بايقرا میلادی 1504 ییلده، کوچ ییغیب، شیبانی خانگه قرشی جنگگه آتلنه دی. اما مقصدی عملگه آشمی، یؤلده وفات اېته دی. حسین بايقرا نینگ اؤلیمی، شهزاده لر اؤرته سیده گی حاکمیت تلشیشلری کوچه ییب یوباره دی. بو تشتت و پراگنده لیکلر شیبانی خانگه جوده قؤله ی توشه دی و 1507 ییلده هراتنی آسان گینه اېگلله یدی. نتیجه ده اوزاق بیلیک تېموریلر متمدن دولتی هم برهم تاپه دی.

منبعلر:

- 1 - علیشېرنوایی، حیاتی و ایجادی، تازه گل، مت یعقوبووه، نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل نورالله آلتای، تحریرچی: پوهنوال سیدمحمدعالم لیب، قویاش 1402 ییل، مزارشریف.
- 2 - زنده گانی و آفریده های علیشېرنوایی، لیب، پوهنوال دکتور سیدمحمدعالم، آرال، دکتور عزیزالله، علیشېرنوایی خلق ارا بنیادی نشری، قویاش 1403 ییل، کابل.

ایکینچی فصل

امیرعلیشېرنوایی و سلطان حسین بايقرا دوستلیگی

قۇلىنگیزده گی اثر نینگ اېلك قسمیده، تېمورى سلاله لرى دۆریده، ماوراءالنهر، اینیقسه خراسان، بیلیک، معرفت، مدنیت و ثقافت مرکزیه آیلنگنی و سلطان حسین میرزا بايقرا دولتی نینگ مستحکم لئیشی، یورت آبادانلیگی و خلق آسایشته لیگی یۇلیده، اونینگ دانشمند وزیرى علیشېرنوایی نینگ آلیب بارگن مجادلهسى، قاله وېرسه شونگه اۇخشش اساسی موضوعلر حقیده تۇخته لیب اۇتیلدی.

شو ترتیبده، اثر نینگ ایکینچی بۇلیمیده، معرفت پرور شاه، هنر و مدنیت حامیسی بۇلگن بویوک حکمدار حسین بايقرا میرزا و شعریت اقلیمی نینگ خاقانی، تدبیرلی وزیر، امیرالکلام نظام الدین میرعلیشېرنوایی نینگ خلقلر آره سیده «منگولیککه قاوشگن دوستلیک»، شوکی بو ایکی بویوک ذات نینگ باله لیک پیتیدن باشلب، عمر لری نینگ اخیرگی لحظه لریگچه، اؤز ارا صمیمی مناسبتلری، شونینگدېک، علیشېرنوایی نینگ عزیز دوستیگه بغیشلب یرهنگن گنجینه لری و اثرلریده گی اؤرین آلگن گۆزل رباعیلر، موزون بیتلر، سېرقیرره قصیده لر و بی تکرار مثنویلر حقیده تۇخته لیب اۇتماقچیمیز.

معلوم کیم، علیشېرنوایی باله لیکدن حسین بايقرا نینگ بیرگه اۇنیب - اؤسگن قدردان دوستی بۇلگن. بو ایکه له سی هرات نینگ «دولت خانه» دېگن محله سیده توغیلگن و مکتبنی هم بیر یېرده اۇقیب بیتیرگنلر. حسین بايقرا دوستی علیشېردن ایکی ییل ایلگری توغیلگن. اوندن تشقری علیشېرنینگ آنه باباسی ابوسعیدچنگ (ابوسعیدبېگ) حسین بايقرا نینگ باباسی «بايقرا میرزا» خاندانیده امیرالامراء لوازمیده اېدی. در حقیقت ابوسعید چنگ،

بایقرا میرزاګه یقین شخص بؤلګن. یی. بیرتلس نینگ فکریچه: ابوسعید، قندهار ده بایقرا میرزا نینگ امیری صفتیده، ایش آلیب بارګن.

علیشبرنواپی و حسین بایقرا باله لیکدن بیرګه تریبه لنگینی، اولرنینگ اؤزی و زمانداش لری هم تصدیق لګنلر. اوشبو فاکت اولرنینگ آته - بابا لریدن دوام ایتیب کپله - یاتګن سلالهوی یقینلیک هیچ قچان اوزیلمه گینی بیلدیره دی. حسین بایقرا نینگ آته سی غیاث الدین منصور (849 / 1445 - 1446) بیلی وفات اېته دی و اونینگ عیالی؛ یعنی فیروزه بیګیم یکه و یلغوز قالګنده، اونینگ سویه نچیغی، فقط گینه، علیشبرنواپی نینگ عایله سی بؤلګن. موندن معلوم بوله دی که، حسین بایقرا بیلن علیشبرنواپی عایله لری هم بیر - بیرلریګه جوده یقین بؤلګنلر.

علیشبرنواپی «بدایع البدایه» ده، حسین بایقرا خاندانیکه یقینلیگی حقیقه قوییده گیچه یازهدی:

«...چون یوزوم بو سپهر آسا درگاه توفراغی دین بهره مند و باشیم بو فلک فرسا بارگاه ایتلری ایاغیدین ارجمند بولدی، اگرچه آته - آنه دین یتتی پشت غه چه دېګینچه بو رفیع دودمان نینگ بایری بنده سی و بو وسیع آستان نینگ موروثی توغمه سی؛ یعنی بو خانواده نینگ خانه زاده سی اېردی:

آتم بو آستان نینگ خاک بیزی   آنم هم بو سرا بوستان کنیزی

منګه گر خود بولای بلبل و گر زاغ   کیم اوشبو درګه اولغی گلشن و باغ

ولی عمری بو گلشن دین حوادث   قیلیب جانیمګه هجران رنجی حادث»²⁹

علیشبرنواپی و حسین بایقرا، ابوالقاسم بابر میرزا بن بای سونفور میرزا بن شاهرخ میرزا یانیده هم تریبه آستیده آینه دیلر. بو معرفت پرور شاه، هر اتده تختګه تیه نګندن کبیین

29. خزاین المعانی (تورت دېوانده گی) شعری ژانرلر، نواپی، علیشبر، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، نواپی - بابر فوندی نشریاتی، قوباش 1396 - بیل. کابل، امیری باسمه خانه سی.

علیشېرنوایی و حسین بايقرا دن هر تمانلمه حمايت اېتهدى. ابوالقاسم بابر ميرزا هراتدن مشهد گه بارگنیده هم علیشېرنوایی بیلن حسین بايقرا نی اؤزی بیلن او شهرگه آلیب بارهدى. شو بیلدره علیشېرنوایی (10) یاشر و حسین بايقرا (12) یاشر باله اېدى.

منبعلرنینگ قید اېتیشیچه: ابوالقاسم بابر شیراز ده بؤلگن پیتلریده هم علیشېرنوایی بیلن حسین بايقرا او بیلن بیرگه بؤلگن. (هجری 861 / 1456) بیلی ابوالقاسم بابر قیشلیک اوچون ایکینجی مرته مشهدگه بارگن زمانلریده هم، علیشېرنوایی بیلن حسین بايقرا نی اؤزی بیلن بیرگه او شهرگه آلیب بارگن. میلادی 1457 بیلی ابوالقاسم بابر مشهد ده وفات اېتهدى. علیشېرنوایی مشهد ده قالب اؤز تحصیلیگه دوام اېتیرهدى. بیر مدتدن کبیین علیشېرنوایی مشهددن هراتگه کلبیب ابوسعیدمیرزا سراپیده ایشگه کیرهدى. بیراق اوندن التفات کورمهیدی. علیشېرنوایی هراتگه کبلگنیدن کبیین، دوستی حسین بايقرا بیلن اوچرەشگنی و اوچرەشمەگنی حقیده تورلی نظرلر موجود. ابوسعید میرزا دن التفات کورمه گن نوایی، هراتنی مجبوراً ترک اېتیب، سمرقند گه یؤل آلگنی ایریم منبعلرده قید اېتیلگن. لیکن بیر قطار اثرلرده، علیشېرنوایی مشهد دن سمرقندگه بارگنی اېتیلدهدى. هر حالده علیشېرنوایی اوچ بیل سمرقندده تورهدى و او یپردەگی بویوک استاد لر یانیده بیلیم کسب اېتهدى.

علیشېرنوایی بو شهرده بیلیم آلیب یورگن پیتلریده، حسین بايقرا آسترآباد و باشقه شهرلرده لشکر تۇپلب، سلطان ابوسعیدمیرزا اۇغیللری سلطان محمودمیرزا و سلطان احمدمیرزا لر بیلن اوروشلر نی یؤلگه قۇیبب یورگن اېدى.

«مکارم الاخلاق» اثری نینگ صاحبی خواندمیر، علیشېرنوایی باله لیکن الله نظریده بؤلگن شخص دېب بیلهدى. اونگه کوره، شاهرخ میرزا وفاتیدن کبیین، شیرازگه کؤچیب کپتگن علیشېرنوایی عایله سی بیر نېچه بیلدن سۇنگ، یزد چؤلای آرقه لی هراتگه قیته دیلر. یؤلده علیشېر اوخلب قالب اأتدن ییقیلیب توشهدى. تون بؤلگنی اوچون هیچ کیم

اونی سبزمهیدی. علیشېر هم قتیق چرچه گنیدن جاییده اوخلب قاله وېره دی. تانگ آتگچ، علیشېر کیمسه سیز چۆلده قالگنینی کۆریب قۇرقیب قاله دی. اېس - هوشینی بیغیب آلیب، یانیده تورگن آتگه مینیب کاروان اېزیدن یۆلگه توشه دی. یۆلده کۆپ چنقب قاله دی و بی حال بۆلده دی. شو پینده چۆل نینگ قاق اۇرته سیده بیر قاره نرسه گه کۆزی توشه دی. یقین باریب قرهسه، چوچوک سوو تۆله ایدیش اېکن. سوو نی ایچیب یۆلگه توشه دی. بیر آز اۆتمی کاروان گه قۇشیلده دی. باله گه سوو بیتکیزگن الله نینگ عنایتیدن برچه حیران قاله دی.

خواندمیر علیشېرنوایی نینگ ولی لرگه خاص سېرتینی کۆرستیشگه علیحده اعتبار بېره دی. اونینگ خاکسارلیگی و کمترین لیگی، مال - دنیا گه حرصینی قۇیمه گن، کرامتلی، تورلی منبعلرده یاد ایتیلگن.

علیشېرنوایی، ایریم تحقیقچیلرنینگ نظریچه، کۆپ نازک مزاج شخصیت بۆلگن. ظهیرالدین محمدبابر «بابرنامه» ده، شونینگدېک زین الدین محمود واصفی و میرزا حیدر دوغلات هم اۆز اثرلری «بدایع الوقایع» و «تاریخ رشیدی» ده بو موضوعگه اېما قیلیب اۆتگنلر. امیر علیشېرنوایی نینگ قوییده گی بیتنی، بونگه دلیل دیر:

مېنگه نې عشق و نې عاشق هوس دور

اگر مېن آدم اۆلسم اوشبو بس دور

اوندن تشقیری امیرعلیشېرنوایی، زمانه سی نینگ اېنگ سخاوتلی کیشیسی اېدی. او اۆز شخصی مال - ملکی و میراثی بایلکلیردن محتاج انسانلرگه یاردم بېریب، اۆنل ب خیرییه بنالر قۇردیرگنی، اۆتگن بحثلرده ایتیلیب اۆتیلدی.

نظم

اېلدين منگه گرچه غير زحمت يۇق اېدى

عيب اېرمس اگر مزد ايله منت يۇق اېدى

ابل بېردیلر اما منگه رغبت یوق ابدی

شاه دولتیدين بولرغه حاجت یوق ابدی

(وقفیه، 649 بیت)

آلدين یازیلگندېک، علیشېرنوایی سمرقنده ده بؤلگن زمانلریده، او یېرنینگ بویوک عالمگیری (میرزابېگ، مولانا قریشی، صفایی، مولانا جوهری، مولانا خاوری، حلوایی، اولای شاشی، مولانا یوسف و مولانا ریاضی) لر بیلن یقیندن تانیش بؤلگن و اولر بیلن ادبی و شعر بحثلریده اشتراک اېتگن و خلق آره سیده، بیر بیتوک شاعر و عالم صفتیده، کتّه شهرت قازانگن ابدی و سمرقند حاکمی **احمدحاجی بېگ** اونگه هر تمانلمه یاردم کورسته دی. احمدحاجی بېگ سمرقندگه حاکم بولیب تعیین لئمسدن آلدين، ابوسعیدمیرزا تمانیدن، هرات حاکمی ابدی. روضة الصفا نینگ یازیشیچه: هجری (896 / 1464 - 1465) ییلی، احمدحاجی بېگ، ابوسعیدمیرزا فرمانی اساسیده، سلطان احمدمیرزا نینگ آتلیغی صفتیده سمرقندگه ییباریلده دی. علیشېرنوایی هراتده بؤلگن پیتلریده هم احمد حاجی بېگ، اونى اوزیگه یقین توتگن. چونکه او هم یخشی شاعر ابدی و «وفایی» تخلصی بیلن شعرلر ایجاد اېتگن. علیشېرنوایی اوز تذکره سی «مجالس النفایس» ده احمد حاجی بېگ حقیده معلوماتلر بېرگن. ظهیرالدین محمد بابر اوز کتابی «بابرنامه» ده، احمد حاجی بېگ، علیشېر بېگکه مربی و مقوی حامی ابدی دپه یازده دی.

سلطان حسین بایقرا 1469 ییلی هرات تختیگه تیه ننگدن کپین، بیر نامه و فرمان آرقه لی، عزیز دوستی علیشېرنوایی نی سمرقند دن هراتگه تیله تیب، بیرینچیده اونگه مهربانلیک و کپینچه لیک باش وزیرلیک لوازیمینی تاپشیردی. اونینگ یانیده، علیشېر نوایی سلطان حسین نینگ یقین کیشی سی؛ یعنی مُقرب حضرت سلطانی نامیده دولت برچه ایشلریده سلطان حسین بایقرا گه مصلحتچی صفتیده ایش آلیب باردی. عین حالده، سلطان حسین بایقرا هم علیشېرنوایی گه بیر شاه صفتیده اېمس؛ بلکه بیر غمخور دوست

صفتیده بیلیم، دایم اونینگ مادی تأمیناتیگه اعتبار بېرگن. علیشېرنوایی بو تۇغریده، اۇز اثری «وقفیه» ده تۇخته‌لیب اۇتگن.

دولت شاه سمرقندی نینگ یازیشیچه:

«بو کونده اولوغ امیر، دین و دولت حامیسی، ملت و شریعت نینگ پشت پناهی دیر. زمان خُسروی (سلطان حسین) اونینگ فایده‌لی مصلحتلریدن بهره‌مند، اولوغ نسبلی زمانداشغر و بلند مرتبه‌لی اربابلر اونینگ یاقیملی صحبتیدن منتدار همده راضی دیرلر. اونینگ همتلی مجلسلریده قتنه شیش فاضلر تیله‌گی، عالی درگاهی فقرا نینگ مراجعت گاهی، دسترخوانی درویشلر اوچون تورلی ناز و نعمتلرگه توله، ایشیگی محتاجلر گه همه وقت آچیق دیر. بو امیرنینگ طبیعتی و ملایم فعل - اطواری سلطان جنابلریگه یقین لیک، مسلمانلر نینگ مهم ایشلریگه کفیل لیک، شریعت و سنت، ملک و ملت ایشلرینی رونق تاپتیریش بیلن بند بۇلسه هم همیشه فضیلت آرتتیریش و علم بیلن مشغوللیککه مایل....»

دولت شاه سمرقندی نینگ سۆزلریگه بناءً سلطان حسین بايقرا دولت ایشلریده، دایم دوستی و باش وزیرى علیشېرنوایی نینگ مصلحتینی آلگن. امیرعلیشېرنوایی نینگ درگاهی، عالم و فاضلر نینگ ایشانچلی مکانی و اۇزی محتاج و ضرورتمند انسانلر مشکلی نینگ حاللی اهدی و دین و شریعت ایشلری نینگ رونق تاپیشی و رواجله نیشی اوچون نوایی حضرتلری نینگ اۇرنی جوده یۇکسک بۇلگن.³⁰

فیالوگیه فنلری نامزدی حاجییف طاهر رشیدویچ، «نوایی شعریتیده حسین بايقرا گه مناسبت» ناملی مقاله‌سیده، بو ایکی بویوک سیما نینگ دوستلیگی و اۇز ارا صمیمی مناسبتلری حقیده قوییده گیچه یازگن:

30- امیرعلیشېرنوایی، حیاتی و فعالیتی، (11 - 12 - 13 - 14 - 38 - 39 - 40 - 41 - 42 - بېتلر)، سراج الدینوف، شهرت، نشرگه تیارلاوچی: قوآنچ، پوهنمل احسان الله، محبوب الله توران نظری آستیده، قویاش 1403 ییل، کابل.

«علیشبرنویای و حسین بايقرا مناسبترلی حقیده کؤپ یازیلدی. بو ایکی شخص نینگ دوستلیگی، بدیعی ایجاددی باره سیده گی همکارلیگی اؤز ارا مدنیت و آبادانچیلیک، دولتنی باشقاریشده گی هم فکرلیگی عصرلر دوامیده اعتبار ده بؤلیب کهدی. نوایی حیاتده هم، اثرلریده هم حسین بايقراگه یوکسک احترام بیلن مناسبتده بؤلدی. «هالالیه» قصیده سیدن باشلب، دپیرلی برچه اثرلریده حسین بايقرا حقیده تۆخته لیب اؤتدی. و اونگه بغیشلب مخصوص اثرلر یره تدی. داستانلریده بابلر اجره تیب اونینگ شخصیتی، شاعرلیگی، دولت اربابی، حکمدارلیگینی مدح ایتدی. بیر نچه نام، عنوانیده صفتلر بیلن اولوغله دی.

علیشبرنویای نینگ «خزاین المعانی» دېوانیده گی غزللریدن تارتیب، کیچیک ژانرده گی اثرلریده هم حسین بايقرا نامی تیلگه آینه دی... نوایی نظریده، اونینگ نظمینی هیچکیم حسین بايقراچه لیک چوقور انگله مهیدی. نوایی، حسین بايقرا نینگ شعریتیه گه اونینگ شاعر لیگیگه یوکسک بها بیره دی. «مجالس النفايس» ده حسین بايقرا نینگ غزللریدن مثاللر کبلیتیریب حسین بايقرا نینگ شعر شناسلیگیگه قایل قاله دی. حسین بايقرا نینگ شعریتینی یخشی توشونوچی، قدریگه بیتووچی، دېدی نازک کیشی و توپّه - توزوک شاعر اېکنی، اونینگ بیزگچه بیتیب کبلیگن «دېوانی» دن روشن...»³¹

فاللوگیه فنلر نامزدی صافیه جمعه یوه، علیشبرنویای بیلن حسین بايقرا دوستلیگی حقیده یازگن مقاله سیده، بو ایکی شخص نینگ بیر - بیریه گه نسبتاً حرمتی، نهایتده چوقور و صمیمی بؤلگن. حسین بايقرا دولت باشقروی ایشلریده و فرزندلری بیلن بؤلگن مناسبتلرده، شونینگدېک، مدنیت و ادبیات نینگ رواجلنتیریش یؤلیده گی حد- حرکتلرده، علیشبرنویای مصلحتلریگه قولاق سالگن. دېمک علیشبرنویای هم کؤپراق اثرلری جمله

31- نوایی شعریتیده حسین بايقرا گه مناسبت، فاللوگیه فنلر نامزدی تاجییف، طاهر رشیدوچ مقاله سی، (100 - 101 بئتلر) علیشبرنویای ایجاددی میرائی نینگ عموم بشریت معنوی، معرفی ترقیاتیده گی اؤرنی ناملی چاپ ایتیلگن اثر، اؤزبکستان جمهورلیگی، فنلر اکادیمیه سی «فن» نشریاتی دولت کارخانه سی، میلادی 2019 ییل، تاشکنت، اؤزبکستان.

دن بویوک «خمسه» داستانلریده بايقرا اوچون علیحده بابلر اجره تگن. «مجالس النفايس» نینگ سکیزینچی مجلسینی دوستی حسین بايقرا گه آتب یازگن. بولردن تشقزی، شاعر لیریکه میراثلریده هم حسین بايقرانی مدح و توصیفگه آلگن و اونی سلطان السلاطین، سلطان بهادرخان لقبلیری بیلن آت توتگن. شوکی علیشبرنواپی، تورت تورکی دېوانی «خزاین المعانی»، قاله وپرسه، «میزان الاوزان»، «محاکمة اللغتين» و «نظم الجواهر» اثرلرینی، دوستی حسین بايقرا التماسی بیلن ایجاد ایتگن. و «ملوک عجم» اثری نینگ سؤنگگیده سلطان نی مدح گه آلگن. دېمک شاعر دېوانلری نینگ ترتیب بېریلیشیده، سلطان حسین بايقرا نینگ خدمتلیری کتّه بؤلگن.³²

علیشبرنواپی نینگ، حسین بايقرا گه قنچه لیک حرمتینی، اونینگ علمی - بدیعی اثری «محاکمة اللغتين» ده کیریتیلگن قوییده گی سطرلریده یققال کوره آله میز:

«تا بو وقت قچه کیم ملک بو دودمان نینگ تخت سلطنتی غه خاتم و تاج خلافتی غه سزاوار و مُسلم، اصالت بحری نینگ درّ شاهواری، عدالت معدنی نینگ گوهر عالی مقداری، سپهدلیغ معرکه سی نینگ رستم داستانی، سپهدارلیغ میدانی نینگ سام نریمانی، سرافرازلیغ تاجی نینگ گوهر زیننده سی، بزم سازلیغ سپهری نینگ اختر فرخنده سی، جهاندارلیغ بزمی نینگ اسکندر جمشید جاهی، جهانگیرلیغ انجمنی نینگ خورشید عالم پناهی، رفعت جهانی نینگ قلّه گردون خراشی، عدالت سپهری نینگ سحاب گوهرپاشی، فضل و کمال حدقه سی نینگ مردمک بېناسی، تکلم و مقال حدیقه سی نینگ بلبل خوش نواسی السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان مُعز السلطنه والدینا والدین

32- نوایی نینگ حسین بايقرا گه بغيشلنگن مثنوی سی، فیالوگیه فلتر نامزدی جمعه یوه، صافیه مقاله سی، (144 - 146 بهتلر) علیشبرنواپی ایجادی میراثی نینگ عموم بشریت معنوی، معرفی ترقیاتیده گی اؤرنی ناملی چاپ ایتیلگن اثر، اؤزبکستان جمهورلیگی، فلتر اکادیمی سی «فن» نشریاتی دولت کارخانه سی، میلادی 2019 ییل، تاشکینت، اؤزبکستان.

ابوالغازی سلطان حسین بهادرخان خلدالله تعالی مُلکه و سلطنته و افاض علی العالمین بره
و مکرمه،

رباعی

کیم تا فلک آفاق اوزه دور قیلور   انجم گلی هر تون بو چمندین آچیلور
نې شاه آنینگ ذاتی کببی یاد بیلور   نې طبع آنینگ طبعیدبک ایستب تاپیلور»³³

<<>>

تاکیم فلک ابورولور دوام اؤلسون انگا

اقبال بساطی ده مقام اؤلسون انگا

هم نطق ایله جانبخش کلام اؤلسون انگا

هم نظم کلامی مستدام اؤلسون انگا

(محاکمة اللغتين، 54 بیت)

معلوم کیم بو ایگی عالیجاه ذات نینگ دوستلیگی، بدیعی ایجاد اوچون اؤز ارا همکار لیگی، شوکبی بویوک بیر دولت نینگ باشقیریشده هم جهتلیک مناسبتلری، اهل آره سیده کتته اعتبار قازانگنی برچه گه معلوم. چونکه علیشبرنویایی اؤز حیاتی دوریده، عزیز دوستی سلطان حسین بایقرا گه یوکسک احترامی بؤلیب و دولت برچه ایشلریده یاق، اونینگ قپتالیده توریب صمیمانه یاردملشدی. شونگه اؤخشش حیات نینگ آغیر و قتیق کونلریده اونی یلغوز قویمی، باش وزیر صفتیده اېمس؛ بلکه اونینگ حقیقی دوستی حیثیده کومکچی سی بؤلدی. دېمک اوشبو چوقور دوستلیک موضوعسی، نوایی نینگ هر بیر منظوم و منثور اثریده علیحده اؤریننی اېگللیدی. علیشبرنویایی، هر بیر اثریده، دوستی سلطان حسین بایقرا اوچون علیحده بابلر اجره تیپ، سېر مضمون قصیده لر و معناگه تؤولیق غزللر و رباعیلر

33- محاکمة اللغتين، نوایی، علیشبر، 52 و 53 بھتلر، نشرگه تیارلاوچی: بهایی، تاشقین، نشر ابنتوچی: اطلاعات و مدنیت وزیرلیگی، قوفاش 1395 ییل، کابل.

یازگن. جمله دن علیشبرنویایی نینگ، ایلک دېوانی «بدایع البدایه» و «هلالیه» قصیده سی،
 خمسه و خزاین المعانی و حیاتی نینگ سؤنگگی بیللریده ایجاد اېتگن اثرلری «محبوب
 القلوب»، «محاكمة اللغتين»، «نظم الجواهر» و باشقه ایجادیاتیده، سلطان حسین بايقرا
 نامی و صفتلری تیلگه آلینگن. سلطان حسین بايقرا هر اتده تختگه تیه ننگدن کېیین،
 علیشبرنویایی، سمرقند دن هرات گه کېلیب، سلطان حسین بايقرا تختگه اؤلتیره دېگن
 کونی، «هلالیه» قصیده سینی عزیز دوستیگه هدیه قیلگن. قصیده ده، علیشبر نوایی،
 دوستی سلطان حسین بايقرا نی موندهی توصیفگه آلهدی:

چون نهان قیلدی تُرنج مهر رخشان طلعتین

آشکار اېتی فلک بیر طوق غبغب هیأتین

بس خیال روشنی اېردی ولی انداق دقیق

کیم نظرگاه انگلر اېردی، گه یوق آنینگ دقتین

اویله ظاهر بؤلدی کیم قیلغی انی کورگن کیشی

دلبریم قاشیغه و مېنینگ قدیمغه نسبتین...

شاهلر شاهی دېمی، اول شاهلر نینگ شاهی کیم

هر بیری یوز شاهلر شاهیچه توتقی مکتین

شاهلیغده غایت درویش لیغدین کورمه بین

بوریا ی فقر چه زرکش سریر رفعتین

شاهلر درویشی و درویشلر شاهی که حق

شاه قیلدی صورتین، درویش قیلدی سیرتین

ای جنابینگ پست اېتیب گردون والا پایه سین

وی ضمیرینگ سیندوروب فردوس اعلا نزهتین

تېغینگه قازیب قضا «انا فتحنا» سوره سین

تۇغونگه یازیب قَدَر «نصر من الله» آیتین
 ... هر کونینگ بیرم بۇلوب، جامینگ هلال اۇلسون مدام
 کۆرمه گیل بی عیش عمرونگ مدتی بیر ساعتین
 لیک عمرونگ طولی یوز نوبت زحل دورانیچه
 فرض ابته آلسه خرد مینگ ییل اینگ هر نوبتین
 ینگى آى و عید ایکی قوللوغچینگ اۇلسون، ایله گن

سبن هلال اینگ آتین بیرم بو بیرنینگ کنیتین³⁴

سلطان حسین بايقرا هراتده حکمدار بۇلگچ، ایلک ایشی نوایی نینگ آبرو - اعبارینی
 اۇرنیگه قۇیب، سلطنت مقیاسیده اونینگ نفوذینی یوکسلتیریش ابدی. علیشبرنوایی هم،
 سلطان نینگ اوشبو محبتینی سبزیب، اوزاق عمر هرات و بايقرا دولتی اوچون بی منت
 ایش ایتدی. او هرات نینگ تام معنا ده بیر مدنیت و ادبیات مرکزی بۇلیب قالیشیگه
 سببچی بۇلدى. نوایی نینگ بو فدار کارلیک سعی و تلاشی و جسارتی، قیسقه مدتده شاه
 و درویشلرنینگ اعتباریگه توشتی و عادى خلق نینگ دردیگه درمان، ابل - اولوس نینگ
 تنیگه جان ایزله گن بیر خلق قهرمانی درجه سیگه ییتدی. خلق آره سیده علیشبر نوایی
 و سلطان حسین بايقرا دوستلیگیدن تورلی حکایه قیلووچی نقل و روایتلر یره تیلدی.
 سلطان حسین بايقرانینگ دوستی علیشبرنوایی گه یازگن قوییده گی مکتوبیده، اونگه نسبتاً
 صمیمی دوستلیگی و حرمتی کۆرینیب توریدی:

«...میر علیشبرنوایی اصلح الله شأنه کیم، تخلصی نوایی غه مشهور دورور و اشعاریده
 بو تخلصی مستور، تورک تیلی نینگ اولگن جسدیغه مسیح انفاسی بیلن روح کپوردی و
 اول روح تاپقانلرغه تورکی آیین الفاظ تار و بودی دین تۇقولغان حله کپوردی. و سؤز

34- علیشبرنوایی مکمل اثرلر تۆلمی، بشینچی جلد، اۆزبکستان س س ر فنلر اکادیمیة سی، الکساندر پوشکین نامیده گی تیل و ادبیات انستیتوتی،
 ه. س سلیمانوف نامیده گی قول یازمه لر انستیتوتی، اۆزبکستان س س ر «فن» نشریاتی، تاشکنت، میلادی 1990 ییل.

گلستانیده نوبهار طبعیدین روان آسا یاغینلر بیله رنگارنگ گلر آچتی و نظم دریا سیغه سحاب فکرت دین روح پرور قطره لر بیله گوناگون دُرلر ساختی. هر صنف شعر میدانی غه کیم، تکاور سوردی اول کشورین تبغ زبان بیله اؤز تصرفیغه کبیوردی. اونینگ نظمی وصفیده تیل قاصر و بیان عاجز تورور...نظم اقلیمیده قایسی بهرک قورغان غه کوچ کبلتوردی کیم، ایشیگی ایننگ یوزیگه آچیلمه دی و قایسی عظیم کشورلرغه طبع چیریکی بیله تورکناز سالدی، فتح قیلمه دی. بو کون نظم ارکانی نینگ ربع مسکونیده قهرمان اول تورور و بو ممالک فتحی غه صاحب قران انی دپسه بؤلور:

اېرور سؤز ملکی نینگ کشورستانی

قیو کشورستان خُسرو نشانی

دېمه خسرو نشان کیم، قهرمانی

اېرورگر چین دېسنگ صاحب قرانی»³⁵

شونینگدېک علیشېرنوایی عزیز دوستی سلطان حسین اوچون یازگن برچه شعرلریده و منثور مکتوب لریده، اونگه نسبتاً چوقور و صمیمی ارادتی و روادارلیگینی بیلدیرگن. علیشېرنوایی اؤز تذکره سی «مجالس النفایس» نینگ سکیزینچی مجلسیده، دوستی سلطان حسین بایقرا نی، سلطنت بحریده گی یکدانه دُر، خلافت کؤکیده نؤر ساجیب تورگن یگانه پارلاق قویاش، سخاوت باییده سېرآب یامغور حیثیده دیر دېبه وصف اېته دی. اونگه کؤره، سلطان حسین عدالت چمنستانیده قورقمس ارسلان و سخاوت باییده حاتم زمان دیر؛ چنانچه:

35. علیشېرنوایی، چپتداغ، یوسف، الفبا اؤزگرتیرووچی: محمدحسن تۆلقین، 32 بېت، نشر اېتووچی: فاریاب مدنی جماعه چیلیک تشکیلاتی، قویاش 1395 ییل، فاریاب.

«...سلطنت بحری نینگ دُرِ یکتاسی و خلافت سپهری نینگ خورشید جهان آراسی، سخاوت هواسی نینگ ابر گهرباری و شجاعت بېشه سی نینگ هژبر شکاری، عدالت چمنی نینگ سرو سربلندی و مروت معدنی نینگ گوهر ارجمندی، کوشش رزمگاهی نینگ رستم دستانی و بخشش بزمگاهی نینگ حاتم زمانی، فصاحت علمی نینگ نکته بیرله سحرسازی و بلاغت جهانی نینگ وقت بيله معجزه پردازی سلطان سلاطین ابوالغازی سلطان حسین بهادرخان،

کیم ملکی دوامی تا قیامت بۇلسون
ذاتیغه بو مُلک اوزرا اقامت بۇلسون
عدل ایچرا طریقى استقامت بۇلسون
عالم اهلی اوچون سلامت بۇلسون»
(مجالس النفیس، 208 بیت)

معلوم کیم، سلطان حسین بایقرا بیر ددیل و داویورهک حکمران بۇلمی، بلکه ذهنی اؤتکیر شاعر و شعرشناس، ادیب، صاحب نظر، مجلس آرا و عین حالده شاعرلر، داشمند لر، هنرمندلر، علمی شخصیتلر و تاریخچیلر نینگ حامی سی بۇلیب کهلگن. اونینگ سراییده دایم شعرلر اوستیده بحثلر بۇلگن. شو باعثدن علیشپرنوایی اؤز اثرلریده، سلطان حسین بایقرا نینگ شاه خرده دان، شاه سخندان، سلطان الفضلاء، و شونگه اؤخشش لقبلر بیلن یاد اېتگن؛ چنانچه «محاكمة اللغتين» اثریده سلطان حسین بایقرا دربارینی قوییده گیچه تصویرله یدی:

«... بو بایری بنده لرینی نظم طریقى نینگ برچه نوعیده تعریفلر بیتیب صاحبقران لیق لقبی بيله سرافراز قیلیب دورلر که همایون طبعلری زمان مشکلاتی نینگ معیاری دور، فرخنده ذهنلری عالم دقایقی نینگ حالالی و صاحب اسراری. بنده خاکسار اگرچه توفراغ دین اؤکسوک اېردیم؛ اما اول قویاش تربیتی بيله رنگارنگ گل لر اچتیم. و بو

افگنده بی اعتبار، اگرچه ذره دین کم راک ابردیم، اول سحاب تقویتی بیله گوناگون در لر
ساجتیم و دل سوز ابیاتیم مناجات اهلی غه آشوب و غوغا سالدی و بزم افروز غزلیاتیم
خراباتی لرغه آه و واویلا سالدی.»

علیشبرنویای نینگ قوییده گی بیتلری بو موضوع نینگ یخشی افاده سی دیر:
ای نوایی خرده نظمینگ غه اصلاح ایسته سنگ

کیمسه قیلمس آنی شاه خرده داندین یخشیراق
(بدایع الوسط، 143 بیت)

نوایی نظمینی کوردی قوباش لوحیگه ثبت ایتگن
بویورغان آنی عالی قدر شاه خرده دان ابرمیش
(بدایع الوسط، 313 بیت)

جسم اولدی جهان بو جسم نینگ جان هم اول
تخت اولدی فلک بو تخت سلطانی هم اول
بحر اولدی معانی گوهر افشانی هم اول
عالم اپلی نینگ شاه سخندانی هم اول
(نظم الجواهر، 36 بیت)

ای نوایی هیچ گلشن نینگ سبنینگدېک خوش نوا
بلبلی یوق ابرکنین شاه سخندانیم غه آیت
(نوادرالشباب، 135 بیت)

علیشبرنویای نینگ «میزان الاوزان» اثریده، سلطان حسین بايقرا نینگ دېوان ترتیب
بیرگنی و شاعر، شهنشاه همده شهزاده لر نینگ شعر و عروض گه کته اعتبار قره تگینینی
قوییده گی سطرلرده کوره آله میز:

«حضرت سلطان صاحبقران بو وزن نینگ غایت روانلیغ و لطافتی دین و روحپرور

لیغ و سلاستیدین اؤز دهبان لارین که جمیع دواوین آره سیده بدنلار ارا جاندهک دور و کواکب ایچره خورشید رخشان دهک واقع بؤلوتور، باشدین ایاق التزام قیلیب، بو وزنده ترتیب بیرییدورلار اپردی.

غرض بو مقالات دین و مقصود بو مقدمات دین بو اپردی کیم، چون تُرک الفاضلی بیله کیم نظم واقع بؤلوتور، انگا ضابطهیی و قانونی یوق ابرکاندور و اول فن رواجی اوچون کیشی عروض فنیده کتابی یا رسالهیی بیتمایدور. بو خجسته زمانده کیم زمان پادشاهی دهبان ترتیب بپردیلار، مبارک خاطرلارین شعر وزنیغه و بیت تقطیعیغه مشغول قیلدیلار، بو جهتدین شعر نینگ پایه سی بیته کؤکدین اؤتی و بو بیت نینگ مرتبه سی بیت الحرام غه بیته، هر آئینه کیم ملایم طبعلیغ آزاده لار، بلکه قابل فهم و ذهنلیک شهزاده لار بو شریف علمغه اشتغال کورگوزادور اپردیلار و بحور اوزانی و تقطیعی و زحافتی و دوایری علمیدین که عرب فصحاسی و عجم بلغا و شعراسی اول علمده کتابلار تصنیف قیلییدورلار که آنسیز بو فنع و قوفی و شعوری بوله آلمس، بو الفاظ نظمیده یوق اپردی و سلطان السلاطین نینگ مبارک خاطرلاری مونگا ملتفت بؤلوب، اندا که کتاب نینگ ابتدایی ده واقع بولمیش بولسه، اثبات بولدی و بو سببدین بو علم ضابطه سیغه قلم سورولدی....»

رباعی:

تا چرخ دوایریدن اولغای ایام   تا شعر خیالاتیغه یوق دور انجام
تا بیت تراکیبده بولغای ابهام   تاپسون نظمینگ بیله جهان اهلی نظام
(میزان الاوزان، 82 و 83 بیتلر)

یوقاریده آیتیب اوتیلگندبک، سلطان حسین بایقرا شعر بیلن هم قیزیقن و حسینی تخلصی بیلن تورکی تیلده سهر مضمون دهبان یره تگن. او ایکی تیل شاعری بولگن. علیشبرنواپی دوستی نینگ شعر شناسلیگی و مجلس آرایلیگی حقیده قیته - قیته اؤز اثرلریده

یاد ابتگن و حتی که اونینگ شعرلریگه نظیره لر یازگن. نوایی نینگ قوییده گی فارسچه
 غزلی، حسین بایقرا غزلیگه یازیلگن نظیره دیر:
 تتبع سلطان الفضلا حسینی خلدالله ملک
 از من آواره در کویت فغانی مانده
 بی نشانی رفته و از وی نشانی مانده
 خان و مان درکوی تو درباختم، بنگر کنون
 خان و مان گم گشته و بی خانمانی مانده
 گرچه مُردم در سرِ کوی وفا اینهم بس است
 طعمه گر بهر سگانت استخوانی مانده
 ناسخ افسانه فـرهاد و مجنون شد دلم
 زانکه در هر کوی از وی داستانی مانده
 همرهان رفتند و من نالان به حال خویشتن
 چون سگِ گم گشته ای کاز کاروانی مانده
 مرهم وصل از قدح خواهم که در پیرانه سر
 داغ هجرم در دل از عشق جوانی مانده
 ساقیا هر می که پیمودی به فانی در نیافت
 لطف فرما، کاین زمان رطلِ گرانی مانده³⁶
 مجالس النفایس نینگ (255) ببتیده، حسین بایقرا میرزا نینگ نکته پردازلیگی حقیده
 قوییده گیچه اوقیمیز:

36- دیوان امیرنظام الدین علی شیرنوبی، همایون فرخ، دکتر رکن الدین اهتمامی بیلن، 292 بهت، قوباش 1375 - بیل، تهران.

«... اول همایون طبع نینگ بو نوع وقت سازلیغ و نکته پردازلیغ لارینی سپهر دبیری بیل لار بیتسیسه تمام ایتماس و خرد خرده دان خوش تقریری قرن لار ایتسه (ایتلیسه) تمامیغه بیتماس. اولی اولکیم اختصار بیله تمام قیلیلغای و دعا بیله اختتام بیریلغای،

یارب بو زمانه شه لاری نینگ شاهی کیم کونگلی ابرور سر نهران آگاهی
 بهرگیل انگا اوج ماه دین تا ماهی بلکیم نی که بار ایتسه ایننگ دلخواهی

***

کوک عرصه سی بزمگاهی اولسون یارب

کون شمسه سی چتر ماهی اولسون یارب

کوکب عددی سپاهی اولسون یارب

هر ایشیدا حق پناهی اولسون یارب

(مجالس النفایس، 255 - 256 بیتلر)

علیشبرنویبی شعر اوزانی حقیده یازگن اثری (میزان الاوزان) ده حسین بایقرا نینگ نظم و نثرگه چیکسیز رغبتی و شاعرلر دن ایاوسیز حمایتی، قالد و برسه او نینگ درباری بیلیم اربابلری، ظرفا و بلغا بارگاهی اپکن لیگینی قوییدهگی سطرلرده اوقیمیمیز:

«...اما چون اول حضرت نینگ شریف مجلس لاری معانی جواهری نینگ کانی

اپردی و لطیف طبعلاری نظم قواعدی نینگ میزانی و زمان شعراسی عالی درگاه ده خادم و دوران بلغا و ظرفا سی معالی بارگاه ده ملازم اپردیلار، مدام نظم و نثر دین سوز مذکور و علی الدوام شعر و معما دین طبع نتایجی سطور بولور اپردی و اول حضرت نینگ دقایق شعار طبعلاری نظم آیینی و انتشاریغه طالب و حقایق آثار ذهنلاری شعر ترتیبی و اشتهاریغه راغب انداکییم، نظم اهلی نینگ شکر ریزی و محبت خیلی نینگ آتش انگیزی، درد و شوق طریق نینگ پاکروی، امیرخسرو دهلوی روح الله روحه نینگ غزلیاتینی کیم

تورت دېوانغه مشهور دور، اولچه سعی و امکانی بار، قیللیب، بیغدوردیلار و ایننگ ابیاتی عددی اوئن سبکیز مینگ گایتی و انی غایت زینت و زیب و نهایت تکلف و جدول و تهذیب بیله زمان خوشنویس لاریغه کتابت قیلدوردیلار و ایننگ رواج و رونقین قویاشدېک رأی عالم آرای مشغوللیقی بیله فلکدین آشوردیلار. چون اول ملک الکلام بو فنده مهارت و کمالیدین و عمیق طبع و دقیق خیالیدین کؤپراک بحر ده شعر ایتیب دور و اکثر نظم نامطبوع وزنده دېدور و زمان ظرفا سی دین بعضی نینگ سالم طبعی ایننگ بلاغتی دین قاصر و ادراکیدین متحیر، بلکه متغیر اپردی. اول حضرت نینگ همایون طبعلاریغه غریب احتراس و عجیب اجتهادی کبلدی کیم هرگز سلاطین دین، بلکه شعرای نظم آیین دین هیچکیم نینگ خیالیغه کېلمايدور و خاطرېغه خطور قیلمايدور.»

(میزان الاوزان، 2 و 3 بیتلر)

شاعر ایلک دېوانی «غرایب الصغر» و «منشآت» منثور اثرلریده، سلطان حسین بايقرا نی، جمشید تختی و قباد نینگ میراثداری، ناتوانلر پناهگاهی، عدالت کؤشکی نینگ شاهنشاهی، فصاحت معدنی و بلاغت مخزنی دېب اتهیدی:

ای نوایی، غم ییمه باشینگغه بؤلسون مستدام

اول که بار دور وارث تخت جم و تاج قباد

(غرایب الصغر، 144 بیت)

شاه غازی ایشیگین تېنگری بسی توتسون کیم

نا توانلرغه پناه اولدی و خانلرغه ملاذ

(غرایب الصغر، 153 بیت)

ای نوایی، ابرمس اول لازم کؤزی اویقو ده کیم

ظلم ایشیگی شاه غازی عدلیدین مسدود ابرور

(غرایب الصغر، 157 بیت)

اول حاکم کیم عام دورور احسانی
 فرمانیغه انشا صُورِ قَرآنی
 شهلر باشیغه نافد انینگ فرمانی
 انشا سیگه اعجاز قیلیب ارزانی
 (منشآت نوایی، 549 بیت)

اول شاه که مایه فصاحت کپلدی
 حقدین ایشی عالمغه رسالت کپلدی
 هر نکته انگه محض بلاغت کپلدی
 شأنی بو رسالته عدالت کپلدی
 (منشآت، 549 بیت)

منبعلر:

- 1 - مجالس النفایس، نوایی، علیشبر، نشرگه تیارلاوچی: سویمه غنیوه، اؤزبکستان س س ر فنلر اکادیمیہ سی، پوشکین نامیده گی تیل و ادبیات انستیتوتی نشری، میلادی 1961 - بیل، تاشکبنت، اؤزبکستان.
  - 2 - بدایع الوسط، نوایی، علیشبر، اوچینچی تورکی دهبانی، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، نوایی - بابر فوندی نشری، قویاش 1396 بیل، مزارشریف.
  - 3 - میزان الاوزان، نوایی، علیشبر، (1، 2، 82 و 83 ببتلر)، نشرگه تیارلاوچی: عبدالله رویین، توزه توچی و خطاط: پوهنمل محمدعالم لیب، امیرعلیشبرنوایی فرهنگی انجمنی نینگ بلخ ولایتی شوراسی نشری، قویاش 1372 - بیل، مزارشریف.
  - 4 - غرایب الصغر، نوایی، علیشبر، (144 بیت)، نورالله آلتای اهتمامی بیلن، قویاش 1386 بیل، مالیزیا.
  - 5 - منشآت، نوایی، علیشبر، لاتینچه الفباسیده، اؤن جلدلیک تۆپلمی، (641 بیت)، اؤزبکستان مطبوعات و اخبارات اگینت لیگی، غفورغلام نامیده گی نشریاتی، مطبعه ایجادی اوئی، تاشکبنت، اؤزبکستان، میلادی 2011 - بیل.
- امیرعلیشبرنوایی منظوم اثری «لسان الطیر» نینگ قوییده گی بیتلریده، عزیز دوستی و خراسان شاهی سلطان حسین بایقرا نی حقیگه دعای خیر ایتیب، اونینگ عز و مقامی، عدلی حد دن فزون، انصافی قلمدن برون دیدی. شوکی بو بیتلرده، سلطان نینگ

دولتی و مرتبه سی، زمان تاشیدن اوزاق و اونینگ فرمانی برچه انس و جانگه جاری و نافذ بؤلیب، دشمنلری زیون و خوار اولسین دپیه دعا قیله دی.

أول که امنیت و جودیدین دورور	خلق شاکر بذل و جودیدین دورور
أبدت احسانه سلطان حسین	شاه ابوالغازی ملاذ الخافقین
مهن نې ایتا ألغامین اوصافینی	خُلق و لطف و عدل ایلا انصافینی
کیم اگریوزمینگ مهنینگدېک نظم کیش	قیلسه مینگ بیل صفحه رخسارینی ریش
وصفی نینگ مینگدین بیری آیتیلماغای	بلکه یوز مینگدین بیری یازیلماغای
بس قیلیب حمد و دعاسین ابتدا	ایلایین قوشلار تیلی بیرله ادا
تا که دوران باغیدا دولت قوشی	کیم سعادت بؤلغای اول قوش نینگ توشی
سلطنت اوجیدا سیر ایلاب عیان	ایلاگای بیر چتر باشین آشیان
بؤلسون آنینگ چتر و عز و دولتی	باشی اوزرا سایه بان حشمتی
عدلی بستانیدا یوز خیل طیور	کؤرماسونلار ظلم تاشیدین فتور
حکمی نافذ تا ابد دوران ارا	انقیاد امری انس و جان ارا
دولتی نینگ دشمنی خیل و مطیع	بارچه عفو و خلقینی ایلاب شفیع

(لسان الطیر، 380 - 381 بیتلر)

وینه

هر کیم که ضعیف دلنوازی بیل آنی	هر کیم که فتاده چاره سازی بیل آنی
هر کیم که غمین محرم رازی بیل آنی	شاهی که بو نوع شاه غازی بیل آنی

<< >>

کؤپ بیل آنی حق جهانده توتسون یارب
 دهر آفاتیدین آمانده توتسون یارب
 هم حشمتی بیکران ده توتسون یارب
 هم دولتی جاودان ده توتسون یارب

أفاق ملوکِ خاک راه اؤلسون انگه   کؤک مسندی تخت و جاه اؤلسون انگه
 انجم عددی خیل و سپاه اؤلسون انگه   اول ابلگه ینه تبنگری پناه اؤلسون انگه
 (نظم الجواهر، 37 بیت، تاشکبنت چاپی)

یعنی:

سلطان حسین، ضعیف و ناتوان کیشیلر دلتنازی، افتاده و ناچار انسانلر چاره سازی، غم آستیده قالدنگلر نینگ اېنگ یقین محرمی، شاهلر آره سیده شاه غازی نینگ اؤزی علیحده مقامگه اېگه دیر. تبنگریم جهانده اونینگ دولتینی بردوام اېتیب، دهر تورلی آفتلریدن اسره سین و تا جهان باریچه بو ذات نینگ حشمت و جلالی یوکسک، مال - دولتی بې درک بؤلسین. فلک اونینگ ایاغی آستیده تۇپراق، طارم تختیده عزّ و مقامی بلند، سپاهسی نینگ سانی کؤکده گی یولدوزلر سانیدن افزون و تبنگریم اونی، خلق باشیگه سایه بان قیلسین دبیّه، علیشبر نوایی، عزیز دوستی سلطان حسین نی یوقاریده گی دعاییه رباعیلریده، مدح اېته دی.

علیشبر نوایی، پیری و استادی مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی نینگ «لجّة الاسرار» قصیده سی استقبالیگه یازگن «تحفة الافکار» قصیده سی نینگ سؤنگگیده، عزیز دوستی سلطان حسین بايقرا مقامینی اولوغلب مونده ی یازه دی:

... ز التفات خاطرت این نکته شیرین مراست

هم چنان کز پرتو خورشید نی را شکر است

یک نظر افکن که مستغنی شوم ز ابناى جنس

سگ که شد منظور نجم الدین سگان را سرور است

تحفة الافکار اگر سازم لقب اورا سزاست

تحفه چون نذرت ز بحر فکرتم این گوهر است

گشت یوم عاشر شهر رجب تاریخ آن
 طرفه تر کاین روز و ماه اتمام آن را مظهر است
 طالبان ربع مسکون را ز ظلِ عالیت
 فیض بادا تا مقام مهر چارم منظر است
 (دبوان امیرعلیشبرنویایی فانی، 62 بیت)

علیشبرنویایی نینگ برچه اثرلریدپک، «نوادرالشباب» دپوانیده هم سلطان حسین بايقرا صفتی، گؤزل استعاره، جاذبه‌لی تشبیه لر، بی تکرار تجنیسلر آرقه‌لی خامه تاریکه چیزیلگن. نوایی قوییده‌گی بیتده، حسین بايقرا مبادا، اونینگ یره‌تگن بیتلریکه نظر سالگن پیتده، دپمک او بیتلر، بیرم کونلریده، ابراد ایتیلگن موعظه لر سبگری شرف تاپه‌دی دیدی. شو ترتیبده، نوایی، تانگ ییلی، مپنینگ حال - احوالیمنی سلطان آلدیگه باریب اظهار ایتگنده، اونگه جانیمنی نثار ایتورمپن دیدی. شونینگدپک، قوییده‌گی فردلرنینگ اوچینچی سیده، مپنینگ آوازیم نینگ نوا سازی فقط گینه سلطان حسین میرزا دپب اعتراف ایته‌دی. زیرا علیشبر نوایی، عزیز دوستی سلطان حسین گه حرمتی جوده یوکسک بؤلگن. بو موضوع ینه بیر بیتده باشقچه عکس تاپگن. علیشبرنویایی بو بیتده، سلطان حریمیده اؤز حدینگنی بیلگیل و ادب نی رعایت ایتگیل دپبه تاکیدله‌یدی. قوییده‌گی بیتلرگه اعتبار بپرینگ: ای نوایی، درُ نظمینگ خطبه دپک تاپقایی شرف

لطف ایله قیلسه نظر بیرم کونی سلطان سнга

<<>>

ای نوایی، جان صبا آلییده قیلغی مپن نثار

بو گدا حالین دپسه بیتکاندا سلطان آلیدا

<<>>

نوایی آهی نوا سازی شاه ابوالغازی

سپهر مرتبه سلطان حسین بايقـرا

<<>>

شاه حریمیده نوایی، نېچه تاپسنگ احترام

بیلگیل اؤز حدینگنی و بی حد رعایت قیل ادب

(نوادالشباب، 67- 77 - 88 - 95 بیتلر)

«نوادالشباب» نینگ بېتلریده اؤز عكسینی تاپگن قوییده گی ایگی بیتده، شاعر، عزیز

دوستی سلطان نینگ، قیزغین لطفی و اوشبو معرفت پرور شاه نینگ کمترینلیگی نی

سېرمعنا عباره لر بیلن عكس اېتتیرگنی کورینیب توریدی:

ای نوایی شاه لطفی دین کونگل نی جمع توت

گر پریشان کپلسه باک اېرمس خراسان دین خبر

<<>>

گر نوایی ژنده سین شاه آلدی تانگ یوق چونکه عشق

پاک و بېغش دور گدانینگ کسوتین سلطان کپبار

(نوادالشباب، 224 - 230 بیتلر)

معلوم کیم علیشېرنوایی خمسه داستانلری نینگ ایلك بؤلیملریده، حمد و نعت و کلام

مقامی، سؤز جایگاه سی و متقدم خمسه سرا استادلر سنه لمیش نظامی گنجیه یی،

امیر خسرو دهلوی و مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی لر وصفی اؤز عكسینی تاپگن.

کبیین، سلطان حسین بايقرا شخصیتی و پایدار و مستحکم دولتی نینگ اؤرنی مدح

اېتیلگن. خمسه نینگ بیرینچی داستانی (حیرت الابرار) ده مونده ی دېب قید اېتیلگن:

سلاطین خیلی نینگ سرافرازی و خواقین ملکی نینگ گنج پردازی مُعزُ السُلْطَنَةِ

وَالذُّيَا وَالذُّيَا ابوالغازی سلطان حسین بهادرخان خَلْدَاللهُ مُلْكَهُ وَسُلْطَانُهُ وَ اَوْضَحْ اَعْلَى الْعَمِيْنِ

پَرَّهُ وَّ احْسَانَهُ مدحی کیم، گویا تیل بیله مدحین دېمک محال دورور، بتخصیص کیم قلم تیلی مدحیده لال دورور،

عالم و آدم انگا ملک و سپاه	قاییسی شه اول خُسرو عالم پناه
یتتی اتاسیغا دېگین خان کبلیب	قصری یتی گنبد گگردان کبلیب
فقر آتی بیرلا مباحات انگا	خان کبلیبان هم اتا، هم ات انگا
ملک دهی، ملک ستانلار اینینگ	تورک موغول قول لاری خانلار اینینگ
خانلار و شهلازلر شهی سلطان حسین	قوللوقی خانلارغه کبلیب فرض عین
رأیتی نینگ مهجه سی خورشید سای	شاه ابوالغازی خورشید رأی
شمسه خور تاجیغا پیرایه یی	چرخ برین تختی اوچون پایه یی
تبعی بو دریا سوییغه جویبار	ابر کفی بحر جواهر نثار
یانیداغی خنجر انگا حوت اولوب	مهر کمر بندیغا یاقوت اولوب
قبضه دا گوهر دین انگه مشتری	نی دور، اگر حوت اېماس خنجری
آستی فلک طاقیغه منشور اوچون	قوس انگا بیرپاکه چوتارتیب کوچون
تېراتا آلمی نېچا کیم زور اېتیب	تورک فلک چون انگه گاهی بیتیب
قبه سی خورشید درخشان کبلیب	چرخ مدور انگا قلقان کبلیب
قینی مرصع قیلیچیدن نشان...	بؤلدی بو قلقان یوزیدا کهکشان
لطفی تالطف بیلا گوهر فشان	ایلگی سخاوتدین ابرور زرفشان
ایلگی سخاوت کفیدین گنج ریز...	کؤنگلی بیلیک گوهریدین گنج خیز

(حیرت الابرا، 15 و 16 بیتلر، تاشکېنت چاپی)

علیشېرنوایی یوقاریده گی بېتلرده، سلطان حسین نی تیلگه آلرکن. موندهی توصیف اېتهدی:
عالم و عالم اهلی برچه سی اونینگ سپاهسی و بو عالی ذات، یتتی نسلدن خان کبلیگن
ذات دیر. فقیر مشرب شاه و فخرگه سزاوار حکمدار نینگ، تورک خاقانلریدن آلیب موغول

خانلریگچه خادمی و فرمانبرداری دېسه اصلا مبالغه بۆلمه یدی. خانلر خانی و شاهلر شاهی سلطان حسین بايقرا نینگ مقامی و شان و شهرتی کؤککه تېنگ، ایلگی سخاوت مخزنی و کؤنگلی بیلیک معدنی دیر.

خمسه نینگ ایکینجی داستانی «شیرین و فرهاد» ده هم سلطان حسین بايقرا نامی، حمد و نعت و خمسه استاد لری مدحیدن کپین، تیلگه آینه دی. علیشېرنوایی سلفلری بۆلگن نظامی گنجیه یی و امیر خسرو دهلوی دن فرقلی روشده بو داستانه، «خسرو شاه» نینگ اؤرنیگه «فرهاد» نی تنله گن و فرهاد نینگ شیرین عشقی یؤلیده، چېککن عذابلرینی بو داستانه عکس اېتتیرگن. علیشېرنوایی، بو داستانه، حسین بايقرا نی، سلطانلر سرافرازی، شاهلر سروری دیدی. و تختی نینگ مقامی فلکدن یوکسک، شکوهی ثریا دن یوقاری و قهری نینگ تندبادی عالم بساطینی تاغلریدن مستحکم دپیه مدح اېته دی. چنانچه:

که بېرگایلار الار امیّد ایلا بیم
محمد نینگ اېرور ذات نفیسی
اولار باری سپه خیل ایچرا شاه اول
اېرور گویا ازلدین شاه غازی
رواج شرع ارا پیغمبر آیین
سلاطین سروری سلطان حسین اول
ایننگدېک کیم، قویاش دُر یغه افلاک
فلکدین هم بییک عالی سریرینگ
فلک فیروزه یی کیم توشمیش آندین
یتی قطره عرقدېک یتتی دریا
بساطین تاغلاردین قیلدی محکم

...الاردین سؤنگ سلاطین تابنتی تعظیم
نچوک کیم انبیا رأس رئیسی
رُسُل خیلغه سرخیل سپاه اول
سلاطین نینگ هم انداق سرفرازی
غزا میدانی ایچرا حیدر آیین
نبی شرعیغه بېرگان زبب و زین اول
زهی عالم صدف، ذاتینگ دُر پاک
قویاشدین هم یاروق رأی منیرینگ
مرصع مسدینگ اعلی جهاندین
شکوهینگ جبهه سیدین چون ثریا
چو قهرینگ تند بادی اېستی، عالم

بیتیب چون گلشن لطفونگ شمیمی   کورونوب ابلگا چون جنب نسیمی
(فرهاد و شیرین داستانی، 91 بیت، تاشکبنت چاپی)

سلطان حسین بايقرا شخصیتی، علیشبرنوايي نینگ «لیلی و مجنون» داستانیده هم خاص اورینی ابلگله گن. نوايي بو مثنوی داستانیده، دوستی حسین بايقرا نی دولت و دین عزتی، اسلام مقدس دینی و شریعت نینگ حامیسی، عادل پادشاه، دین منتظمی دهب ذکر ابتهدی؛ مثال اوچون:

تارتار ابدی مېنی بېخودانه	...چون یار ابدی بخت جاودانه
هر نوع مراد اندا حاصل	تا ابلتی بیر خجسته منزل
تخت اوستیده بیرخجسته شاهی	جنت کببی اندا بزمگاهی
شه باشی اوزا اوج اوج ساچ	بخت آیتی کیم ایتاک، قویون آچ
بار و یوقینی نثار قیلدیم	چون ساچماغینی شعار قیلدیم
نی عرصه بارگاه ابرور بو	دېدیم که، بیلای نی شاه ابروربو
یعنی که، معز دولت و دین	بار اپردی شه سپهر تمکین
یعنی سلطان حسین غازی	دین نصرتی نینگ علم طرازی
عدلی بولوبان حمایت شرع	شأنیدا نزول آیت شرع
اسلامغا پاک ذاتی حامی...	دین علمی نینگ اندین انتظامی
بو قصر ستونی سونگ الف هم...	هم لام لوا غه زلف پر خم

(لیلی و مجنون داستانی، 207 و 208 بیتلر)

علیشبرنوايي «سبعه سیار» داستانیده هم، حمد و ثنا همده خمسه استاد لرینی توصیفگه آلگنیدن کبیین، دوستی سلطان حسین نی سلطنت بحری نینگ نایاب دری و خلافت کانی نینگ سېراب لعی دېبه تیلگه آلهدی؛ چنانچه:

«سلطنت بحری نینگ درّ نایی و خلافت معدنی نینگ لعل سیرایی، آفرینش تاجیگا جوهر ذاتی، زیب ایلا زین، مُعزّالسلطنه والدین سلطان حسین بهادرخان خلدۀ مُلکه و سلطانه مدحتی کوسین اورماق و بو بهانه بیله ذرّه نی قویاشقه ساغیندورماق،

کلک اونیدین تیلار نوا کؤنگلوم
 گِرد بالشت روزن آدیغه سال
 کیم کیرارمیلی بؤلسه عذرین قؤل
 مِهَر نینگ صفحه سین مهیا قیل
 خَوّی رخساره دین سالیب قراسوو
 مبن آریتماقغه اندا خامه اوچون
 فتنه خیلیگا بپر دمی آرام
 زرورقدین انی زرافشان ایت
 چپکماگیل لحن دلنواز آخر
 قویغیل آلیمغه جزودانیمنی
 قیل هالینگ نینگ اوچیدین انگاتیغ
 قیلایین صفحه اوزرا گوهر ریز
 شاه مدحیدا دُرُفشانلیغ ایتای
 آنی آفاق شه لاری اوزا شاه
 اهل دین ایچرا شاه غازی اول
 کیم بهرب نصرتی جهانگه سرور
 خان بن خان اتا اناسی انینگ
 یوق جهانده انینگ کبئی یانا خان
 اناسی خود الانقوا کبلییان

...سؤز دېماککا قیلور هوا کؤنگلوم
 کبّل وحجره سوپورگیل ای اقبال
 چاوش بخت ایشیککا حاضر بؤل
 ای فلک، خدمت آشکارا قیل
 قیل دواتیمنی ای زحل، مملو
 مشتری، بیرتقیل عمامه اوچون
 قین غه سالغیل قیلیچنی ای بهرام
 مِهَر صفحه نگ یوزین درخشان ایت
 زهره، بیر لحظه چالمه ساز آخر
 ای عطارد، اؤپ آستانیمنی
 ای قمر، سبّ قلم تراشیم بیغ
 تا که خامه اوچینی ایلاب تیز
 دُر کبئی پاک نکته رانلیغ ایتای
 قای شه اولکیم، ازلدین ایتئی اله
 دین لواسی، علم طرازی اول
 شاه سلطان حسین بن منصور
 خانلار اوزرا یتیب عطاسی انینگ
 هم اتا خان و هم انگا اتا خان
 انگا چینگیز اولوغ اتا کبلییان

فخر یوق انگا سلطنت آتی
 شاهلار قوللوغین کوروب مرغوب
 گرچه شهلارنی زیر دست ایلاب
 اژدها زور وقتی ایلگیدا مور

أول بولوب سلطنت مباحاتی
 انگا درویشلیک بولوب مطلوب
 اؤزنی درویشلارغه پست ایلاب
 قیلا آلمای ولیک مۇرغه زور...

(سبعه سیار داستانی، 284بیتلر)

یوقاریده کبلیتیریلگن بیترده، علیشبرنواپی، دوستی سلطان حسین بايقرا صفتلرینی خامه گه کبلیتیرمسدن بورون، کونگیل ایسته گینی یازیب دیدی: کونگیلم سوز دېماققه کؤپ مشتاق دیر. شونینگ اوچون نواپی کلکیدن یاردم ایسته دیدی. وینه بختیگه مراجعت اېتیب، حجره نى سوپورگیل دېبه بوبوره دی. شونینگدېک مهر صحیفه سین آماده قیل دېب فلکنی خدمتگه چقیره دی و کؤک یولدوزلریگه خطاباً، آستانیمگه کبلیب دوات و جزودانیمنی تیارلب، قلمیمنی تېز اېتیب بېرینگلر تا، شاه مدحیده خامه تېبراته می دیدی. سؤنگره شاه نى توصیفگه آلیب، اونى، تنگری مناسب کورگن انسان و دین نینگ عزتى، آفاق شاهلری نینگ شاهى سلطان حسین بن منصور دیر دېب تیلگه آله دی. اونگه کوره، حسین بايقرا نینگ آته و آنه تمانى شاه بولیب، قاله وېرسه کته جدی چېنگیزخان و الانقوا نسلیدن بولگن و جهانده بونگه تېنگ شاه هم یوق دېب تاکیدله دیدی. سؤزلری دوامیده او، سلطان حسین بايقرا نى سلطنت فخرى، شاهلر شاهى و درویش وش انسان دېبه مقته-یدی.

شونینگدېک علیشبرنواپی خمسه سی نینگ بېشینچی داستانی «سدسکندری» ده، تنگری مدحی و حضرت پیغمبریمیز محمدمصطفی (ص) صفتلری و سوز اوسته لری نینگ بې تکرار خمسه لری و خمسه نویسده لیکده اولرنینگ استادانه شیوه لری، بیتلر ایچیده گؤزل تشبیه لر و چېرایلی استعاره لر بیلن تیلگه آلینه دی. سلطان حسین بايقرا مدحی «سدسکندری» ده قوییده گیچه اؤز عکسینی تاپگن:

... قايو شاه کیم داور تختگیر
 باری شاهلارنینگ سرافرازی اول
 وجودیدین آفاق ارا زیب و زین
 آتیغه قضا دام احسانه
 جهان خلقیدین پاک ذاتی غرض
 بو اعراض ارا جوهر ذات انگا
 جهان درجی ایچرا ثمین گوهر اول
 بؤلوب قدری باغی فلک عالمی
 دېما باغ شمع شېستان دېگیل
 نې کوکب انی ژاله ناب دې
 چوشبنم دېسام جوهر جان ابرور

نې داور شهنشاه گردون سریر
 شه شرع آئین ابوالغازی اول
 اولوس خان بن خانی سلطان حسین
 یازیب خلد الله سلطانه
 بو جوهر کبلیب آفرینش عرض
 کبلیب پاک گوهرلیک اثبات انگا
 سپهر اوجی اوزرا منیراختر اول
 منیر انجم اول باغ نینگ شبنمی
 بو شبنم بیلا کوکبستان دېگیل
 دېما ژاله کیم کرم شبتاب دې
 که هر قطره دریای احسان ابرور...
 (سدسکندری داستانی، 384 بیت)

علیشبرنویای یوقاریده گی بیتلرده، سلطان حسین مقام - منزلتی نینگ یوکسکلیگی
 حقیقه سؤز یوریتیب، اونی شاهلر آره سیده سربلند شاه، دین و شریعت نینگ پیروی دېدی،
 اونینگ بارلیگی یبر و کوک نینگ زیب و زینتی همده اولوس خانلری نینگ بویوک
 خانی، پاکیزه ذات، سرشتی آریغ گوهر، جهان گنجینه سی نینگ بیرگینه قیمتلی گهری،
 کوکده پارلب تورگن پارلاق یولدوز، سېرآب و کورکم باغ نینگ تانگ چاغیده گی
 شبنمی، قرانغو تون نینگ فروزان شمعی، یاغدو و درخشان انجم، پاکیزه و مصفا ژاله، جان
 جوهری و احسان دېنگیزی نینگ تامچیسسی دپیه تعریفله یدی.

علیشبرنویای اؤز خمسه سی نینگ بو بؤلیمیده، عزیز دوستی سلطان حسین بایقرا نی «
 ذوالقرنین اسکندر» بیلن مقایسه گه آله دی و دپیدی:

...سکندر اگر کبلیدی آئینه ساز   ضمیری ایننگ بؤلدی مرآت راز

گر اول گنج لار اوزرا قیلدی طلسم   مونگا گنج صرف ایلاماک بۆلدی قسم
 گراول اپردی حکمت طریقیدا چُست   بو کِیلدی توکل یؤلیدا درست
 گر اول قؤیمادی دشمن ایتمای تباه   بو دشمن لاریغه ابرور نیک خواه
 گر اول رأی ایلاقیلدی هرايشنی بیغ   مونگا حق نصیب ایلادی رأی تبغ
 گر اول آب حیوان اوچون سوردی آت   مونونگ هر سؤزی کِیلدی آب حیات
 گر اول فتنه یأجوجی غه چِکتی سد   مونونگ ملکیکا فتنه کِیلماک نې حد
 گر اول عالم آلدی توزوب دار و گیر   بو عالم بپرور ایستاسه هر فقیر
 انگا گر یوق اپردی خلف دین شرف   مونگا تبنگری بپردی آلتی خَلَف
 (خمسه، 503 بیت)

علیشبرنواپی، اؤز شعرلریده، دوستی سلطان حسین بایقرا گه نسبتاً صمیمی محبتینی اظهار ایتیب، شاه گه اؤخشب یخشی عملرنی اؤزینگه پیشه قیلیب و عملرلی نینگ پیروی بؤلگین دېدی؛ چنانچه:

نېچوک کیم شاه تاپمیش دین و دینی   سېنگه هم یتگی اوشبو ایکی معنی
 بو ایکی ایشنی گر قیلسنگ توقع   نې ایش کیم شه قیلور، قیلغیل تتبع
 (خمسه، سبعة سیار داستانی)

منبعلر:

- 1- خمسه نوایی، خلیفه سید شمس الدین اندخویی بو بروغی بیلن چاپ ایتیلگن آفسیت نسخه سی، نشر ایتوچچی: حاجی محمدامین اندخویی، داکترسید امین نینگ اهتمامی بیلن، تاشکبنت چاپی بوزیدن، پاکستان. (تاشکبنت چاپی) (1905/ 1322).
- 2 - خمسه نوایی، چاپگه تیارلاوچچی: تاشقین بهایی، خراسان نشریاتی، قویاش 1402- بیل، تهران.
- 3 - خمسه نوایی، بیانی، عبدالغفار اهتمامی بیلن، افغانستان جمهوریتی علملر اکادیمسی نینگ نشری، دولت باسمة خانه سی، آفسیت چاپی، (تاشکبنت چاپی بوزیدن، اگست آیی، 1901 - بیل)، قویاش 1369 - بیل، کابل.

4 - زنده گانی و آفریده های علیشبرنوایی، لیبب، دوکتورسیدمحمدعالم، آرال، دکتورعزیزالله، نشر ایتووچی: کتاب فرهنگی مرکزی، علیشبرنوایی خلق ارا بنیادی، قویاش 1403 - بیل، کابل.

سلطان حسین بایقرا نینگ مدحی، علیشبرنوایی نینگ بی تکرار قصیده لریده هم علیحده اؤریننی اېگللهیدی. نوایی نینگ، تورکی نسب و فارسی گوی قصیده سرا خاقانی شروانی که ابرگشیب یازگن «نسیم الخلد» قصیده سیده شاه مدحی مونده ی قلمگه آلینگن:

... ز شاهان نیز نبود لایق این رتبه جز شاهی

که درویشی ز شاهی برتر است از عین عرفانش
 شۀ درویش وش سلطان فقر آیین که از ایزد
 فراز تخت شاهی فقر و درویش است در شآنش
 ابوالغازی سپهر سلطنت سلطان حسین آمد
 که تا آمد بود اجداد سلطان ابن سلطانش
 مگو سلطان که سلطانان عالم هست خدامش
 از آن معنی که ثابت گشت نسبت خان بن خانش
 به گاه ملکداری بنده گان دارا و دارابش
 گۀ سامان کشور چاکران ساسان و سامانش
 پی آرام باغ ملکداری گلشن دهرش
 در او دو موضع بزم آمده ایران و تورانش
 که آیین سنانی ناپسند آیین جمشیدش
 به وقت مُلک بخشی مختصر مُلک سلیماناش
 جنابش آنچنان عالی که گر چوب از کف حاجب
 فتد باشد پس از صد قرن جا بر فرق کیوانش...
 «نسیم الخلد» کردم نام او در مهد شه زانرو

که جان را هست هر بیتی نسیم از خلد رضوانش...
 ز روی خُسروم آید دوصد انصاف و صد تحسین
 ز خاقانی ملالت ها که کردن شرح نتوانش
 همیشه تا که در معنای دشت دلکش عالم
 رعیت چون رمه سلطان عادل هست چوپانش
 در این مرعا رعیت صد هزاران باد بپش آن نوع
 که هر یک را بود چاکر هزاران خان و خاقانش³⁷

علیشپرنوایی، عزیز دوستی سلطان حسین بایقرا نی کؤپراق اثر لریده، مدح و توصیف
 دن تشقری، ثالر بیلن یاد ایتیب، حقیگه دعای خیر قیله دی و تبنگری تابوغیدن
 عمرینی اوزاق ایستب، مملکت ایشلری و خلق خدمتی یؤلیده اونگه ظفرلر تیلیدی.
 اونینگ سایه سینی خلق باشیدن کم قیلمه سین دپیه تیلگه آله دی. و ایریم پیتلرده اونی
 ساغینیب، یؤقلیگیدن شکوه لر قیله دی و گاه اونی ملت باش پناهی دپ یاد ایتدی.
 قوییده گی نمونه فردلر اونگه دلیل دیر:

عصمت حرمیده جلوه گاهینگ بؤلسون   عفت چمنی حریم جاهینگ بؤلسون
 اقبال سپهری خاک راهینگ بؤلسون   تبنگری باری حالتده پناهینگ بؤلسون
 (منشآت، 598 بیت، تاشکنت چاپی)

اې نوایی ثابت اؤلسون شاه غازی دولتی
 آللیده قُل بؤلمه گن عالمده سلطان قالمه سون
 (فوایدالکبر، 510 بیت)

شاه مدحیده نوایی کؤنگلی گنج و تیل کلید

37 _ چهار اثر فارسی نوایی، رویین، عبدالله اهمامی بیلن، 82 و 84 بیتلر، نشر اپتووجی: اطلاعات و مدنیت وزیرلیگی، قویاش 1395 - بیل.

یۇقسه کۈنگلی و تیلیده نکتە و گفتار اېمس

(نوادالشباب، 279 بیت)

عمر و دولت یارب افزون قیل دمامد شاهیمه

تا پیایی بۇلغی اول افتاده لرغه دستگیر

(نوادالشباب)

یارب که بو شاه کیم اولوس خانی دور طبع اهلی و ذهن خیلی سلطانی دور

نې خان و نې سلطان که جهان جانی دور بیر عمر ایله دولت اولچه امکانی دور

(مجالس النفايس، 32 بیت)

دعائیه

... بو سلطان صاحب قران نینگ ارم آئین صحبت لاریدا و فردوس تزئین خلوت لاریدا
بو نوع غریب لطایف و عجیب ظرایف هر لحظه متعاقب و متواتر و هر لمحہ متزاید و
متکائر ظاهر بۇلور تا سپهر شبستانی نینگ شمع زرین لکنی بدرمنیر بۇلغای و افلاک
شهرستانی نینگ مشعل انجمنی مهر عالم گیر اۇلغای. بو عدالت اوجی نینگ تولون آییغه
کم لیک یوزلانماسون و بو سلطنت برجی نینگ خورشید عالم آرایی کمال درجه سیدین
ایلانماسون. اول همایون طبع نینگ بو نوع دقت سازلیغ و نکته پردازلیغ لارینی سپهر
دیبری ییل بیتیسسه تمام اېتماس و خرد خرده دان خوش تقریری قرن لار اېتسه اتمامیغه
یېتماس. اولی اولکیم اختصار بیله تمام قیلیغای و دعا بیله اختتام بېریلغای...

(مجالس النفايس، 255 - 256 بیتلر)

شاهی کیم اېرور سپهر مقدارلیغی توفراق ارا خصم باعث و خواریغی

تابسون بولار ارواحی مددگارلیغی هرايشته که بۇلسه تېنگری نینگ یارلیغی

(مجالس النفايس، 82 بیت)

یارب که چو شەنی ایلادینگ عرش جناب ظل الله اینینگ ذاتیغه یازیلدی خطاب

اۇتکان قُل لار یازیغینی قیلمه حساب قالغان لارین اېت بزمیدا اقبال مآب

(مجالس النفايس، 180 بیت)

دعائیه

...کای شرف اوجیده مهر اقبال
 شه لیغ آدم غچه ذاتینگه نسَب
 تبنگری آنچه که سنگه بپردی کمال
 فضل کسبیغه کۆپ اؤلغیل مشغول
 سېنی حق ایله دی چون گوهر پاک
 پاک لر هادایی راهینگ بؤلسون
 باغ دولت ارا فرخنده نه هال
 آدم اولادی یوق سېنچه حسب
 ایله لایق بو کمالینگ غه خصال
 تاپمه سون یؤل ولی آلینگده فضول
 پاک لر صحبتی دین ایله مه باک
 قادر پاک پناهینگ بؤلسون

باده کفری سری بؤلمه مزمن

حق دین اؤلدی لقبینگ چون مؤمن...

(فوایدالکبر، ساقینامه)

دعائیه

...شاهلر شاهی سرافرازی اوچون
 اول کهن دیر گدایی ینگلیغ
 مست آهنگی نوایی قیلالی
 کیم فلک جامیغه تا بؤلغی سیر
 عمری شهلیق ارا باقی بؤلسون
 اوج خورشیدی مقام اؤلسون انگه
 تاکه انسان غه حیات امکانی
 رندلر شاهی ابوالغازی اوچون
 یعنی آشفته نوایی (ینگلیغ؟)
 بی ریا برچه دعایی قیلالی
 جام دورین تیله گای ضمیره دیر
 شاهلر بزمیده ساقی بؤلسون
 جام جمشید مدام اؤلسون انگه
 بولغوسی، بولسون انینگ دورانی

هم دعاگویی انینگ اهل یقین

هم ملایککه دېگایلر آمین

(فوایدالکبر، ساقینامه)

رباعی

تا مادح لاریدین اثر اؤلغای موجود ممدوحلاری روحینی توتقیل خوشنود
تا مادح و ممدوحلار اؤلغای نابود سلطان زمانغه عمر بپرگای معبود
(مجالس النفایس، 194 بیت)

اېگنیمنی مشرف ایلهدی خلعتینگیز جسمیمنی معزز ایلهدی کسوتینگیز
کؤنگلومنی خوش اېتی رقعۀ شفقتینگیز کیم کوندین کونگه آرتسون دولتینگیز
(مُشآت، 599 بیت، تاشکبنت چاپی)

معلوم کیم علیشېرنوایی «سراج المسلمین» اثرینی هم دوستی سلطان حسین بایقرا گه
بغیشلب ایجاد اېتگن. او اوشبو فلسفی اثریده حسین بایقرا نی، شاهلرنینگ سرفرازی و
آستانهسی برچه حکمدارلر درگاهی دپیدی. اونینگچه، یازگن برچه اثرلری دوستی حسین
بایقرا حمایتی بیلن یره تیلگن دېب اعتراف اېتهدی. نوایی قوییدهگی بیتلریده، نظمیم بوتون
جهانگه یاییلیدی و بو باعث عالم و عالم اهلی ارا بویوک غوغا سالدی دېب یازهدی؛
چنانچه:

قیلور عرض اوشبو وادی رهنمایی غریب بی نوا یعنی نوایی
که چون آفاق شاهی دولتیدین ایننگ هم تربیت هم همتیدین
نې شاه سلطان حسین اول شاه غازی ممالک شهرلی نینگ سرفرازی
که مینگیبیل عالم ایچره شاهی بؤلسون سلاطین بنده درگاهی بؤلسون
مېنینگ نظمیم یاییلیدی عالم ایچره کؤپ آفت سالدی خیل آدم ایچره
بیراو بیرکون دیدی ایلب نشاطی کیم اول قیلیمیش بنا عالی رباطی
مسافرغه هر اوی بیرطرفه منزل که هم آرام و هم کام انده حاصل
(سراج المسلمین، تاشکبنت چاپی)

شو ترتیبده، علیشبرنواپی، سلطان حسین بايقرا گه قنچهلیک حرمتی یوکسک ابرسه، حسین بايقرا نینگ هم حرمت - احترامی، علیشبرنواپی گه بلند بؤلگن و اونى شاعرلر نینگ زوری دپیه وصف ایتگن. بو مسئله حسین بايقرا نینگ عزیز دوستی نوایی گه یازگن مکتوبیده یققال کۆرینیپ توریدی:

«بو اسمی مذکور بؤلگنلری و اوصافی مستور بؤلغانلر فارسی نظم انجمنیده بزم توزگن و فارسی گویلیق بزمیده شنالیق کۆرگوزگنلر دورور و لیکن معانی اباکاریغه بو کونگه دېگینچه هیچ کیشی تورکانه لباس کپدورمه گن و اول نازنینلرنی بو زیبا خلعت بیلن جلوۀ ظهورغه کپتورمه گن تورور و مشکبو رعنالر طبع نهانخانه سیده عریانیلق دین محبوب قالغان دورور و بو حوروش زیبالر حله سیزلیقدین جلوۀ ناز قیله آلمه گان دورور. تا بو فرخنده زمان و بو بیزه کسيز دوران کیم، بو ناتوان نینگ بایری ابل کونومدین و او چادری کیشی قارامدین قول لیک سلکیدین کۆکلتاشلیق بایری سیغه ییتگن و ملازمت طریقیدین مصاحبت سرمایه سین ایتگن حرم کبوتری دېک پرده سرای خلوتیده محرم و صراحی بطی دېک شبستان صحبتیده همدم، حق سؤز اداسیده دلیر، یعنی امیرعلیشبر اصلح الله شأنه، کیم تخلصی نوایی غه مشهور دورور و اشعاریده بو تخلص مستور....»³⁸

معلوم بؤلشیچه، علیشبرنواپی، خزاین المعانی، اینیقهسه (بدایع الوسط و فوایدالکبر) دېوانلرنی عزیز دوستی سلطان حسین بايقرا التماسی ایله ترتیب بېرگن ابدی. سلطان حسین بايقرا نینگ، علیشبرنواپیگه یؤلله گن قوییده گی مکتوبی اونگه دلالت بېره دی:

«... ای، قدیمی بنده خاص و ای بایری خادم ذوی الاختصاص! بورونعی ایکی دېوان کیم، بیزنینگ حکم و خطابیمیز بيله مرتب قیلدینگ و کلیات و جزویاتین بیزنینگ مشورت و تعلیم و استصوابیمیز بيله توزتینگ کیم، بیری نینگ عشق آمیز ایباتیدین بو

38- علیشبرنواپی، چیتنداغ، یوسف تالیفی، الفبا اوزگرتیرووچی: محمدحسن تولقین، نشر ایتوچی: فاریاب مدنی جماعه چیلیک تشکیلاتی، قوفاش 1395- ییل، کابل).

اېسکی دیر نینگ رفیع طاقیده عشاق نینگ شؤر و غوغاسی دور و ینه بیرى نینگ شوق انگیز غزلیاتیدین بو قدیمی منبع گنبد رواقیده محبت اهلی نینگ هوی و علااسی، آندین سؤنگره ییغیلغان اشعار نینگ و نظم رشته سیغه تارتیلغان در شهوار نینگ عددی بورونعی دېوانلردین آرتقان چاغلیق دورور و بو لطافت صفات خوبلر و ملاحح سمات محبوبلر بیله ینه ایکی دېوان ترتیب بېرسه بۇلوردېک معلوم بۇله دور. نېتگونگ دور کیم، بو ایشدین دلپسندراق³⁹ بۇلغی و نې قیلغونگ دور کیم، بو شغلدین سودمندراق بۇلغی. اېمدی اولی بو دور کیم، بو غریب ایشگه کؤنگؤل کپلتورغی سېن، بلکه حکم بو اېرور کیم، بو عجیب امرغه خامه سورغی سېن و تفکر خلوتگاهیده خیال شوخ و رعنالری بیله بزم توزگی سېن و تا فلک گردش قیلور، بشر جنسی نینگ خیالیغه کېلمه گن اعجوبه نی اېل غه کؤرگوزغی سېن... چون سېنگه توفیق مدد قیلیبتور و بو مقصود نینگ هیچ کیم غه ییغیلهغان مادّه سی ییغیلیب تور، تیلرمیز کیم، فرصتی غنیمت بیلغی سېن و بو مدعا حصولیغه رغبت قیلغی سېن...»

علیشېرنوایی بو تۇغریده یازهدی:
 دېدیم که بو ایشده کیم بۇلوب مېن مأمور
 هر نېچه که توتسم اوزومنی معذور
 لېک ایشته که اژدهاغه کپلتورغی زور
 زور اېتگی اوزیغه ایسته سه قیلماق مور
 و ینه:

اول ایکی دېوانغه چو قیلدیم رغبت
 هم اېردی بیگیت لیک مددیم، هم صحت

- استاد نورالله آلتای چاپگه تیارلگن نسخه ده «دلبندراق». 39

بۆلدوم چو قری و خسته، یوق اول قوت
کۆرگوزغەلی انداق نیمه لرغه جرئت⁴⁰

اوتگن بحثلرده یازگنیمیزدېک، علیشېرنوایی، سلطان حسین بايقرا، مولانا نورالدين عبدالرحمان جامی و باشقه شهزاده لر آره سیده منظوم و منثور مکاتبه لر بۆلگن. علیشېر نوایی بیلن باشقه لر اؤرتە سیده یؤلگه قۇییلگن مکاتبه - یازوولر اونینگ 1498 - 1499 ییللرده ایجاد اېتیلگن «مُشآت» اثریده عکس اېتتیریلگن. شاعر اؤز آنه تیلیده انشا(نامه) تورینی جاری اېتیب عنعنه گه کیریتماق لازم دېب حسابلهیدی و اؤزی نینگ مکتوبلرینی بیغه باشلهیدی. مقصدی اولدرده گی فکر و نصیحتلر نینگ برچه اوچون فایدهلی اېکنی، مملکت منفعتیگه خدمت قیلشی، خلص بخت و سعادت کلیتینی خلق گه کورستیش اېدی. مکتوبلر نینگ مضمونلری خیل مه - خیل بۆلیب، اولر آره سیده تبریکلر، ساغینچ حالتلری، تعزیه نامه لر، سیاسی، اجتماعی، مدنی، ادبی مضمونده گی یازیشمه لر هم موجود. بیراق مکتوبلر نینگ اساسی قسمی دولت و سیاست مسئله لری بیلن باغلیق دیر. علیشېرنوایی، دولت موضوعلری حقیده گی مکتوبلریده، عموماً آگنده، شهزادهلر و باشقه عملدارلرگه دولتنی و خلقنی باشقیریشگه عاید فکر و ملاحظه لر و نصیحتلر اؤرین آلگن. قوییده، علیشېرنوایی نینگ سلطان حسین بايقرانینگ اؤغلی مظفرحسین گه یازگن مکتوبینی مثال شکلده کېلتیره میز:

«ای نفس هواسی غه گرفتار اؤلغن
شیطان ایشیگه ایشینگ نمودار اؤلغن
هم زهد ایله عزت قه سزوار اؤلغن
هم فسق ایله عالم اېلیگه خوار اؤلغن

40- غرایب الصفر، دېباچه، نوایی، علیشېر، نشرگه تیارلاوچی: نورالله آتای، نشر اېتوچی: جهانی همکارلیکلر مؤسسه سی، قویاش 1386 ییل، مالیزیا.

ای سرگشته خودرای و ای بختی برگشته بی سر و پای، اول وقتدین ببری کیم، مذلت
تفراغی دین رۇزغارینگ چهره سی نی سوپوردوم و محنت دشتی سرگردانلیغی دین
پیشان خلقتینگنی ییغیشتوردوم، اگرچه کیچیک ابردینگ؛ اما انداق ابرمس که،
خاطرینگدین محو اولمیش بۇلغی و اگرچه طفل ابردینگ، انداق ابرمس که ضمیرینگ
دین اونوتیلیمیش بۇلغی!

حیاتیتم سبنینگ تربیتینگ گه مشعوف و اوقاتیمنی سبنینگ محافظتینگ غه مصروف
قیلدیم و فرزندلیغینگ رقمینی خاطریمگه محرر و آتہ لیغ مهر و شفقتینی، حالینگ غه مقرر
اېتیم. آی و بیلده بیرکون، بلکه کبچه لیک، کوندوزلیک ته بیر ساعت احوالینگدین غافل
بۇلمه دیم و رعایتینگ قاعده سین اېل کورگۇدېک توردوم. ظاهرینگنی اهل فنون فضایی
بیله آراسته و باطنینگ نی اهل باطن حقایقی و معارفی بیله پیراست بۇلورغہ سعی قیلدیم،
تا روزغارینگ پاکیزه آیین و دعب و شعارینگ تواضع و تمکین بۇلیب، احوال و افعالینگ
تقوا و طاعت بیله معمور و اشتغال و خصالینگ آدمی لیغ و انسانیت بیلن مشهور
بۇلدی...»

ای غافل و غفلت قه وجودونگ مغلوب
مجموع یامانلیغ نظـرینگده مرغوب
باردینگ دغی کبلمه دینگ بو اپردی مطلوب
یالغان لرینگ ایچره یوق ابدی موندین خۇب⁴¹

علیشبر نوایی، فارسچه تیلیده یازگن اثرلریده، هم دوستی سلطان حسین بایقرا نی یاد
اېتیب اونگه مناسب فرصتلرده پند و نصیحتلی مکتوبلر، دولت و مملکت ایشلریده عدالت

41- علیشبر نوایی، چپتینداغ، یوسف، 109 - 111 بېتلر، الفبا اوزگرتیرووچی: محمدحسن تۇلقین، فاریاب مدنی جماعه چیلیک تشکیلاتی
نشری، قویاش 1395 - بیل، خراسان باسمه خانہ سی، فاریاب.

و انصافنی رعایه قیلیشده همده خلق حال - احوالیدن خبردار بؤلیب توریشینی، عکس ابتیترگن، مثال اوچون قوییدهگی مکتوب متنیگه اعتبار ببریگن:

«... قدس الله تعالی رمحه متصل بود و خاطر شکسته و امثال اوامر و نواهی آن جناب متصل، همواره فرمان لازم الاشاعه و امر واجب الاطاعه آن حضرت این کمترین را بدان مأمور میداشت، که گاهی عنان سخن را از وادی ترکی به صوب فارسی متصرف گرداند و زمام نظم را از ادای تُرکانه به جانب لغات فرس منعطف سازد. و اگرچه انقیاد امر ایشان بر سر و چشم لازم بود و اتباع آن به جان و دل مُتَحَمِّم. اما بر حسب «الْأُمُور مَرَهُنَّ بِأَوْقَاتِهَا» در ایام حیات حضرت (جامی) بر حسب تقدیر بر آن امر مجال مبادرت نبود. و ایام نافرجام به هیچ حال مساعدت ننمود. تا اینکه از لسان کریم البیان حضرت سلطانی سلطان نشانی ملاذالتقلین، کهف الخاقین.

سایه حق مهر اسکندر جناب کامده هم سایه و هم آفتاب
بازوی ملت قوی از جهد او دین، علم افراخته در عهد او

السلطان و ابن السلطان مُعزالسطنه و الخلاف ابوالغازی سلطان حسین بهادرخان خلدالله تعالی الثریا اعلامه و نفذ بین الخاقین اوامره و احکامه، که ربقه عبودیت و رابطه چاکری این کمینه بار ستان رفیع الشأن آن حضرت ارثاً و اکتساباً متحقق است و علاقه تلمذ و شاگردی در صنعت شعر و اسلوب نظم به نسبت طبع سخن شناس و ذهن خرد اقتباس آن حضرت متیقن هم بدان نوع مأمور گشت....»

یوقاریدهگی سطرلرده، علیشبرنویبی، استادی مولانا جامی نینگ التماسیگه کوره، فارسچه تیلیده هم اؤز کوچینی نمایشگه قویگن. و دوستی سلطان حسین صفتلرینی هم خامه گه کبلیترگن.⁴²

42- علیشبرنویبی، چیتیناغ، یوسف، نشرگه تیارلاوچی: فاریاب مدنی جماعه چیلیک تشکیلاتی، عرب الفاسی اوگوروچی: محمدحسن تؤلقین، خراسان چاپخانه سی، میمنه، فاریاب، قویاش 1395 میل.

علیشیرنوایی، اؤز یازگن منظوم و منثور اثرلریده، عزیز دوستی سلطان حسین بايقرا نی مدح و توصیف ایتیشدن تشقیری، اونی عدالت، انسان پرورلیک، مُلک آسایشته لیگی و شونگه اؤخشش انسانی عمللر نینگ بجریشیگه دعوت ایتگن؛ مثال اوچون آگنده:

ظلم ایله اهل جانیکه اؤت یاقمه، ای کیم شاه سېن

گر دېسنگ دوزخ اؤتیگه جان نی مهرور اېتمه یین

علیشیرنوایی، باش وزیر لوازمیگه قره مسده، حسین بايقرا سرايیده گی برچه ایشلریده اؤزینی مأمور دېب بیله دی؛ چنانچه:

گرچه معذور اؤلدی مأمور، ای نوایی اؤزنی مېن

دوست مأمور ایله گن خدمتده معذور اېتمه یین

یوقاریده گی بیته، مأمور، یعنی پادشاه امری واجب بؤلگنیدېک، دوست خواهشی هم واجب دېدی. شاعر رسمی لوازملرده اؤزینی مأمور حیثیده بیلیب، اونینگ یانیده دوستی سلطان حسین بايقرا گه نسبتاً محبتینی اظهار اېته دی. بو ایکه له ذات نینگ چوقور احترامینی، نوایی نینگ یوزلب غزل و قصیده لری، مثنوی و رباعیلریده کؤریش ممکن.

علیشیرنوایی و سلطان حسین بايقرا دوستلیگی حقیده، تورلی اثرلر جمله دن: زین الدین واصفی نینگ «بدايع الوقایع» کتابی و خواندمیر نینگ «مکارم الاخلاق» ده، اؤنلر عبرتلی حکایه لر کبلیتیریلگن. اولردن بیریده، افاده لنینشیچه، نوایی بايقرا گه بغیشله گن «خمسه» سینی تقدیم ایتیش مقصدیده سرايگه کبله دی. بايقرا دوستینی کؤرگنیده، کؤپ بیللر دیر آره میزده حل ایتیلیش لازم بؤلگن بیر مسئله بار اېدی. بوگون شو ایشنی حل اېتمه میز دېدی. نوایی حیران بؤلده دی. بايقرا: شو دقیقه دن باشلب سیز مېنینگ پیریم سیز، مېن اېسه سیزنینگ مریدینگیز من، دېدی. نوایی اېسه: سیز پیر سیز، بنده نگیز مرید، دېدی. شونده بايقرا پیر و مریدلیک نی دیر؟ دېب سؤره گنده، شاعر: مریدلیک پیرگه تماماً تسلیم بؤلماق دیر، دېب جواب بېره دی. بو گېدن کبیین، بايقرا بیر تولپار نینگ

كېلتىرىشىنى بويورەدى. مادامىكە مېن پىر اېكن من، آتگە مېنە سىز، مېن اېسە جلودار بۇلەمن، دېدى. نوایى اېسە، یۇق مېنەمەيمەن، دېپە سلطان نىنگ ایستەگىنى رد اېتىدى. حسین بايقرا ینە بىر مرتە: آتگە مېنىنگ! دېگن اېكن. مېنە آلمە يمەن، یواش آت نى اوستیدە زۇرغە اۇلتیرەمن، بو اېسە سىزنىنگ، یعنى سلطان نىنگ آتى... یۇق، بو آتگە مېنە آلمە يمەن، مېنى معذور توتىنگ، دېدى. بايقرا: مېنەسىز دېدىم، مېنە سىز! دېپە قىطعی تورىب آلیدى. علیشېر نوایى نىنگ خجالت بۇلیب تارتىنە یاتگىنىنى سېزگن سلطان، اونى آتگە میندیریش اوچون باشقە یۇل توتىدى. دوستىگە خطاباً: مولانا، دېپە سلماقدار آھنگدە سۇز باشلېدى سلطان، قنى مېنگە آیتىنگ چى، شاه امرى نیمە اۇزى؟ آتە لرىمىز پادشاه نىنگ امرى واجب دېگنلر، شوندىە اېمسى؟ البتە كە شوندىە! خواطرگە توشىن نوایى، تکلېفنى قبول اېتىشگە مجبور بۇلىدى. خۇب، بۇلەدى. دوستلىگىمىز حرمتى یوزە- سیدن امرىنگىزنى بجرەمن، دېپە سلطان نىنگ آتىگە مېنىشگە راضى بۇلىدى.

سلطان حسین بايقرا، دوستى نىنگ قۇلیدن توتىب آتگە میندیرىدى دە، بىر قۇلى بیلن آت نىنگ جلونى توتىب، باشقە قۇلىگە اېسە «خمسە» نى آلیب «باغ حسینى» گە قرەب بارىدى. علیشېر نوایى آت اوستیدە، حسین بايقرا اېسە او مىنگن آت نىنگ جلونى توتىب كېلە یاتگىنىنى كۇرگن وزىرلر، عالملر و فقرا حیرتدن انگرەیب قالىدى.

سلطان حسین اېسە خلققە یوزلنىب: اې اهل فقرا! پادشاه نىنگ سۇزىگە قولاق سالىنگ. سلطان، شاعرىمىز علیشېر نوایى نى اۇز آتىگە میندیرىب، اونگە جلودارلىك قىلیب یورگنى نىنگ سببى نى یخشى بىلیب آلمسدن تورىب پادشاه مىزگە نیمە بۇلدى، دېپە حدىنگىزدن آشمىنگ. دوستىم علیشېر یازىب توگنگن منە بو خمسەنى مېنگە تقدیم اېتدى. بو التفاتدن باشىم آسمانگە بېتدى، دېدى. بونى اېشىتگن خالایق «آفرین، آفرین! شاعر نىنگ قۇللرى درد كۇرمە سین، عمرلرى باقى، مرتبە لرى بوندن هم زیاد بۇلسین دېپە دعا قىلیدىلر.

سؤنگره حسین بايقرا او يبرده گيلردن: مېن سيز اوچون کيم من؟ دېب سؤره بدی. اولر: مملکتیمیزنینگ سلطانی سیز، دېب جواب بېرىدیلر. بايقرا: او حالده سلطان سؤزینی تینگلنگ. البته، مېن شو کېزلرده سیزنینگ سلطانینگیز من. بو مملکت خلقی نینگ پادشاهی من. اما قرشیمیزده تورگن دوستیم علیشېر مملکتیمیز نینگ کېله جک اولادلری هم حرمت قیله دېگن شهنشاھ دیر. غزل ملکی نینگ سلطانی بؤلْمیش اولوغ شاعرگه جلودارلیک قیلگنیمدن مېن بیحد بختیار من، دېبدی....

منبعلر:

1 - «علیشېرنوایی، چېتینداغ، یوسف، 31 بېت، نشرگه تیارلاوچی: فاریاب مدنی جماعه چیلیک تشکیلاتی، عرب الفباسی اؤگیرووچی: محمدحسن تۆلقین، خراسان چاپخانه سی، میمنه، فاریاب، قویاش 1395 ییلی.

2 - چهار اثر فارسی نوایی، رویین، عبدالله اهتمامی بیلن، 24 بېت، اطلاعات و مدنیت وزیرلیگی نشری، قویاش 1395 - بیل، کابل)

3 - مُنشآت، نوایی، علیشېر، لاتینچه الفباسیده، اؤن جلدلیک تۆپلمی، اؤزبېکستان مطبوعات و اخبارات اگینت لیگی، غفورغلام نامیده گی نشریاتی، مطبعه ایجادى اویى، تاشکېنت، اؤزبېکستان، میلادی 2011 - بیل.

4 - مجالس النفایس، علیشېرنوایی، غنیوه، سویمه، اؤزبېکستان س س ر فنلر اکادیمیه سی اهتمامی بیلن، تاشکند، میلادی 1961 ییل.

5 - سراج المسلمین، نوایی، علیشېر، (596 بېت)، اؤن جلدلیک نسخه سی، اؤزبېکستان فنلر اکادیمیه سی، علیشېرنوایی نامیده گی تیل و ادبیات انستیتوتی، تۆله اثرلر تۆپلمی، 2011 - بیل، تاشکېنت.

علیشېرنوایی، اؤز منظوم و منثور اثرلریده، عدالت پرور شاه، سلطان حسین بايقرا نی (شاه غازى، شاه زمانه، شاه فلک مقدار، شاه خرده دان، شاه ابوالغازى، وارثِ تختِ جم و تاج قباد، شاه خسرو نشان، اسکندر ذوالقرنین، بهادرخان، سلطان السلاطین، شاه سخندان، خسرو صاحب کرم، شهريار دادگستر، صاحبقران، خسروغازى، شاهلر شاهی، خسرو عادل،

حسینی، شاه زمانه، خسرو صاحبقیران، شه بنده نواز، سلطان الفضلاء الحسینی خلد ملکه، میرزا، حسین باقرا و شونگه (اؤخشش) عنوانلر بیلن یاد ایتگن. قوییده گی مثاللرگه اعتبار بپرینگ:

ای نوایی، کعبه مقصود وصلین ایسته سنگ

شاه غازی قصری نینگ درگاه عالی شائین اؤپ
(غرایب الصغر، 102 بیت)

نوایی اؤزگه شه و اؤزگه کشور ایتمه هوس

که تاپماغونگ شه غازی بیله هری ینگلیغ
(فوایدالکبر، 350 بیت)

ای نوایی ثابت اؤلسون شاه غازی دولتی

آلییده کؤپ بؤلماغان عالم ده سلطان قالمهسون
(فوایدالکبر، 557 بیت)

ای نوایی، قیلمه جمشید و فریدون وصفی کیم

شاه غازی غه کرم اولغی لرغه اؤخشه مس
(نوادرسالباب، 288 بیت)

ای نوایی نېگه مایوس اولغی اول کیم شاهی دور

خسرو غازی معز ملک و دین سلطان حسین
(فوایدالکبر، 495 بیت)

قیران قیلدینگ، نوایی نظم ارا کیم، التفات ایتمس

سؤزونگدین اؤزگه سؤزگه خسرو صاحب قیران هرگز
(غرایب الصغر، 212 بیت)

نوایی اؤت نهاوند و سپاهان بیرله تبریز دین

حسینی توغوچه کیم، سنگه آهنگ حجاز ابرمیش

(فوایدالکبر، 302 بیت)

زمانه ظلمی نوایی باشیدین اولمسه رفع

آنینگ باشی دور و شاه زمانه درگاهی

(فواید الکبر، 694 بیت)

نوایی بیر نفس ده هجر ظلمی دین خلاص اولئی

اگر احوالیدین بیر نکته سؤرسه خسرو عادل

(نوادالشباب، 424 بیت)

کوکا یتگای باشی قویغان لحظه شاه آلیده باش

گر نوایی ایچسه می شاه فلک مقدار ایله

(نوادالشباب، 575 بیت)

غم قویاشیدین کویوب ابردیم نوایی، بؤلسمه

ظل رأفت شهریار دادگستر باشیمه

(نوادالشباب، 619 بیت)

بو وجه بیرله که صاحبقران دبان لقبین

اتادی خسرو صاحب قران ابوالغازی

(نوادالشباب، 703 بیت)

ای نوایی، هجر بېداد و جفاسیدین نی غم

هر گدا کیم خسرو غازی دېک آنینگ شاهی بار

(بدایع الوسط، 187 بیت)

ای نوایی نظم ملکی چون سبنینگ دور، آيله گیل

شاه غازی وصفی ایچره تیلنی قابل هر زمان

(بدایع الوسط، 514 بیت)

کیم توزای مستانه، شاهِ غازی اوصافیده صوت

بو کۈنگول گر بۈلسه اۈز حالیده، گر هم بۈلمسه

(غرایب الصغر، 69 بیت)

ای نوایی غم ییمه باشینگنه بۈلسون مستدام

اول که باردور وارثِ تختِ جم و تاج قباد

(غرایب الصغر، 144 بیت)

ای نوایی، اپرمس اول لازم کۈزی اویقو ده کیم

ظلم ایشیگی شاه غازی عدلیدین مسدود اپرور

(غرایب الصغر، 157 بیت)

دفع اپتر دردین نوایی نینگ اوشول می کیم مدام

خُسرو خُسرونشان ساقیلری احسان قیلور

(غرایب الصغر، 172 بیت)

ای نوایی، گرچه جرموم کۈپتورور، لیکن بو نوع

خُسرو صاحب کرم کیم مپنده بار دور کیمده بار

(نوادالشباب، 198 بیت)

مخمسدن بیر بندی:

شهلیغ ایتگندین نی حاصل فقرسرین بیلمه بین

هیچکیم مُلک بقا سلطانی بۈلغان مو اپکین

فانیی محض اولمه بین سلطان ابوالغازی بیکین

ای نوایی، دولتِ باقی تیلرسپن وصلیدین

آنی کسب اپتمک فنا بۈلمی نی امکان عاقبت

(غرایب الصغر)

بیری بۈلغی مو بیزینگ میرزا دپک

خۈب لوغ ملکیده یوز شاه اولسه

(نوادالشباب، 376 بیت)

نوایی آهی نوا سازی شاه ابوالغازی

سپهر مرتبه سلطان حسین بایقرا

(نوادالشباب، 85 بیت)

شه نوایی تیلی دېک تبغ ایله کؤپ مُلک آچدی

تارتمیش آچقه‌لی بغداد ایله تبریز قیلیچ

(بدایع الوسط، 151 بیت)

نوایی نظمینی کوردی قویاش لوحیگه ثبت ایتگن

بویورغان آنی عالیقدر شاه خرده دان اهرمیش

(بدایع الوسط، 259 بیت)

ممکن اهرمس شاهلر ایچره بویله نیتلی مگر

شاه غازی کیم میسر بۆلدی بو دولت انگه

(غرایب الصفر، 29 بیت)

<<>>

توشکچ عدم اؤلغی

نظمی ساری پروا

(غرایب الصغر)

هر گوهری توفراغ اوزه بیر قطره سو ینگلیغ

گر قیللمسه اشفاق ایتبیان خُسرو غازی

علیشبرنوایی فلسفی و تربیتی اثری «محبوب القلوب» ده عزیز دوستی سلطان حسین بایقرا نی، خلق نینگ درویش صفت پادشاهی، فقیر مشرب شاه، جهان پادشاهلری نینگ سرداری، فقر اهلی یانیده غایت کمترین انسان دپیه خطاب اېته‌دی. اونگه کوره، بوتون جهانده اینگ کمترین و مستمند انسان و قاله‌وېرسه کؤنگول مُلکیده مرتبه سی افلاککه تېنگ، بی نوا کیشیلرگه نوابخش کیشی فقط گینه سلطان حسین بایقرا نینگ اؤزی دیر. صورتی انسان و سپرتی انسانی بو حضرت جهاندارلر وارثی حسابلنهدی. جهان باریچه،

پادشاهلیگی ابدی بۇلسین. بو اولوغوار پادشاه دن اولوسگه سُرور و کامروالیک همده اونینگ بساطیدن هیچقچان شادلیک اوزاقلشمه سین دېب سلطان حسین بايقرا ميرزا نینگ وصفگه آله دی. یوقاریده کپلتیریلگن حکمتلی سؤزلر، نوایی حضرتلری نینگ قوییده-گی مثنوی سیده اؤز عکسینی تاپگن:

اولوس پادشاهی و درویش وش	انگا شاهلیغدین کپلیب فقر خوش
جهاندارلارغه سپهر انتباه	ولی اهل فقر آلیده خاک راه
جهان ملکی آلیندا خاشاک چه	ولی بیر کؤنگول ملکی افلاکچه
باری بی نوالار نوا سازی اول	همول نوع کیم، شاه ابوالغازی اول
کپلیب عین انسان و انسان عین	جهان وارثی شاه، سلطان حسین
که تا بۇلسه گردونغه دوارلیق	انگا باقی اؤلسون جهاندارلیق
خلاققه بو شه دین اؤلسون نشاط	دمی بۇلماسون خالی اندین بساط
	(محبوب القلوب، 10 و 11 بیتلر)

منبعلر:

- 1- نوادرالشباب، نوایی، علیشبر، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، قویاش 1396 - بیل، مزارشریف.
- 2 - فوایدالکبر، نوایی، علیشبر، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، قویاش 1396 - بیل، مزارشریف.
- 3 - محبوب القلوب، نوایی، علیشبر، قوملر و قبیلهلر وزیرلیگی، فرهنگی ایشلر باشقرمه سی نشری، آفسیت چاپی، قویاش 1365 - بیل، کابل.
- 4 - لسان الطیر، نوایی، علیشبر، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، نوایی - بابر فوندى نشریاتی، قویاش 1392 - بیل، مزارشریف.
- 5 - غرایب الصغر، نوایی، علیشبر، نشرگه تیارلاوچی: نورالله آلتای، نشر اېتووچی: جهانی همکارلیکلر مؤسسه سی، قویاش 1386 بیل، مالیزیا.
- 6 - بدایع الوسط، نوایی، علیشبر، اوچینچی تورکی دېوانی، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، نوایی - بابر فوندى نشری، قویاش 1396 بیل، مزارشریف.

7 - خزاین المعانی، نوایی، علیشبر(تؤرت دېواندهگی شعرلر ژانری)، نشرگه تیارلاوچی: عبدالله رویین، نوایی - بابر فوندى نشریاتی، قویاش 1396 - بیل، کابل.

آلدىن آیتگنیمیزدېک، علیشبرنوایی کؤپراق اثرلریده دوستی سلطان حسین گه بغیشلب تورلی رباعیلر، قطعه لر و سېر قیره بیتلر یره تگنی، هیچکیمگه سېر اېمس. جمله دن علیشبرنوایی نینگ وقفیه اثریده یره تگن قوییدهگی شاه بیتلری بونگه آچیق دلیل دیر البته:

شە شهریار، جهان خسروی	فلک رفعتی مشتری پرتوی
ممالکده جمشید فرخنده بی	نی جمشیدخورشید رخنده بی
فلک شمع رأی منیری انینگ	ملایک چراغ ضمیری انینگ
سؤزی مخزن راز گنجینه سی	یوزی جلوه ذات آئینه سی
جمالیده شمس الضحی جلوه گر	حدیثیده روح قدسیدین اثر
جبینیده انوار شاهنشهی	کلامیده احیاء روح اللهی
بییک قصریغه تۆقوزینچی فلک	أول اطلس که یا یغیه یلر اېل فرشدک ...

(وقفیه، 638 بیت)

علیشبرنوایی یوقاریدهگی بیتلرده، سلطان حسین بایقرا نی، جهان اقلیمی نینگ پادشاهی، جمشیدگه اؤخشش سعادتلی حکمدار، نور منبعی پارلاق قویاش، اونینگ یارقین رأی و فکرتیدن فلک بهره مند و ضمیری چراغیدن ملایکلر سودمند، هر بیر سؤزی گنجلر خزینه سی، یوزی اېسه تېنگری نینگ لطف و احسانیدن پارلب تورگن مهر، بېتیده شاهلیک نوری و کلامیده خداوند نینگ لطفی متجلی. اونینگ قصری تۆقوزینچی فلککه تېنگ و اېل گه اطلسدېک بی بها گنجینه دیر.⁴³

رباعی:

43- وقفیه، نوایی، علیشبر، 638 بیت، اؤن جلدلیک نسخه سی، اوزبکستان فنلر اکادیمییه سی، علیشبرنوایی نامیدهگی تیل و ادبیات انستیتوتی، تۆله اثرلر تۆپلمی، 2011 - بیل، تاشکنت.

مقصود چو شاه دین پناه اؤلدی منگه   عقبا ساری هرنی زاد راه اؤلدی منگه
مجموع نی قیلدیم آنینگ آلیغنه نثار   بو حجت اوچون تېنگری گواه اؤلدی منگه
(وقفیه، 650 بیت، تاشکېنت چاپی)

یوقاریده گی رباعیده: هرنی که مقصودیم ابدی، شاه حمایتینی حاصل قیلدیم، و هر نیمه یی که تقدیرده بار ابدی، یولیمده نمایان بولیب توردی. قؤلیمده بارینی شاه نینگ یولیکه نثار اېتگنیمگه تېنگریم اؤزی شاهد دیر دېیه یازهدی علیشېرنوایی.

علیشېرنوایی نینگ ایلک دېوانی سنه لمیش « بدایع البدایه » ده، دوستی سلطان حسین بايقرا وصفی گؤزل عبارهلر، موزون بیتلر بیلن خامه گه توشوریلگن. نوایی بو اثریده، تیل و مدنیت نینگ اؤسیشی و رواجلە نیشیده سلطان حسین حمایتینی قدرلب، او نی یوکسک الفاظ ایله نظم و نثر عباره لریده، منه موندە ی تصویرلەیدی:

«... صاحب قرانی کیم، تبغ سویی دین رزم بوستانیده فتح گل لری آچیلدی. ملک ستانی کیم، عزمی اثریدین بزم انجمنیده عنایت سحابی دین ظفر دُر لری ساجیلدی.

شهی کیم وصفی یوزمینگ بیل توگنمس، دېسه یوزمینگ تیل

بو ایتیلغانچه یوزمینگ بیل، ینه هر بیرنی یوزمینگ قیل

که یوزمینگدین بیرى ذکر اؤلمه غی ذکر اؤلسه یوزمینگ قرن

بو یوزمینگ قرن دین هم بؤلسه هر بیر لحظه یوزمینگ بیل

<<>>

علیشېرنوایی قوییده گی رباعیلرده، دوستی حسین بايقرا نی، عالی نسبلی شاه دېب خطاب اېتیب، اونینگ درگاه سیده، باش اېگیب تورگن قنچه خاقانلر و اونینگ خدمتیده بؤلگن سناقسیز سلطانلر بارلیگینی تعریفلهیدی.

شاهی که فلک ساری چو میل اؤلدی انگا
 کؤک ظرفی ساچرغه نور کیل اؤلدی انگا
 افلاک شهی تابع و خَییل اؤلدی انگا
 بلکیم یپر و کؤک خیلی طُفیل اؤلدی انگا
 (غرایب الصغر، 623 بیت)

<<>>

تا دهر دورور دهر اوزه سلطان بؤلغیل
 تا عالم ابرور عالم اوزه خان بؤلغیل
 دوران ابلی نینگ جسمیده چون جان بؤلغیل
 هم جان لریغه مایه دوران بؤلغیل
 <<>>

گر اول شوخ فریادینگه بیتمهسه نوایی، شه آینده فریاد قیل
 (نوادالشباب، 420 بیت)

فردلر:

اې نوایی، هجر مشکل بولسه غم یؤقتور که، حق
 شاه لطفین بویله مشکل لرگه حلال ایله میش
 (نوادالشباب، 294 بیت)

شاه لطفی اؤزینی قولماق اېمس ممکن که شوق
 هوشوم اېتمیش زایل و نطقوم نی هم لال ایله میش
 (نوادالشباب، 294 بیت)

دُر بؤلور بحر ایچره پنهان، نظمیدین شه مدحیده
 بحر یاشورمیش نوایی هر دُر مکنون ارا
 (غرایب الصغر، 64 بیت)

ای نوایی، شه خیالین اسره کؤز ملکی ارا

کیم ابرور هر باغ زاغان انده هم باغ سفید

(غراب الصغر، 150 بیت)

نوایی، بیل که شه کونگلی منگه قید اولمسه، بالله

اگر کونین غه خاشاک چاغلیغ التفاتیم بار

(غراب الصغر، 157 بیت)

ابوالغازی سلطان حسین بايقرا نینگ مدحی، یوقاریده کپلتیریلگن فردلرده هم کتّه

اهمیتگه اېگه دیر. علیشبرنوایی، قوییدهگی بو بې تکرار بیتلرده، اؤزیگه خطاباً:

شاه لطف و محبتی بؤلیب تورسه، برچه مشکلترینگ حل بؤلیشیگه امین من. زیرا شاه

نینگ اداغ سیز لطف و مرحمتیدن، هوشیم زایل، نطقیم قایل دیر. اگرده شاه مدحینی

خامه رشته لریگه چیزگنیمده یاق، هر بیر سؤزیم دېنگیز بغریدهگی یاشیرون اینجو کبی جا

آله دیر. شوندهی قیلیب کمینه بو اینجو لرنی اؤز بغریده سقله گن دېنگیز نی اسره ب -

اویه یلب قویگنمېن. بو اوچونکیم، سلطان نینگ لطفیدن خاطریم جمع و کونگلیم تۇق

دیر. شاعر اوشبو شعریده: اېته بیلسنگ دوستینگ سلطان حسین نی کؤز قراچیغیدېک

اسره و بارلیگینی اېلگه غنیمت بیلگین. اگرده شاه نینگ مهری کونگلیم گه باغلنمه گنده

اېدی، بو دنیا نینگ برچه لذتلی، یانیمده بیر خس چه هم اعتباری یۇق اېدی دېه اعتراف

اېته دی.

غزل

اول قویاش کیم سلطنت اوجی اوزه تابان ابرور

برچه شهلهر جسم ابرور، اول برچه سیغه جان ابرور

اول ملک سېما قدومی دین قیامت کفر که بار

زیب و آیین بیرله رشک روضه رضوان ابرور

عمر جاوید ابلگه کیم بېرمیش اراده اول مسیح
 یوز تومن مینگ خضر ارا بیر چشمه حیوان ابرور
 آلیده ساجیق مو ابرکین یا که گلر برگی دین
 سرو باشیغه صبا هر لحظه سیم افشان ابرور
 ابل نوایی دېک تنعم بیرله بؤلسه نی عجب
 چون باریغه افتخار اول خسرو دوران ابرور
 (خزاین المعانی، 441 بیت)

اثر نینگ اؤتگن قسملریده کپلتیر یلگنیدېک، مجدالدین و بیر قطار منفعت طلب وزیر لر و عملدار نینگ، سلطان حسین بايقرا دولتیگه نسبتاً یمان نیتلری، دولت خزانه سیده ناقانونی اولشتیریش و علیشېر نوایی بیلن اولرنینگ کبنه - کدورتلری باعث، سلطان حسین بايقرا بیلن علیشېر نوایی اؤرته سیده بیر آز ساووقلیک توشیب، بیر مدت، علیشیر نوایی آستراباد که حاکم ایتیب تعینلنهدی. علیشېر نوایی آستراباد که کبتگچ، مجدالدین تورلی توطئه - دسیسه لر بیلن سرای و نوایی که وفالی کیشیلر جمله دن «خواجه نظام الملک» و «خواجه فضل الدین» لرنی تورلی بهانه لر بین جوابگریکیکه تارتیب، اولرنینگ مال - ملکرلرینی مصادره ایتیشگه اورنهدی. سلطان حسین بايقرا، دوستی علیشېر نوایی، هراتدن اوزاق توشگنیدن کبیین، هیچقچان تینچیمهدی. بلخ ده علیشېر نوایی نینگ اوکه سی «درویش علی» نینگ عصیان کؤتریشی، دولت و حکومتده یوزه که کپلگن کپلیشما و چیلیکلر، شونینگدېک شهزاده لر اؤرته سیده اوروش - جنجلر نینگ کؤپه ییب باریشی، سلطان حسین نی کتّه خواطر که سالگن ابدی. علیشېر نوایی هراتدن اوزاقده بؤلسه هم، کؤنگلی، آنه دیاری، خلقی و عزیز دوستی یانیده ابدی. او آستراباد ده بؤلگن پیتلریده هم، تورلی مکتوبلر و پند و حکمتلی یازولر بیلن دوستی سلطان حسین نی یوقلب تورردی و دایم اونی عدالت که دعوت اېتردی.

قویده کبلیتیر یله دېگن نمونه بیتلر شکوائیه یازوولریدن دیر:
 ای کونگل دشمنلر آنچه مکر ایله فن قیلدیلر
 کیم وفالیغ دوست نی جانیمگه دشمن قیلدیلر
 دود باشیمدین چیققر، گویا که هجران تاشیدېک
 یاغدوروب هر یان بو گنبد اوزره روزن قیلدیلر
 باشیمه ژولیده ساچ اهرمس که، زاغ ایلب غلو
 زخم لردین طعمه ایسترگه نشیمن قیلدیلر
 هجر شامیدین آسیب گردون قرا کیز بوینیغه
 صبح چاک ایلب یقا حالیمغه شیون قیلدیلر
 اوچمیش اپردی عشق اوتی خسدېک تنیمنی درد شوق
 کویدوروب گویا بو توفراق بیرله روشن قیلدیلر
 (فوایدالکبر)
 علیشېرنوایی نینگ یوقاریده گی غزلیده، دشمنلر مکر، هجران تاشلری نینگ
 قتیغلیگی، کونگل زخمی، پریشان حالتی، هجر شامی نینگ قرانغولیگی، فغان و ناله سی
 یققال کورینیپ توریدی.
 و ینه یازهدی:
 چرخ آیردی تېر ایتیب نالمنی هم، آهیمنی هم
 مهربان شاهیم نی هم، نامهربان ماهیمنی هم
 هر کیشی دلخواه و دلجو یوم ابدی سالدی بیراق
 شاه دلجو یوم نی داغی ماه دلخواهیمنی هم
 نې فغان دور کیم لطافت اوجی ده ماهیمنی هم
 اویقوغه قؤیمس، خلافت تختیده شاهیمنی هم

آیتمان شاهیمنی یا ماهیمنی بیتکور باشیمه
 هم مه غافل وشیمنی، شاه آگاهیمنی هم
 جانده شاهیم یادی کۆنگلوم ایچره ماهیم فرقتی
 دېنگ انگه قوللوق بو بیرگه شی لله هیمنی هم
 ای فلک شاه و مهیم شمع رخیدین غم تونی
 یاروتوب اوی، یؤلغه کپلتور بخت گمراهیمنی هم
 ای نوایی، شاهیم ایوانی مهیم حسنی کوروب
 جان طرب گاهیمنی تاپسه کۆز نظر گاهیمنی هم
 (فوایدالکبر، 466 بیت)

رباعی

آلیمده طبیب چاره سازیم هم یوق یانیمده رفیق دلنوازیم هم یوق
 تېگره مده انیس جانگدازیم هم یوق باشیمده شه بنده نوازیم هم یوق

<<>>

ای نوایی قیلمه جمشید و فریدون وصفینی
 شاه غازی غه کرم اولگیلر گه اؤخشه مس
 (نوادالشباب، 288 بیت)

واقف ابرمس یار، جان بېرسم بوزوغ کاشانه ده
 شه نی آگه خسته مجنون اولسه بیر ویرانه ده
 (فوایدالکبر)

یوقاریدهگی رباعی بیتلرده، یانیمده دردیمگه دوا بؤلووچی طبیبیم، همدم و هم نفس
 اورتاغیم، مؤنسیم و مېنینگ انسان پرور شاهیم یوق دیر. شوکی شاهیم نینگ لطف و

احسانی هم اولگیلرگه اؤخشمه یدی. نینگ ایلگریگیدېک مېنگه التفاتی یوق و لطف و احسانی هم اونچه لیک اېمس و احوالیمدن هم واقف اېمس دېبه یازهدی علیشېر نوایی.

بدایع الوسط دېوانی «ساقینامه» سی نینگ بیر بندیده موندەى کېلتیریلگن:

اې کشور حُسن اوزره حاکم	خوب لر باری حضرتینگ ده خادم
بوزدونغ بوکونگلی لاجرم مُلک	ویران بؤلُور اولسه شاه ظالم
هجران مېنى چونکه اولتورور زار	سېن هم مدد اېتمه گینگ نی لازم
هر نېچه که بې عنایت اولوب	قیلدینگ مېن بې گناه نی مجرم
امید بو دور که یانه تېنگری	قیلسه مېنى مقدمینگ غه عازم
اقبال کبى توروب قاشینگده	بؤلُسم ینه خدمتینگ غه جازم
وصلینگ ده غزل تفکر ایلب	اونوتغه مېن اوشبو بیت نی کیم

یادینگ نی قیلای حریفِ مجلس

فکرینگ نی اېتای کونگل گه مؤنس

(بدایع الوسط)

علیشېر نوایی «خزاین المعانی» دېباچه سیده کېلتیریلگن علیشېر نوایی نینگ قویده گی

مکتوبیده هم، سلطاندن آزرده لیک روحی سبزیلیب توریدی:

«... بو ضعیف و ناتوانلیغیم زمانیده بو عجز و زبونلیق و بې سامانلیغیم طعیانیده سلطان صاحبقران نینگ رأی عالم آرایى و ضمیر خورشید تأثیرى گویا که بعضی اوقاتده عالم کشوری فتحینه عزم ساز و بعضی حالاتده کشور اهلی آبادانلیقلری ساری سحر پرداز و بعضی زمانده عیش و نشاط بیله ایلگی زریاش و بعضی آوانده طاعت و عبادت بیله کوزی گوهرپاشلیققه متأهل و مشتمل اوچون بو خاشاک، دربادېک کونگلیگه کیرمس و بو ذره قویاش دېک ضمیرغه پیدا اېرمس....»

علیشبرنواپی نینگ اوشبو منثور یازوویده، آزرده لیک تیکنلری نینگ زخمی، آچیق - آیدین کۆرینیپ تورگن. نواپی نینگ بو مکتوبی، سلطان حسین بايقراگه یبتگچ، در حال نامه یازیب اونده: «بیز هیچ حالده سېنینگ حالینگدین غافل اېمس اېرکان دور میز، اما بو خالدین سېن غافل و کۆنگلومیزدن هرگز یادینگ زایل اېرمس اېرکان دور، بو معنی سېنینگ کۆنگلینگدین زایل....» دېیه جواب یازهدی سلطان حسین.

علیشبرنواپی یازهدی:

دېمه هجرینگدین مېنگه عادت بۇلوتور بیغلهماق

شاد بۇل کیم منگا قسمت بۇلوتور بیغلهماق⁴⁴

شاعر، بدایع الوسط دېوانی نینگ بیر قسمیده: بوگون دوست دېگن کیشیلریم، دشمنگه آیلندی. بولر برچه ترک محبت ایله گن. یقین دوستلردن امید بو اېمس اېدی. اولر دشمنلر سۆزیگه ایشانیپ، دوستلیکده تورمه دیلر. شونده هم مېن سېنگه یقین کیشی و محرم رازینگ مېن دېیه یازهدی.

أول درج عقیق و لعل سېراب	جزئیمدین آقیزدیلر دُر ناب
تا جام محبتینگ نی تارتیب	کۆنگلومگه بیتیشتی عشقدین تاب
هم دوستلر اۆلدى منگه دشمن	هم ترک محبت اېتی احباب
سندین عجب اېردی باری، اې دوست	دشمنلر اوچون توزتمک اسباب
محروم قُلینگنی محرم اېتسه	وصلینگ حرمیغه حی وهاب
کویونگ نی قیلای اۆزومگه قبله	قاشینگنی اېتای کۆزومگه محراب
یا خود یېتیبان خمار هجران	وصلینگ میی بۆلدى اېرسه نایاب

یادینگ نی قیلای حریف مجلس

44. امیرعلیشبر، سراج الدینوف، فالولوگیه فنار دکتوری اکادیمیسن شهرت، (151 - 153 بېتلر)، نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قوانچ، محرر: دکتور عزیزالله ارال، قویاش 1403 - ییل، کابل.

فکرینگ نی ایتای کونگل گه مؤنس
(بدايع الوسطا)

منبعلر

- 1- آزند، دکتر یعقوب ترجمه‌سی، قویاش 1379 ییل، تاریخ ایران، دوره تیموریان، کمبریج بیلیم یورتی تحقیقاتی، ایکینچی باسیم، تهران.
- 2 - ارال، دوکتور عزیزالله، قویاش 1403 ییل، نوایی بیتیکلری ایزیدن، نشرگه تیارلاوچی: محبوب الله توران، نشر ایتووچی: کتاب مدنی مرکزی، کابل.
- 3- ایشانچ توره، ذکرالله، قویاش 2023 /1403 ییل، نوایی نی انگلش، نشرگه تیارلاوچی: محمدعالم کوهکن.
- 4 - بابر، ظهیرالدین محمد، قویاش 1386 ییل، بابرنامه، چاپگه تیارلگن: سرمحقق اؤرینباسری دوکتور شفیه یارقین، بیلیملر اکامیسی نشریاتی، کابل.
- 5- بابر، ظهیرالدین محمد، قویاش 1401 ییل، بابرنامه، چاپگه تیارلاوچی: رحیم ابراهیم، نشر ایتووچی: تعلیمی انتشارات مؤسسه سی، مزارشریف.
- 6 - باقرا، سلطان حسین، قویاش 1346 ییل، دیوان سلطان حسین میرزا باقرا، دوکتور محمدیعقوب واحدی جوزجانی مقابله و تصحیح سی بیلن، «طبع کتب» مؤسسه سی نشریه سی، کابل.
- 7- تاجییف، فاللوگیه فلنر نامزدی طاهر رشیدویچ، میلادی 2019 ییل، نوایی شعریتیده حسین باقرا گه مناسبت، تحقیقی مقاله، علیشبرنوایی ایجاد میرائی نینگ عموم بشریت معنوی، معرفی ترقیاتیده گی اؤرنی ناملی چاپ ایتیلگن اثر، اؤزبکستان جمهورلیگی، فلنر اکادیمی سی «فن» نشریاتی دولت کارخانه سی، تاشکینت، اؤزبکستان.
- 8- تاکستن و باشقه لرنینگ قوشمه تألیفلری، قویاش 1384 ییل، تهموریان، دکتر یعقوب آزند ترجمه و تدوینی بیلن، تهران.
- 9 - تازه گل، مت یعقوبووه، قویاش 1402- ییل، علیشبرنوایی نینگ حیاتی و ایجاد، نشرگه تیارلاوچی: پوهنوال نورالله آلتای، محرر: پوهنوال دوکتور سیدمحمدعالم لیب، نشر ایتووچی: بیانی اجتماعی و فرهنگ جمعرمه سی، امید باسمه خانه سی، مزارشریف.
- 10 - جامی، نورالدین عبدالرحمان، قویاش 1367 ییل، بهارستان، اسماعیل حاکمی اهتمامی بیلن، تهران.

- 11 - جامی، نورالدین عبدالرحمان، قویاش 1383 ییل، رساله منشآت، عبدالعلی نور احراری اهتامی بیلن، نشر ایتووچی: شیخ الاسلام احمدجام، ایران.
- 12 - جمال، ضیالالدین مقاله سی، قویاش 1400 ییل، علیشبرنویابی نینگ 580 - تولدی مناسبتی بیلن یؤلگه قوییلگن خلق ارا سیمیناری اوچون چاپ ایتیلگن کتاب، نشر ایتووچی: علیشبر نویابی خلق ارا سیمیناری نینگ اؤتکزیش عالی کمیسیون، کابل.
- 13- جمعه یوه، فیلاوگیه فنلر نامزدی صافیه، میلادی 2019- ییل، تحقیقی مقاله، نوایی نینگ حسین بایقرا گه بغیشلهگن مثنوی سی، علیشبرنویابی اجدادی میراثی نینگ عموم بشریت معنوی، معرفی ترقیاتیدهگی اؤرنی ناملی چاپ ایتیلگن اثر، اؤزبکستان جمهورلیگی، فنلر اکادیمیه سی «فن» نشریاتی دولت کارخانه سی، تاشکینت، اؤزبکستان.
- 14 - چیتینداغ، یوسف، قویاش 1395 ییل، علیشبرنویابی، نشرگه تیارلاوچی: فاریاب مدنی جماعه چیلیک تشکیلاتی، عرب الفباسی اؤگیرووچی: محمدحسن تؤلقین، خراسان چاپخانهسی، میمنه، فاریاب.
- 15- خواندمیر، غیاث الدین بن هماد الدین، قویاش 1378 ییل، مکارم الاخلاق، محمداکبر عشیق مقدمه سی، تصحیح و تحقیقی بیلن، تهران.
- 16 - خواندمیر، غیاث الدین بن هماد الدین، قویاش 1380- ییل، روضة الصفا، تهران.
- 17- خواندمیر، غیاث الدین بن هماد الدین الحسینی، قویاش 1353 ییل، حبیب السیر، ایکینچی چاپ، تهران.
- 18- دؤغلات، میرزاحیدر، قویاش 1383 - ییل، تاریخ رشیدی، دکتر عباسقلی غفاری فرد تصحیح سی بیلن، میراث مکتوب نشریاتی، تهران.
- 19 - رحمانوف، محمدجان و باشقه لر تألیفی، قویاش 1396- ییل، «تیمور و تیموریلر دوریده، مدنیت و صنعت»، محمد هارون نظامی اهتامی بیلن، پوهنیار محمدیعقوب قرهش نظری آستیده، مزارشریف.
- 20 - سراج الدینوف، اکادیمیسن شهرت، قویاش 1403- ییل، امیرعلیشبر، حیاتی و فعالیتی، نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قوانچ، محرر: دکتر عزیزالله ارال، کابل.
- 21 - سمرقندی، دولت شاه، قویاش 1385 ییل، تذکرة الشعراء، دکتر فاطمه علاقه باش سؤزی، تصحیح و شرحی بیلن، انسانی بیلیملر و فرهنگی مطالعه لر پژوهشگاهی، بیرینچی چاپی، تهران.

- 22 - فانی، امیرنظام الدین علیشبرنویای، قویاش 1375 ییل، دکتر رکن الدین همایون فرخ اهتمامی بیلن، بیرینجی چاپی، تهران.
- 23 - کارگر، عبدالله، قویاش 1387 ییل، تیموریان، نشر ایتووچی: محمدصابر کارگر، الازهر موسسه سی چاپی، پشاور، پاکستان.
- 24 - لیبب، پوهنوال دکتور سیدمحمدعالم، آرال، دکتور عزیزالله، قویاش 1403 ییل، زندهگانی و آفریده های علیشبرنویای، علیشبرنویای خلق ارا بنیادی نشری، کابل.
- 25 - میرجعفری، دکترحسین، قویاش 1385 ییل، تاریخ تپموریان و تورکمانان، تهران.
- 26 - مله‌یف، پروفیسور نتن، قویاش 1379 - ییل، تاریخ ادبیات تورکی - اوزبیککی، برهان الدین نامق ترجمه، تحقیق و نگارشی بیلن، پشاور، پاکستان.
- 27 - نوای، علیشبر، قویاش 1395 ییل، چهار اثر فارسی نوای، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، افغانستان اخبارات و فرهنگ وزیرلیگی نشریاتی، کابل.
- 28 - نوای، علیشبر، قویاش 1372 ییل، میزان الاوزان، نشرگه تیارلاوچی: عبدالله رویین، توزه تووچی: پوهنمل محمدعالم لیبب، نشر ایتووچی: امیرعلیشبرنویای فرهنگی انجمنی نینگ بلخ ولایتی شوراسی، مزارشریف.
- 29 - نوای، علیشبر، قویاش 1385 ییل، خزاین المعانی (غرایب الصغر دپوانی)، نشرگه تیارلاوچی: نورالله آلتای، دپاچه، جهانی همکارلیکلر نشری، مالیزیا.
- 30 - نوای، علیشبر، محاکمة اللغتين، قویاش 1395 ییل، نشرگه تیارلاوچی: تاشقین بهایی، نشر ایتووچی: اطلاعات و مدنیت وزیرلیگی، کابل.
- 31 - نوای، علیشبر، میلادی 1961 ییل، مجالس النفايس، علیشبرنویای، نشرگه تیارلاوچی: سویمه غنیوا، اوزبیکستان س س ر فنلر اکادیمیه سی نشریاتی، تاشکند.
- 32 - نوای، علیشبر، هجری 1323، میلادی 1905 ییل، خمسہ (سبعه سيار داستانی)، خلیفه شمس الدین خان اندخویی نینگ اهتمامی بیلن، نشر ایتووچی: حاجی محمدامین اندخویی، آفسیت چاپی، نسخه نینگ یازیلگن تاریخی: تاشکپنت.
- 33 - نوای، علیشبر، قویاش 1387 - ییل، محاکمة اللغتين، حسین محمدزاده صدیق باش سؤزی، تصحیح و تحشیه سی بیلن، تبریز، ایران.
- 34 - نوای، علیشبر، هجری 1323 ییل، خمسہ، تاشکینت آفسیت چاپی.

- 35 - نوایی، علیشېر، قویاش 1396 ییل، بدایع الوسط، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، نوایی - بابر فوندى نشرى، مزار شريف.
- 36 - نوایی، علیشېر، میلادی 2011 - ییل، منشآت، لاتینچه الفبایسیده، اؤن جلدلیک تۆپلمی، اؤزبېکستان مطبوعات و اخبارات اگیتتلیگی، غفورغلام نامیدهگی نشریاتی، مطبعه ایجادی اویبی، تاشکېنت، اؤزبېکستان.
- 37 - نوایی، علیشېر، قویاش 1402- ییل، خمسه، چاپگه تیارلاوچی: تاشقین بهایی، خراسان نشریاتی، تهران.
- 38 - نوایی، علیشېر، میلادی 1901- ییل، قویاش 1369 ییل، خمسه، تاشکېنت چاپی یوزیدن، عبدالغفار بیانی اهتمامی بیلن، افغانستان جمهوریتی علملر اکادیمیسی نینگ نشرى، دولت باسمه خانه سی، آفسیت چاپی، کابل.
- 39 - نوایی، علیشېر، 2011 - ییل، سراج المسلمین، اؤن جلدلیک نسخه سی، اؤزبېکستان فنلر اکادیمییه سی، علیشېر نوایی نامیدهگی تیل و ادبیات انستیتوتی، تۆله اثرلر تۆپلمی، تاشکېنت، اؤزبېکستان.
- 40 - نوایی، علیشېر، قویاش 1396- ییل، نوادرالشباب، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شريف.
- 41 - نوایی، علیشېر، قویاش 1396- ییل، فوایدالکبر، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شريف.
- 42- نوایی، علیشېر، قویاش 1365 - ییل، محبوب القلوب، نوایی، قوملر و قبیللر وزیرلیگی، فرهنگى ایشلر باشقرمه سی نشرى، آفسیت چاپی، کابل.
- 43 - نوایی، علیشېر، قویاش 1392 - ییل، لسان الطیر، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، نوایی - بابر فوندى نشریاتی، مزار شريف.
- 44 - نوایی، علیشېر، قویاش 1396 ییل، بدایع الوسط، عبدالله رویین اهتمامی بیلن، نوایی - بابر فوندى نشرى، مزار شريف.
- 45- نوایی، علیشېر، میلادی 2011 ییل، اؤن جلدلیک نسخه سی، اؤزبېکستان فنلر اکادیمییه سی، علیشېر نوایی نامیدهگی تیل و ادبیات انستیتوتی، تۆله اثرلر تۆپلمی، تاشکېنت.
- 46 - نوایی، علیشېر، قویاش 1396 - ییل، خزاین المعانی (تورت دېواندهگی شعرلر ژانری)، نشرگه تیارلاوچی: عبدالله رویین، نوایی - بابر فوندى نشریاتی، کابل.

- 47- نوایی، علیشبر، میلادی 2011 ییل، نسایم المحبه من شمایم الفتوه، حمیدخان اسلامی اهتمامی بیلن، تاشکېنت، اۆزبېکستان جمهوریتی، فنلر اکادیمیة سی، ابوریحان بیرونی نامیدهگی شرق شناسلیک انستیتوتی نشریاتی.
- 48 - واحدی جوزجانی، دکتور محمد یعقوب، قویاش 1346 ییل، امیرعلیشبر نوایی، نشر اېتوچی: تاریخ انجمنی، کابل.
- 49 - واصفی، زین الدین محمود، قویاش 1349 ییل، بدایع الوقایع، واصفی، الکساندر بلدروف تصحیح سی بیلن، بیرینچی جلد، تهران.
- 50 - وکیل زاده، اندخویی، غلامسخی، قویاش 1398 ییل، امیرسخن علیشبر نوایی، کابل، کاروان باسمه خانه سی.
- 51 - وکیلزاده اندخویی، غلامسخی، قویاش 1392 ییل، تورک ها درگستره تاریخ، کابل، عزیزی باسمه خانه سی.
- 52 - وکیلزاده اندخویی، غلامسخی، قویاش 1380 - ییل، کونگیل نواسی، بیرینچی شعر تۆپلمی، پشاور، پاکستان.
- 53 - وکیلزاده اندخویی، غلامسخی، قویاش 1404 - ییل، درد نشیده سی، شعرلر تۆپلمی.
- 54 - وکیلزاده اندخویی، غلامسخی، قویاش 1395 - ییل، سؤزاییاری، شعرلر تۆپلمی.